I. M. MAISKI

CINE L-A AJUTAT PE HITLER

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

I. M. MAISKI

CINE L-A AJUTAT PE HITLER

CINE L-A AJUTAT PE HITLER...

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

Acad. I. M. MAISKI

CINE L-A AJUTAT PE HITLER...

(Din amintirile unui ambasador sovietic)

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ

1963

În romînește de: E. NAȘCA și C. TUDORAN

Coperta de: T. BRÎNZĂ

Академик И. М. МАЙСКИЙ
КТО ПОМОГАЛ ГИТЛЕРУ
(Из воспоминаний советского посла)
Издательство
Института международных отношений
Москва 1962

Duşmanii Uniunii Sovietice de peste hotare au ticluit şi au vînturat o legendă care denaturează atitudinea guvernului sovietic în perioada din ajunul celui de-al doilea război mondial. Iată în ce constă în esenţă această legendă :

Se afirmă că, în primăvara anului 1939 (din martie pînă în august), Uniunea Sovietică ar fi practicat un joc dublu : că, pe de o parte, ea a dus în mod public tratative cu Anglia şi Franţa pentru încheierea unui pact tripartit de asistenţă mutuală, care să servească ca instrument de luptă împotriva Germaniei hitleriste, iar, pe de altă parte, pe ascuns faţă de Anglia şi Franţa, a dus în acelaşi timp tratative secrete cu Germania hitleristă, avînd ca obiect încheierea unui acord potrivnic „democraţiilor occidentale". Apoi că Uniunea Sovietică, invocînd la tot pasul diverse pretexte mărunte, ar fi tărăgănat în mod intenţionat tratativele purtate cu Anglia şi Franţa, aşteptînd să vadă rezultatele discuţiilor cu Germania ; cînd a sosit totuşi momentul semnării pactului tripartit, U.R.S.S. şi-ar fi schimbat brusc poziţia, ar fi rupt cu Anglia şi Franţa şi a încheiat un acord cu Germania, iar acest acord (despre care autorii acestei versiuni se exprimă intenţionat în mod vag) ar fi constituit, nici mai mult, nici mai puţin, decît o alianţă militară îndreptată împotriva Angliei şi Franţei.

În sfîrşit, duşmanii U.R.S.S. afirmă că, semnînd acordul cu Germania, Uniunea Sovietică i-ar fi lăsat drum liber lui Hitler ca să atace Polonia, Anglia şi Franţa şi că, în consecinţă, U.R.S.S. poartă răspunderea pentru izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Această legendă calomnioasă, care a început să se contureze prin anii 1939—1940, iar după război a fost sistematic finisată şi completată cu tot felul de amănunte, a fost reprodusă în numeroase variante şi apoi larg popularizată de diverşi politicieni, gazetari şi istorici din Occident. În ciuda relei credinţe evidente de care a fost inspirată, ea a izbutit să-şi facă drum pînă şi în cele mai importante documente

diplomatice ale guvernelor capitaliste, printre altele și în notele emise de fostul președinte al S.U.A., Eisenhower.

De fapt, această legendă este un exemplu tipic de falsificare burgheză a istoriei. Autorii unor astfel de falsuri mizează pe faptul că cercurile largi ale opiniei publice au memorie scurtă și cunosc prea puțin desfășurarea reală a relațiilor internaționale. În cazul de față, avem de-a face cu o dublă falsificare: în primul rînd, sînt denaturate în mod grosolan înseși evenimentele care au avut loc în primăvara și vara anului 1939. În al doilea rînd, aceste evenimente sînt prezentate în mod izolat, rupte de perioada istorică precedentă, care le-a generat, iar acest mod de a înfățișa evenimentele nu permite ca ele să fie înțelese și apreciate în mod just. Pentru a putea „plasa" mai ușor (ca să folosim o expresie a americanilor) această plăsmuire publicului larg, autorii ei evită, de regulă, o relatare amănunțită a istoriei tratativelor tripartite și, dimpotrivă, preferă să vorbească despre ele „în general", cît mai concis, sumar, fără detalii, pornind de la teza ce se pretinde „îndeobște cunoscută" și care nu se cere demonstrată, după care Uniunea Sovietică ar purta vina pentru eșecul tratativelor.

În paginile ce urmează voi relata adevărul despre cele întîmplate în primăvara și vara anului 1939 pe tărîmul relațiilor dintre U.R.S.S. pe de o parte, și Anglia, Franța și Germania, pe de altă parte. O serie de împrejurări îmi conferă avantaje deosebite pentru aceasta. În primul rînd, ca ambasador sovietic la Londra am avut nu numai prilejul să cunosc tratativele tripartite purtate în 1939 între U.R.S.S., Anglia și Franța, ci am și participat personal la desfășurarea lor; în al doilea rînd, după război, ca istoric, am avut posibilitatea să studiez literatura referitoare la evenimentele din preajma celui de-al doilea război mondial (documente, amintiri, monografii ș.a.m.d.), care a fost publicată după terminarea lui.

Totuși, pentru ca adevărul pe care îl voi relata să merite pe deplin acest nume, trebuie să-mi încep expunerea nu din 1939, ci de la o dată anterioară. Bineînțeles, modul cel mai potrivit pentru prezentarea evenimentelor este de a porni de la acea dată care a constituit „un moment de demarcație" în cadrul perioadei dintre cele două războaie mondiale, și anume, de la venirea hitleriștilor la putere în Germania.

Acest mod de datare îmi este foarte comod și din motive personale. M-am hotărît să dau narațiunii mele o formă me-

morialistică, socotind că cititorul va putea astfel percepe mai uşor atmosfera şi evenimentele din acei ani relativ îndepărtaţi. Or, eu am sosit la Londra, ca ambasador al U.R.S.S., în toamna anului 1932, deci doar cu trei luni înainte ca hitleriştii să se fi înscăunat la putere la Berlin.

Aşadar, atît motive de ordin politic general, cît şi unele de ordin personal mă determină să-mi încep relatarea cu primele impresii pe care le-am cules îndată după sosirea mea în Anglia.

Deşi evenimentele despre care va fi vorba în paginile ce vor urma datează de peste douăzeci de ani, totuşi ele sînt în multe privinţe consonante cu împrejurările pe care le trăim astăzi.

Într-adevăr, atunci, ca şi acum, orizontul politicii internaţionale era întunecat de nori prevestitori de furtună. Atunci, ca şi acum, principala alternativă ce se punea în faţa omenirii era : va fi sau nu va fi război ? Atunci, ca şi acum, lagărul socialismului, întruchipat în acea perioadă doar de Uniunea Sovietică, apăra din răsputeri cauza păcii, în vreme ce lagărul capitalismului, care cuprindea în acea vreme toate celelalte state din lume, se înverşuna să păşească orbeşte, tîlhăreşte, spre război şi, în cele din urmă, a şi împins omenirea în abisul cumplitei catastrofe. Cînd asculţi discursurile liderilor de astăzi ai capitalismului, te gîndeşti adeseori : la fel vorbeau prin 1930—1940 Chamberlain şi Daladier — aşadar, pe cît se vede, copiii n-au învăţat nimic din experienţa părinţilor.

Totuşi, înseamnă oare aceasta că se va ajunge iarăşi la un nou şi mult mai groaznic război mondial ?

Nu, lucrurile nu stau aşa, căci în decursul celor peste douăzeci de ani ce au trecut de atunci, s-a schimbat considerabil raportul de forţe pe arena internaţională.

Atunci U.R.S.S. era unicul stat socialist pe planeta noastră, în timp ce acum există un întreg sistem de state socialiste, printre care un stat atît de mare, ca Republica Populară Chineză. În zilele noastre s-a rînduit sub faldurile steagului roşu al socialismului o treime din omenire ; o altă treime alcătuieşte populaţia ţărilor neutraliste, care sînt şi ele promotoare ale păcii şi ostile războiului. Lagărul capitalismului belicos cuprinde în prezent doar o treime din omenire, dar şi această treime numără mulţi prieteni ai păcii. Tocmai acest raport de forţe pe arena internaţională ne îndreptăţeşte să considerăm că un al treilea război mondial

nu este inevitabil, că el poate fi preîntîmpinat, dacă forțele păcii vor acționa cu suficientă energie.

În aceste împrejurări este util să reamintim cele ce s-au întîmplat în preajma celui de-al doilea război mondial. Este deosebit de important să reliefăm fenomenala orbire manifestată în aprecierea evenimentelor istorice de către guvernele puterilor occidentale; ele nu vedeau și nu doreau să vadă prăpastia în care împingeau omenirea. Iar această orbire era generată de ura lor față de comunism, față de statul sovietic. Dezvăluirea adevărului despre această orbire și consecințele funeste pe care le-a antrenat poate ajuta elementele mai lucide din lagărul capitalist contemporan să-și însușească învățămintele trecutului apropiat, și astfel să ușureze victoria forțelor păcii asupra forțelor războiului.

AUTORUL

Pînă în 1939

Mandatul pe care mi l-a dat guvernul sovietic

În toamna anului 1932 am fost numit ambasador al U.R.S.S. în Anglia ; la sfîrşitul lunii octombrie a aceluiaşi an, după ce s-a primit agrementul din partea guvernului britanic, am plecat la Londra.

Ce sarcini îmi încredinţase guvernul sovietic ? Care erau intenţiile, planurile şi dispoziţia mea sufletească, atunci cînd am pornit spre noul meu loc de muncă ?

Pot spune, fără şovăială, că guvernul sovietic mă trimisese ca sol al păcii şi prieteniei între U.R.S.S. şi Marea Britanie, iar în ce mă priveşte am pornit la îndeplinirea acestei misiuni cu bucurie şi tragere de inimă. Fără a-mi supraestima forţele, am hotărît de la bun început să fac tot ce este posibil pentru a îmbunătăţi relaţiile dintre Moscova şi Londra. La baza năzuinţelor arătate ale guvernului sovietic erau unele cauze cu caracter general şi altele cu caracter particular.

Cele de ordin general rezidau în însăşi natura statului sovietic, stat prin esenţă paşnic, în care nu există clase sau grupuri ce ar putea beneficia de pe urma războiului. Muncitorii, ţăranii, intelectualii — elementele sociale din care este alcătuită societatea sovietică — nu pot decît să piardă de pe urma unui război. Aceasta nu înseamnă, desigur, că ei acceptă pacea cu orice preţ — hotărît, nu ! Bolşevicii nu sînt tolstoieni. După cum se spune într-un cunoscut cîntec sovietic, „trenul nostru blindat" se află mereu pregătit pe o linie de rezervă, este întreţinut potrivit cerinţelor tehnicii militare celei mai moderne şi, în cazul cînd s-ar ivi vreo primejdie pentru statul sovietic, poate fi oricînd pus în mişcare. Noi, însă, în virtutea esenţei noastre însăşi, nu vrem război, urîm războiul şi facem tot ce este omeneşte cu putinţă spre a împiedica izbucnirea lui. Ne-am avîntat cu trup şi suflet pe făgaşul construirii socialismului şi comunismului, îi dăruim acestei măreţe opere inima şi mintea noastră şi nu dorim să se ivească vreun fapt ce ar putea să ne abată cîtuşi

de puţin de la această muncă, pe care o îndrăgim din toată fiinţa noastră, şi cu atît mai mult s-o stînjenească într-un mod grav. Aceasta a fost şi rămîne mereu linia generală a statului sovietic. Dacă, totuşi, în decursul celor patruzeci şi patru de ani ai istoriei sale,[1] U.R.S.S. a trebuit să scoată de cîteva ori spada din teacă, aceasta s-a datorat exclusiv faptului că *războiul ne-a fost impus de forţe ostile externe,* mînate de dorinţa de a şterge de pe faţa pămîntului prima ţară socialistă din lume. Aşa s-a întîmplat în timpul războiului civil şi al intervenţiei străine. Aşa a fost şi în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei (1941—1945).

În momentul numirii mele ca ambasador la Londra, cauzele cu caracter mai particular, care sporeau năzuinţa guvernului sovietic de a trăi în pace şi prietenie cu Anglia, derivau, pe de o parte, din anumite elemente ale situaţiei interne a ţării, iar pe de altă parte, din rapida agravare a primejdiei fascizării Germaniei.

Mă voi opri mai întîi asupra situaţiei interne a U.R.S.S. Cînd am plecat spre Anglia, primul cincinal era pe sfîrşite. Fusese pusă temelia noii noastre industrii, însă eforturile gigantice cheltuite pentru aceasta aveau să dea roade abia în viitor. Sistemul colhoznic se închegase de foarte puţină vreme, iar chiaburimea nu încetase încă lupta împotriva lui. Ţara avea de făcut faţă unor greutăţi în domeniul alimentar. Nu existau suficiente mărfuri de larg consum. Dincolo de hotarele U.R.S.S., bîntuia o cruntă criză economică (faimoasa criză din 1929—1933). Scăzuseră catastrofal preţurile mondiale ale materiilor prime şi ale produselor alimentare, prin exportul cărora plăteam atunci cea mai mare parte a maşinilor importate. Aveam puţine disponibilităţi valutare. Industria aurului din U.R.S.S. străbătea primele etape ale regenerării sale, după ruina provocată de războiul civil, de intervenţia imperialistă şi de felul în care a fost exploatată această ramură, în anii 20, de către compania „Lena Goldfields", beneficiara unei concesii acordate de statul sovietic[2]. Datorită acestor împrejurări, ne era extrem de greu să achităm cu regularitate şi promptitudine utilajul industrial adus prin import. Îmi amintesc că în iarna 1932—1933, cînd lucram de acum la Londra, s-au ivit unele momente de-a dreptul critice. To-

[1] Originalul în limba rusă a apărut în 1962. — *N. T.*

[2] Vezi mai departe explicaţia dată în notă de autor la pag. 27 — *N. T.*

tuşi, guvernul sovietic a respectat cu stricteţe scadenţele de plată, la zi şi la oră. Noi acordam o foarte mare importanţă reputaţiei de platnic ireproşabil, pe care şi-o cîştigase U.R.S.S. pe piaţa internaţională şi nu precupeţeam nici un efort pentru a menţine neştirbită această reputaţie. Toate acestea determinau, desigur, guvernul sovietic să evite în politica externă orice complicaţii de natură să creeze greutăţi comerţului nostru şi să necesite cheltuieli neprevăzute.

Politica noastră nu era numai nobilă, ci şi extrem de înţeleaptă. Dar cît de greu era pe atunci s-o înfăptuieşti!

Acum, cîteva cuvinte despre cele ce se întîmplau în Germania. La sfîrşitul anului 1932, Republica de la Weimar [1] se afla vădit în stare de totală descompunere. Naziştii erau în rapidă ascensiune şi cuceream poziţie după poziţie. Sciziunea în rîndurile proletariatului era profundă, social-democraţii refuzau cu încăpăţînare să întreprindă acţiuni comune cu comuniştii împotriva fascismului. În aceste împrejurări, instalarea lui Hitler la putere devenea foarte probabilă; iar dacă acest lucru se va întîmpla, se punea întrebarea ce efect va avea asupra întregii situaţii din Europa? Cum avea să se repercuteze aceasta, îndeosebi asupra relaţiilor germano-sovietice? Fără doar şi poate, în această privinţă viitorul nu făgăduia nimic bun.

Înainte de a pleca la Londra, am avut o îndelungată şi amănunţită convorbire cu M. M. Litvinov, care deţinea atunci funcţia de comisar al poporului pentru Afacerile Externe. Cu acest prilej el mi-a dat indicaţii generale cu privire la activitatea pe care urma să o desfăşor în Anglia.

— Desigur, — mi-a explicat Maksim Maksimovici — cele ce v-am spus nu sînt directivele mele personale, ele emană de la organele superioare.

---

[1] După înfrîngerea Germaniei imperiale, în 1918, mişcarea revoluţionară a impus proclamarea republicii, care a intrat în istorie sub denumirea de „Republica de la Weimar", după numele oraşului unde a fost adoptată noua constituţie germană. Constituţia de la Weimar a fost nevoită să acorde maselor unele libertăţi democratice. Puterea a rămas însă în mîinile monopoliştilor şi ale iuncherilor, care au folosit-o pentru a-şi consolida poziţiile politice şi economice, interne şi externe, pentru a bara drumul luptei revoluţionare şi antifasciste crescînde a maselor. Republica de la Weimar şi-a încetat existenţa o dată cu acapararea puterii de către hitlerişti, exponenţi ai vîrfurilor celor mai reacţionare ale claselor exploatatoare din Germania. — *N. T.*

Am reținut foarte bine această convorbire și consider că nu este de prisos să reproduc aici principalele ei elemente:

— Politica externă sovietică — spunea M. M. Litvinov — este o politică de pace. Ea decurge din principiile noastre, din însăși esența statului sovietic. Baza politicii noastre externe nu se schimbă niciodată, însă în înfăptuirea ei practică trebuie să ținem seama de situația internațională concretă. Pînă acum cele mai bune relații le-am avut cu Germania și ne-am străduit ca în acțiunile noastre să menținem, pe cît posibil, un front unic cu Germania [1] sau, în orice caz, să ținem seama de poziția și interesele ei. Dar Germania cu care am avut de-a face pînă acum era Republica de la Weimar. Acum ea își dă vădit ultima suflare. Nu trebuie să ne facem nici un fel de iluzii în această privință. Azi-mîine va veni la putere Hitler și situația se va schimba imediat. Din „prietenă", Germania ne va deveni dușmană. Dacă aceasta este perspectiva, ce concluzie trebuie să tragem de aici? Evident, aceea că acum, în interesul politicii de pace, trebuie să încercăm o îmbunătățire a relațiilor cu Anglia și Franța, îndeosebi cu Anglia, principala putere a Europei capitaliste. Ce-i drept, pînă acum ambele aceste state au avut față de noi o atitudine ostilă...

În continuare, spre a-și întări aprecierea, Maksim Maksimovici a enumerat cîteva fapte dintre cele mai importante (participarea Angliei și Franței la conducerea intervenției din 1918—1920, ultimatumul dat de Curzon în 1923 [2], descinde-

[1] Imediat după primul război mondial, cu toată poziția lor contrarevoluționară, unele grupuri ale claselor dominante din Germania au preconizat o politică de apropiere față de U.R.S.S., de largi schimburi economice germano-sovietice. O expresie a acestei linii politice a fost tratatul de la Rapallo, încheiat între Rusia sovietică și Germania în 1922, unul dintre primele succese ale politicii de coexistență pașnică promovate de statul sovietic. În afară de aceasta, Republica sovietică era interesată în strîngerea relațiilor cu Germania, deoarece în perioada dată Anglia și Franța erau, în Europa, principalele inițiatoare ale pregătirii unei noi intervenții antisovietice. — *N. T.*

[2] Notă ultimativă trimisă U.R.S.S. în 1923 de către guvernul englez. Textul notei a fost întocmit de ministrul de Externe englez, Curzon. Prin acest ultimatum guvernul englez cerea U.R.S.S. satisfacerea unor pretenții care ar fi lezat grav suveranitatea statului sovietic. Poziția fermă a poporului și guvernului sovietic, sprijinul acordat statului socialist de către masele muncitoare din toate țările au dus la eșecul acestui ultimatum, pe care cercurile guvernante engleze voiseră să-l folosească drept pregătire diplomatică a unei noi intervenții militare antisovietice. — *N. T.*

rea poliţienească la sediul companiei A.R.C.O.S. [1] şi ruperea relaţiilor diplomatice anglo-sovietice în 1927, furibundele campanii antisovietice din 1930—1931), apoi a continuat :

— Acum însă situaţia mondială obiectivă se schimbă : după ce vor veni la putere, naziştii vor declanşa, fără doar şi poate, o cumplită zarvă revanşardă, vor începe să se înarmeze, vor cere să li se restituie coloniile ş.a.m.d. Aceasta va trebui întrucîtva să aducă la raţiune cercurile conducătoare ale Angliei şi Franţei şi să le oblige să-şi caute aliaţi împotriva Germaniei. Atunci ele vor fi nevoite să-şi aducă aminte de Antanta din epoca războiului mondial şi, prin urmare, de ţara noastră. Aceasta va crea o situaţie mai favorabilă activităţii pe care o veţi desfăşura la Londra. Însă în această privinţă nu trebuie să contăm că lucrurile vor merge de la sine. Sarcina dv. este de a folosi la maximum situaţia ce se creează în Anglia, în interesul apropierii anglo-sovietice.

— Sînt de acord cu aprecierea pe care aţi făcut-o asupra situaţiei şi cu concluziile dv. — am spus eu —, care sînt acţiunile concrete imediate pe care le întrevedeţi ?

— Mă voi referi acum numai la Anglia, deoarece acolo plecaţi dv. — a răspuns M. M. Litvinov. Ce trebuie să realizaţi în primul rînd ? Să lărgiţi prin toate mijloacele relaţiile noastre cu conservatorii. În viaţa politică a Marii Britanii domină două forţe — conservatorii şi cei care reprezintă opoziţia lor — liberalii şi laburiştii. Odinioară, liberalii jucau rolul de primă vioară în rîndurile opoziţiei, însă aceste timpuri s-au dus : în zilele noastre, liberalii sînt în declin, se pulverizează, slăbesc. În cadrul opoziţiei, rolul principal revine tot mai mult laburiştilor. Remarcaţi că, pînă acum, toate actele pozitive înregistrate pe tărîmul relaţiilor anglo-sovietice s-au datorat liberalilor sau laburiştilor. De exemplu, primul acord comercial încheiat între Anglia şi Rusia sovietică, cel din 1921, un acord foarte important, a fost încheiat de guvernul în fruntea căruia era Lloyd George : recunoaşterea diplomatică a U.R.S.S. a fost realizată de primul guvern laburist, în 1924 ; restabilirea relaţiilor diplomatice dintre cele două ţări, întrerupte în 1927, a fost înfăptuită de cel de-al doilea guvern laburist, în 1929. Din partea conserva-

[1] A.R.C.O.S. = „All-Russian Cooperative Society", adică „Societatea cooperativă din întreaga Rusie", era pe atunci organizaţia centrală prin care se exercita comerţul sovietic în Anglia. Din punct de vedere juridic, A.R.C.O.S.-ul avea statut de companie comercială engleză.

torilor însă n-am cunoscut pînă acum decît acţiuni negative. Asta-i regretabil, pentru că la urma urmelor conservatorii au fost şi rămîn adevăraţii „stăpîni" ai Angliei, şi cîtă vreme conservatorii nu-şi vor fi schimbat poziţia, relaţiile noastre cu Anglia vor rămîne şubrede şi vor fi expuse la tot felul de surprize.

Maksim Maksimovici îşi rîndui teancul de hîrtii ce se afla în faţa lui pe birou şi apoi încheie :

— Am avut şi avem relaţii bune cu laburiştii — aceste relaţii trebuie cultivate pe toate căile, ele sînt foarte importante, îndeosebi dacă avem în vedere perspectivele de viitor. Avem acolo şi relaţii satisfăcătoare cu unele grupuri de liberali — va trebui să le întăriţi şi să le lărgiţi cît mai mult posibil. Nu avem însă aproape nici un fel de relaţii în cercurile conservatorilor. Iar ei — vă repet — sînt adevăraţii „stăpîni" ai Angliei ! Iată de ce prima şi cea mai importantă sarcină este de a sparge zidul de gheaţă care desparte ambasada noastră din Londra de conservatori şi de a statornici cele mai largi şi mai trainice contacte tocmai cu ei. Dacă aceasta ne va izbuti, vom fi făcut un pas util pe tărîmul luptei împotriva agresiunii germane. Reflectaţi asupra demersurilor pe care le veţi întreprinde îndată ce veţi fi ajuns la Londra, comunicaţi-mi ce aveţi de gînd în această privinţă, şi vom discuta atunci din nou.

Peste două zile l-am vizitat iarăşi pe comisarul poporului şi i-am adus la cunoştinţă cele ce intenţionam să fac îndată după sosirea în Anglia. Programul primelor mele acţiuni cuprindea trei puncte :

1. Imediat după prezentarea scrisorilor de acreditare, voi acorda un interviu presei engleze.

2. Întrucît eticheta diplomatică prevede ca orice ambasador nou să facă un şir de vizite, voi căuta să nu mă rezum la cercul restrîns de demnitari şi funcţionari ai Ministerului Afacerilor Externe, ci să cuprind o sferă cît mai largă de persoane, şi anume : membri ai guvernului, fruntaşi ai vieţii politice, reprezentanţi ai City-ului şi oameni de cultură.

3. Voi pune un accent deosebit pe extinderea comerţului anglo-sovietic.

M. M. Litvinov a aprobat programul meu şi m-a întrebat dacă am pregătit textul interviului. I-am prezentat pe loc proiectul acestuia. Comisarul poporului a citit textul, a făcut cîteva mici îndreptări şi apoi l-a aprobat în formă definitivă. Interviul urma să aibă următorul cuprins :

„Trecînd la îndeplinirea îndatoririlor ce-mi revin ca ambasador al U.R.S.S. în țara dv., consider necesar să subliniez înainte de toate că guvernul și popoarele Uniunii Sovietice, cărora le sînt străine orice intenții agresive, doresc să trăiască în pace și bună înțelegere cu Marea Britanie, precum și cu toate părțile componente ale imperiului britanic. Politica U.R.S.S. este o politică de pace. Acest fapt și-a găsit confirmarea în repetate rînduri în trecut, și apare cu o deosebită pregnanță și în prezent".

În susținerea acestei din urmă afirmații am enumerat tratatele de neagresiune încheiate sau aflate în stadiu de elaborare între U.R.S.S. și alte țări, precum și poziția pe care s-a situat delegația sovietică la Conferința de dezarmare deschisă la Geneva în februarie 1932. După aceasta am continuat:

„U.R.S.S. tinde cu atît mai mult să dezvolte relațiile prietenești cu Marea Britanie, cu care are atîtea puncte de contact în domeniul economic. Îndeplinirea cu succes a primului cincinal, care a determinat o creștere uriașă a forțelor de producție ale U.R.S.S. și perspectivele înfăptuirii celui de-al doilea cincinal, care va avea ca rezultat un puternic avînt al bunăstării maselor de oameni ai muncii din țara noastră, constituie o bună temelie pentru dezvoltarea și întărirea relațiilor economice sovieto-britanice și, în consecință, și a relațiilor politice.

Sper că bunul simț, atît de caracteristic poporului englez, ca și neîntrecuta sa pricepere de a ține seama de fapte (iar cei cincisprezece ani de existență și dezvoltare a U.R.S.S. constituie un fapt incontestabil, care nu poate fi ignorat de nimeni) vor ușura considerabil înfăptuirea acestui obiectiv. Îmbunătățirea relațiilor dintre ambele țări ar constitui o mare binefacere pentru ele și, în același timp, ar reprezenta un factor considerabil al păcii internaționale, ceea ce ar avea o deosebită importanță în vremurile noastre neliniștite și grele".

Îmi terminam interviul prin cîteva referiri cu caracter personal:

„Personal am primit cu mare satisfacție numirea mea ca ambasador al U.R.S.S. în Marea Britanie. În ultimii douăzeci de ani am avut de cîteva ori prilejul să locuiesc și să lucrez în țara dumneavoastră și am avut astfel posibilitatea să cunosc mai îndeaproape poporul englez și să apreciez mai bine cultura engleză. Nutresc și un simțămînt de recunoștință față

de Anglia, întrucît, în anii premergători revoluției, mi-a acordat dreptul de azil ca emigrant politic [1]. De aceea m-aș considera foarte fericit dacă aș izbuti să contribui la cauza apropierii dintre U.R.S.S. și Marea Britanie".

Spiritul de care era pătruns interviul pregătit de mine este atît de limpede, încît nu are nevoie de comentarii.

Ambele convorbiri cu M. M. Litvinov au avut loc în prima jumătate a lunii octombrie 1932. La 17 octombrie a sosit o telegramă de la ambasada sovietică din Londra, prin care se anunța că o zi mai înainte ministrul de Externe britanic, sir John Simon, a denunțat printr-o notă specială acordul comercial anglo-sovietic din 1930, încheiat de noi cu cel de-al doilea guvern laburist. Era un act neașteptat, vădit antisovietic, la care voi reveni mai amănunțit în paginile ce urmează. Peste două zile M. M. Litvinov m-a convocat la el și mi-a spus:

— Ați intenționat să vă începeți activitatea în Anglia printr-un interviu al cărui text l-am aprobat... În genere, aceasta ar fi fost o acțiune justă, dacă între U.R.S.S. și Marea Britanie ar fi existat relații normale. Acum însă, după denunțarea unilaterală a acordului comercial anglo-sovietic, situația s-a schimbat: Londra și-a demonstrat fățiș antipatia față de noi. În astfel de împrejurări, este mai bine să ne abținem de la un interviu redactat pe un tot atît de prietenesc, ca acesta.

Prin urmare, interviul citat a murit înainte de a se naște. Am crezut de cuviință totuși să reproduc textul acestui interviu care n-a avut loc, spre a înfățișa concret stările de spirit care domneau la Moscova cînd m-am urcat în tren pentru a pleca la noul meu loc de muncă, ca ambasador al U.R.S.S. în Anglia.

De aceea, repet cu toată convingerea: guvernul sovietic și poporul sovietic doreau în mod sincer și cu toată seriozitatea statornicirea celor mai bune relații între Uniunea Sovietică și Marea Britanie.

Dar, după cum se știe, prietenia este un act bilateral. Nu era de ajuns ca partea sovietică să dorească cele mai bune relații cu Marea Britanie, mai trebuia ca aceeași do-

[1] Cei cinci ani (1912—1917) pe care i-am trăit în emigrație la Londra sînt descriși în cartea de amintiri intitulată: Acad. I. M. Maiski, *Путешествие в прошлое. Воспоминания о русской политической эмиграции в Лондоне*, 1912—1917 г.г. (Călătorie în trecut. Amintiri despre emigranții politici ruși din Londra, 1912—1917), Editura Academiei de Științe a U.R.S.S., 1960.

rință să existe și de partea engleză. Exista oare această dorință ?...

Să dăm cuvîntul faptelor, spre a răspunde la această întrebare.

Cum am fost primit în Anglia

Cînd mă gîndesc cum m-au primit oficialitățile engleze în acea toamnă a anului 1932, de care ne despart atîția ani, îmi revin în minte unele episoade foarte caracteristice. Nu e vorba, desigur, de reacțiile față de persoana mea ca atare, ci de atitudinea față de calitatea ce o aveam ca ambasador al Uniunii Sovietice și, prin urmare, față de U.R.S.S. ca stat, față de poporul sovietic. Aceste amintiri vor demonstra mai bine decît orice raționamente, cum au răspuns clasele dominante din Anglia dorinței absolut sincere de pace și colaborare de care erau pătrunși guvernul sovietic și poporul sovietic.

Primul episod pe care mi-l amintesc se referă la comerțul anglo-sovietic. Am mai arătat că pregătindu-mă să plec la Londra, intenționam ca în activitatea mea de ambasador să pun un accent deosebit pe lărgirea necontenită a operațiilor comerciale dintre cele două țări. Și iată că o întîmplare a avut darul să-mi arate cu prisosință ce greutăți voi avea de întîmpinat în această direcție.

În ajunul sosirii mele în Anglia, ziarul „Sunday Chronicle", care apărea duminica, a făcut pe neașteptate „o descoperire" îngrozitoare : anume, că „Moscova" a introdus prin contrabandă în Anglia, „în sicrie de proveniență străină", chibrituri rusești, pe cutiile cărora drept marca fabricii era reprezentată „sfînta inimă [1] străpunsă de un pumnal" ! Ziarul a dezlănțuit un scandal de nedescris, cerînd guvernului să ia cele mai drastice măsuri împotriva acestui „sacrilegiu". Știrea senzațională lansată de „Sunday Chronicle" a fost imediat luată în brațe de mai multe alte organe de presă. În cercurile politice și parlamentare s-a pornit deîndată o agitație antisovietică. A început o furibundă campanie împotriva

[1] Se înțelegea „inima lui Iisus Cristos", încercîndu-se să se speculeze în scopuri antisovietice sentimentele religioase ale unei părți a populației engleze.

comerțului cu U.R.S.S. Atmosfera devenea pe zi ce trecea mai încărcată. Zadarnic a protestat directorul A.R.C.O.S.-ului împotriva acestor acuzații absurde și a demonstrat că pe cutiile de chibrituri sovietice n-au existat niciodată nici un fel de embleme antireligioase, nu i s-a dat nici un fel de crezare. Nu se știe cum s-ar fi terminat acest vacarm dacă, din fericire, nu s-ar fi descoperit curînd că faimoasele cutii de chibrituri au fost aduse nu din U.R.S.S., ci din India, și nu în niște „sicrie", ci în cele mai prozaice lăzi de lemn, și că fabricanților indieni, bineînțeles, nici prin cap nu le-a trecut să comită vreun „sacrilegiu", căci în India, inima străpunsă de un pumnal este un simbol sublim.

Un al doilea episod, pe care mi-l reamintesc, e de un gen întrucîtva diferit. La 8 noiembrie 1932 am prezentat scrisorile de acreditare regelui Angliei și, ca atare, din punct de vedere juridic am intrat în posesia prerogativelor conferite de situația mea de ambasador al U.R.S.S. în Marea Britanie. A doua zi, la 9 noiembrie, urma să asist, ca reprezentant sovietic învestit de astă dată cu toate drepturile diplomatice, la banchetul anual al lordului-primar al City-ului londonez, organizat în cinstea instalării sale. Acest banchet prilejuiește o ceremonie foarte pitorească, în stil medieval, la care asistă cinci sute—șase sute de persoane — reprezentînd adevărata „cremă" a Angliei capitaliste. Cît de „grasă" este această „cremă" reiese și din faptul că la banchetul lordului-primar, dintre membrii corpului diplomatic, sînt invitați numai ambasadorii. Miniștrilor plenipotențiari nu li se acordă o asemenea onoare. Banchetul lordului-primar constituie și un eveniment politic de seamă : potrivit tradiției, premierul sau vreun ministru de vază al Cabinetului rostește la banchet un mare discurs, în care abordează o chestiune politică importantă, de mare actualitate.

La un astfel de banchet am asistat la 9 noiembrie 1932, și iată ce s-a petrecut acolo (reproduc însemnarea pe care am făcut-o chiar atunci, sub impresia proaspătă a evenimentului) :

„Ceremonia prezentării celor invitați la banchet se desfășoară astfel : la capătul unei săli lungi, care servește drept bibliotecă, așteaptă, stînd în picioare pe un mic postament, lordul-primar și soția sa. De la intrarea în sală și pînă la postament este întins un covor lat roșu închis, pe care pășește solemn fiecare invitat sosit la banchet. Heraldul, în-

tr-un costum din epoca Tudorilor [1], rostește cu glas tare numele acestuia. Invitatul înaintează încet pînă la capătul covorului, se urcă pe postament și strînge mîna lordului-primar și soției sale. În timp ce străbate lunga sală, răsună în cinstea sa aplauzele oaspeților sosiți înainte. Doza aplauzelor variază în raport de poziția socială și notorietatea oaspetelui. Toată această ceremonie constituie un soi de plebiscit, și, după aplauzele de care a beneficiat fiecare invitat, se poate deduce fără greș aprecierea de care se bucură în cercurile conducătoare ale Angliei.

Din întîmplare, mie mi-a venit rîndul să păşesc pe covorul purpuriu din bibliotecă imediat după ambasadorul Japoniei, Maţudaira. Acesta s-a bucurat de o primire mai mult decît bună. A avut parte de adevărate ovaţii ; a fost aplaudat zgomotos, îndelung, cu entuziasm. Era vizibil, că ţara sa şi el personal erau în graţiile vîrfurilor conducătoare din Anglia — şi aceasta în pofida „incidentului manciurian" ! Apoi heraldul a rostit :

— Excelenţa sa, ambasadorul sovietic Ivan Maiski !

Un suflu de gheaţă străbătu parcă sala. Toată lumea amuţise. Am păşit pe covorul roşu. Liniște totală ! Nimeni nu aplaudă !... De jur împrejur o tăcere de mormînt, amestecată cu o ostilitate reţinută. Strălucita societate, îngrămădită de ambele părţi ale covorului, mă petrece cu priviri şi curioase şi răuvoitoare. Doamnele în toalete luxoase arată spre mine cu lornioanele, şuşotesc batjocoritor, rîd. În această atmosferă de tăcere ostentativă, am străbătut toată lungimea covorului, încet şi ferm, cu capul sus şi, potrivit ritualului, am strîns mîna lordului-primar şi a soţiei sale.

Da, cercurile guvernante ale Angliei şi-au demonstrat sentimentele faţă de Uniunea Sovietică limpede şi desăvîrşit !...

Şi iată un alt episod. La două săptămîni după banchetul lordului-primar a avut loc deschiderea noii sesiuni a parlamentului. Aceasta este, de asemenea, o ceremonie foarte fastuoasă şi pitorească, care te transportă, parcă, cu secole în urmă.

Deschiderea parlamentului are loc în sala de şedinţe a Camerei Lorzilor. Asistă lorzii, în mantiile lor roşii împodobite cu blană de hermină, soţiile lor în toalete luxoase, încărcate cu bijuterii, notabilităţile statului şi corpul diplo-

[1] Dinastie care a domnit în Anglia de la sfîrşitul secolului al XV-lea pînă la începutul secolului al XVII-lea. — *N. T.*

matic. Regele şi regina stau în jilţuri aşezate pe un postament aflat lîngă perete. Potrivit unei străvechi tradiţii, membrii Camerei Comunelor nu sînt admişi în sală. Un grup restrîns de reprezentanţi ai acestora stau (subliniez — stau, nu şed !) în spatele unei bariere speciale care închide ieşirea din sala de şedinţe a Camerei Lorzilor. „Lordul-chamberlain" (lord-camerier), cu o profundă plecăciune, înmînează regelui textul mesajului tronului. Regele se ridică în picioare şi îi dă citire. Apoi, regele şi regina, după ce se înclină în faţa asistenţei, părăsesc sala, iar sesiunea parlamentului este considerată deschisă.

Am fost cu soţia la deschiderea noii sesiuni a celor două Camere (pe 1932—1933) ; această sesiune avea să înscrie o pagină dramatică în istoria relaţiilor anglo-sovietice (despre aceasta însă voi vorbi mai jos). După cum prevede eticheta, eu şedeam împreună cu ceilalţi ambasadori la dreapta tronului, iar soţia mea, împreună cu celelalte soţii ale ambasadorilor, la stînga tronului. Eticheta prevede, de asemenea, ca locurile de onoare să fie rezervate soţiilor ambasadorilor şi abia după ele să urmeze aristocratele de cel mai înalt rang, din anturajul Curţii. În acea perioadă, soţia mea era cea mai „nouă" dintre soţiile de ambasadori [1] şi, de aceea, imediat lîngă ea se afla reprezentanta cea mai în vîrstă a aristocraţiei engleze. Era ducesa de Sommerset. Bătrînă ca Matusalem şi urîtă ca muma pădurii, ea strălucea toată în mătăsuri şi briliante.

Înainte de începerea ceremoniei, ducesa a intrat în vorbă cu soţia mea şi, văzînd că este o străină, o întrebă :

— Ce ţară reprezentaţi dv. ?

Soţia răspunse calm :

— Reprezint Uniunea Sovietică.

Efectul acestor cuvinte fu uluitor. Ducesa se schimbă într-o clipită la faţă, parcă ar fi călcat un şarpe veninos. Roşi ca racul, vinele de pe gîtul ei scofîlcit i se umflară, ochii scăpărară fulgere de ură. Se trase repede de lîngă soţia mea şi exclamă cu furie :

[1] În cadrul corpului diplomatic, vechimea este determinată de durata funcţionării ambasadorului respectiv în ţara unde e acreditat. În toamna anului 1932, întrucît abia sosisem la Londra, eram penultimul printre ambasadorii din Anglia. Ultimul era ambasadorul Germaniei, von Hoesch, care-şi înmînase scrisorile de acreditare regelui în aceeaşi zi cu mine, dar cu un sfert de oră mai tîrziu. Însă Hoesch era celibatar. Aşa că soţia mea era cea mai „nouă" ambasadoare.

— Să ştiţi... Eu urăsc Sovietele !

Unde era faimoasa stăpînire de sine englezească, ca să nu mai vorbim de elementara politeţe mondenă ?...

Soţia mea nu se pierdu cu firea şi, la rîndu-i, îi răspunse tăios :

— În acest caz, regret profund că s-a nimerit să stau alături de dv. [1].

Acest incident, pe cît de neînsemnat, dar pe atît de caracteristic, a fost o completare desăvîrşită a celor întîmplate la banchetul lordului-primar.

Şi, în sfîrşit, o ultimă amintire datînd din primele săptămîni ale activităţii mele la Londra, ca ambasador al U.R.S.S.

Printre vizitele oficiale pe care le-am întreprins după prezentarea scrisorilor de acreditare, a fost şi vizita făcută lui Neville Chamberlain, pe atunci ministru de Finanţe şi liderul de fapt al partidului conservator. În timpul convorbirii, Chamberlain a început să se plîngă că U.R.S.S. vinde mult în Anglia însă cumpără puţin din această ţară, iar sumele realizate la Londra le cheltuieşte cu plasarea unor mari comenzi în Germania. Era vădit că inima ministrului este îndurerată din această pricină şi era gata să ceară socoteală pentru o „nedreptate" atît de „strigătoare la cer". I-am replicat pe un ton calm :

— De ce vă miraţi, domnule ministru ? Guvernul sovietic procedează aşa cum ar proceda orice negustor priceput : vinde acolo unde-i este mai avantajos şi cumpără de unde-i este mai avantajos.

— Dar de ce consideraţi că vă este mai convenabil să plasaţi comenzi în Germania şi nu în Anglia ? — a întrebat Chamberlain.

— Pentru un motiv foarte simplu — i-am răspuns — Germanii ne dau credite pe cinci ani, iar dv. nu ne daţi...

[1] Acest incident a avut următorul epilog diplomatic : două zile după cele întîmplate l-am vizitat pe şeful protocolului de la Foreign Office (Ministerul Afacerilor Externe englez — *N. T.*), d. Monck, şi, după ce i-am relatat cele petrecute la deschiderea parlamentului, l-am rugat să ia măsuri ca pe viitor soţia mea să nu mai fie niciodată aşezată lîngă ducesa de Sommerset. Monck şi-a exprimat regretul pentru lipsa de tact a ducesei, adăugînd că ea era un veritabil *enfant terrible* (copil buclucaş — *N. T.*) al Curţii engleze şi a avut grijă (trebuie să recunoaştem aceasta) ca la diferite dejunuri şi dineuri diplomatice soţia mea şi ducesa de Sommerset să nu mai fie aşezate alături.

Nici nu terminasem bine şi faţa lui Chamberlain a căpătat o expresie rece, ca de gheaţă. S-a întors scurt în fotoliu şi, cu o voce sinistră, mi-a spus răspicat :

— Ei bine, ce vreţi, să dăm credite pe termen lung duşmanilor noştri ? Nu, mai bine vom folosi banii noştri în alte direcţii.

Da, aceste cuvinte îl trădau pe adevăratul Chamberlain, pe Chamberlain cel autentic, fără fard.

I-am răspuns exact pe acelaşi ton :

— Eu, mister Chamberlain, nu vreau absolut nimic, n-am venit la dumneavoastră să vă cer credite... M-aţi întrebat de ce Uniunea Sovietică îşi plasează comenzile de preferinţă în Germania. V-am explicat şi nimic mai mult. Restul vă priveşte.

Ce concluzii puteam trage din aceste cele dintîi şi fugitive contacte cu guvernanţii de atunci ai Angliei ? Concluzia nu putea fi decît una singură : Anglia oficială nu numai că nu tinde să stabilească relaţii de prietenie şi colaborare cu ţara sovietică, ci, dimpotrivă, îşi exprimă făţiş duşmănia faţă de noi, uitînd cîteodată chiar de cele mai elementare reguli de politeţe şi tact diplomatic.

Lupta pentru încheierea acordului comercial

Impresia aceasta mi-a fost întărită de contactele ulterioare pe care le-am avut cu cercurile guvernante din Anglia, în cursul cărora problemele au fost abordate mai profund.

Prima „operaţie diplomatică" de anvergură pe care am întreprins-o la Londra au fost tratativele pentru încheierea unui nou acord comercial care urma să înlocuiască pe cel din 1930, denunţat de guvernul conservator. Nu ezit să denumesc *conservator* guvernul care era la putere în 1932, deşi oficial el se intitula „naţional" şi era alcătuit din conservatori, naţional-liberali, în frunte cu Simon, şi naţional-laburişti, în frunte cu Mac Donald. Nu ezit să mă exprim astfel, deoarece din cei 520 de deputaţi ai coaliţiei guvernamentale, 471 erau conservatori. Formal premierul acestui cabinet era Mac Donald. Însă şeful real al guvernului era Baldwin, care, oficial, deţinea postul de vicepremier.

Tratativele pentru încheierea unui nou acord comercial, pe care a trebuit să le duc la Londra, împreună cu A.V. Oziorski, pe atunci reprezentantul nostru comercial în Anglia, un om inteligent şi iscusit, s-au vădit foarte dificile şi au durat cincisprezece luni încheiate. De ce ? Era oare obiectul lor excesiv de complicat ? Sau pentru că între U.R.S.S. şi Anglia existau în domeniul comerţului contradicţii extrem de ascuţite ? Nu, nu aceasta era cauza. Tratativele s-au dovedit dificile şi au cerut mult timp, pentru că guvernul britanic a căutat tot timpul să promoveze faţă de ţara sovietică o *politică de discriminare ostilă*. Aici e nodul chestiunii. De aici proveneau disensiunile şi conflictele principale, care uneori căpătau chiar un caracter dramatic.

Cum s-au desfăşurat evenimentele ? Nu am intenţia să le expun aici amănunţit (am făcut aceasta într-o altă carte [1]), trebuie să amintesc însă aici, cel puţin pe scurt, principalele momente ale tratativelor.

Guvernul sovietic a înţeles limpede că, după conferinţa imperială de la Ottawa (din toamna anului 1932) şi după trecerea Angliei de la schimbul liber la protecţionism, va deveni inevitabilă revizuirea tratatelor comerciale încheiate anterior între Marea Britanie şi alte state. Această revizuire a fost într-adevăr înfăptuită pas cu pas. Cum se desfăşurau lucrurile în mod obişnuit ? De regulă, guvernul englez, fără a denunţa vechiul tratat, propunea guvernului respectiv să înceapă tratative pentru a se introduce în tratat diverse modificări devenite necesare în legătură cu schimbarea radicală ce intervenise în politica comercială a Angliei. Această metodă era cu totul rezonabilă şi legitimă, deoarece reducea la minimum greutăţile de adaptare a comerţului englez cu ţara respectivă la noile condiţii.

Cum a procedat însă guvernul britanic faţă de U.R.S.S. ? Cu totul altfel !

La 16 octombrie 1932, ministrul britanic al Afacerilor Externe, John Simon, a înaintat ambasadei sovietice din Londra, cu totul pe neaşteptate, o notă care nu excela de loc prin politeţe, făcîndu-ne cunoscut că guvernul englez denunţă printr-un act unilateral acordul comercial anglo-sovietic

[1] I. M. Maiski, *Воспоминания советского посла в Англии* (Amintirile unui ambasador sovietic în Anglia), Editura Institutului de relaţii internaţionale, Moscova, 1960.

din 1930. Pentru noi această notă a fost ca un trăsnet căzut din senin. Guvernul sovietic a fost pus în faţa unui fapt împlinit, într-un mod cu totul neprietenesc. Caracterul ostil al acestui act era cu atît mai evident, cu cît, în nota sa, John Simon nici nu ne propunea măcar să începem tratative pentru încheierea unui nou acord comercial, menţionînd doar că partea engleză este dispusă „să procedeze la o discuţie asupra situaţiei create prin denunţarea" vechiului acord comercial.

Aceasta constituia o discriminare vădită faţă de U.R.S.S.; era discriminarea Nr. 1.

Ce pretenţii a formulat guvernul britanic cînd, în sfîrşit, au început tratativele comerciale? Ele se reduceau în esenţă la două puncte:

a) Echilibrarea balanţei comerciale dintre U.R.S.S. şi Anglia (pînă atunci Anglia avea o balanţă pasivă în comerţul cu noi). Anglia însă avea o balanţă pasivă serioasă şi în comerţul cu S.U.A., Germania, Argentina, Danemarca şi cu alte ţări, şi totuşi nu le-a cerut niciodată să schimbe această situaţie. Excepţia viza, iarăşi, exclusiv Uniunea Sovietică. Era discriminarea Nr. 2.

b) Dreptul pentru guvernul britanic de a limita sau chiar de a interzice în orice moment, printr-un act unilateral, importul oricăror mărfuri sovietice în Anglia, dacă, după aprecierea sa, acest import ar pune în pericol poziţiile Canadei pe piaţa engleză.

Niciodată n-a ridicat guvernul britanic astfel de pretenţii faţă de vreo altă ţară. S-a făcut iarăşi o excepţie care viza exclusiv U.R.S.S. Era discriminarea Nr. 3.

Guvernul britanic nu s-a limitat însă numai la aceste două cereri, ci a complicat considerabil tratativele, ridicînd cîteva probleme cu totul lăturalnice.

În acea vreme, în legătură cu greutăţile întîmpinate în înfăptuirea primului cincinal, în lumea capitalistă era larg răspîndită convingerea că încercarea de industrializare a U.R.S.S. a dat greş, că guvernului sovietic i se clatină pămîntul de sub picioare şi că în viitorul cel mai apropiat se va produce prăbuşirea definitivă a întregului sistem sovietic. Unul dintre cei care contribuiseră în bună măsură la răspîndirea acestor păreri în Anglia a fost ambasadorul britanic din Moscova, sir Esmond Ovey, ale cărui rapoarte, trimise la Londra în iarna 1932—1933, asupra situaţiei interne

a U.R.S.S. zugrăveau lucrurile în culorile cele mai negre. Guvernul englez, îndeosebi ministrul de Externe, Simon, savurau cu nesaţ informaţiile transmise de Ovey (cît de mult ar fi vrut ei ca ele să fie adevărate !) şi au decis să folosească conjunctura, ce li se păruse favorabilă, pentru a-şi încheia răfuielile cu „Moscova".

Ca urmare, politicienii de la Londra au hotărît să ne „vîndă" cît mai scump noul acord comercial. Iată de ce, în afara satisfacerii celor două cereri amintite, ei au condiţionat semnarea noului acord cerînd Uniunii Sovietice să accepte, în plus, următoarele trei puncte: despăgubirea capitaliştilor englezi care au suferit daune de pe urma Revoluţiei din Octombrie; rambursarea „pierderilor" pricinuite companiei anglo-americane „Lena Goldfields" [1] şi, în sfîrşit (aceasta ar

[1] Compania engleză „Lena Goldfields" obţinuse din partea guvernului ţarist, încă în 1908, o concesie care-i dădea dreptul să exploateze zăcămintele de aur din bazinul fluviului Lena. Revoluţia din Octombrie a pus capăt acestei concesii; însă, în 1925, pe baza decretului sovietic din 1920 cu privire la concesii, „Lena Goldfields" a încheiat o nouă convenţie de concesionare (desigur, în alte condiţii decît în trecut) şi a trecut la o intensă exploatare a zăcămintelor aurifere. În 1929, lucrau în întreprinderile ei aproape cincisprezece mii de oameni. Întrucît însă „Lena Goldfields", care se transformase acum într-un concern anglo-american, căuta sistematic să-şi ducă afacerile cu metode pur capitaliste şi încălca permanent legile sovietice, între companie şi guvernul sovietic se produceau mereu fricţiuni şi conflicte. În 1930, în conformitate cu convenţia de concesionare, s-a hotărît ca toate problemele litigioase să fie soluţionate pe cale de arbitraj, părţile căzînd chiar de acord asupra componenţei tribunalului de arbitraj. Însă, cu o săptămînă înaintea termenului de judecată, „Lena Goldfields" a declarat un *lock-out* şi şi-a închis chiar birourile din Moscova. Prin aceste acţiuni ale companiei convenţia a fost vădit încălcată şi a devenit nulă de drept şi de fapt, iar guvernul sovietic, firește, nu a socotit cu putinţă să mai participe la un arbitraj stipulat de un act care îşi pierduse valabilitatea. Cu toate acestea, „Lena-Goldfields" a insistat ca doi dintre membrii completului de arbitraj (preşedintele şi reprezentantul companiei) să judece totuşi litigiul în absenţa reprezentantului sovietic. Acest pseudoarbitraj a dat următorul verdict: guvernul sovietic trebuie să plătească companiei 3,5 milioane de lire sterline pentru capitalul investit de companie şi încă 9,5 milioane de lire sterline drept compensaţie pentru profiturile pe care compania sconta să le obţină în cei douăzeci şi cinci de ani, cît mai rămîneau pînă la expirarea termenului concesiei. Bineînţeles, guvernul sovietic a respins categoric pretenţiile absolut neîntemeiate ale companiei „Lena-Goldfields", iar la începutul anului 1933 guvernul britanic (îndeosebi sir John Simon) a încercat, în cadrul tratativelor pentru încheierea noului acord comercial anglo-sovietic, să obţină pentru companie „drepturile" ei.

putea părea o anecdotă însă, din păcate, a fost o realitate diplomatică), fixarea în magazinele „Torgsin“ [1], pentru mărfurile pe care le vindeau, a unor preţuri corespunzătoare celor de pe piaţa mondială. Iată pînă unde a ajuns atunci lipsa de jenă a guvernului britanic ! Aceasta era discriminarea Nr. 4.

Este evident că poziţia adoptată de partea engleză în cursul tratativelor comerciale îngreuia considerabil realizarea unui acord. Situaţia însă s-a agravat şi mai mult în martie 1933, cînd a intervenit un factor nou, extrem de periculos.

În cursul primului cincinal, guvernul sovietic încheiase convenţii de asistenţă tehnică cu mai multe firme mari din ţările capitaliste. Printre ele era şi cunoscutul concern englez „Metropolitan-Vickers“, care avea la Moscova un birou special, iar inginerii săi lucrau pe diferite şantiere sovietice. La 12 martie 1933, un număr de vreo douăzeci şi cinci de funcţionari ai filialei concernului „Metropolitan-Vickers“ din U.R.S.S., printre care şi şase ingineri englezi, au fost arestaţi sub învinuirea de spionaj şi sabotaj.

Evenimentul a stîrnit în Anglia o reacţie violentă, întreţinută în fel şi chip şi amplificată chiar de către guvern. Un

[1] La sfîrşitul anului 1932, a fost înfiinţat în U.R.S.S. sistemul „Torgsin“ (prescurtarea cuvintelor : „Torgovlia s inostrantami“ — Comerţul cu străinii), cuprinzînd magazine special aprovizionate cu produse alimentare şi obiecte de larg consum ; la aceste magazine mărfurile se vindeau contra aur, bijuterii sau valută străină. „Torgsin“-ul a fost înfiinţat cu scopul de a concentra în mîinile guvernului aurul şi alte valori aflate la populaţie, spre a întări resursele necesare statului pentru plata maşinilor şi utilajelor importate din străinătate. Concomitent au fost închise prăvăliile „Insnab“-ului (prescurtarea denumirii în limba rusă a organizaţiei comerciale sovietice „Aprovizionarea străinilor“ — *N. T.*), unde pînă atunci diplomaţii străini acreditaţi la Moscova îşi procurau cu bani sovietici alimente şi alte mărfuri în cantităţi nelimitate (în acea perioadă alimentele şi alte mărfuri erau distribuite populaţiei pe bază de cartele). În practică, sistemul de aprovizionare prin „Insnab“ a ocazionat diplomaţilor străini să comită numeroase abuzuri şi a servit multora dintre ei ca sursă de îmbogăţire ilicită. După ce au fost deschise magazinele „Torgsin“, li s-a cerut diplomaţilor străini să-şi satisfacă nevoile de aprovizionare cu mărfuri alimentare şi altele numai prin intermediul acestora, plătind cu aur sau valută. Aceasta i-a împiedicat pe speculanţii din lumea diplomatică să-şi creeze surse de mari venituri şi mulţi dintre ei au protestat zgomotos împotriva acestei măsuri a guvernului sovietic. În fruntea diplomaţilor „nemulţumiţi“ era sir Esmond Ovey, ambasadorul englez la Moscova. Iată de ce, în cursul tratativelor comerciale, partea engleză a prezentat guvernului sovietic această pretenţie pe cît de absurdă, pe atît de jignitoare.

rol nefast în această chestiune l-a jucat iarăşi ambasadorul britanic la Moscova, Ovey. Dacă imediat după arestarea inginerilor britanici el s-ar fi mărginit să ceară guvernului sovietic explicaţii asupra cauzelor acestei măsuri şi să depună diligenţe pentru ca arestaţii să beneficieze de un regim bun, iar cercetările să nu tărăgăneze şi acuzaţilor să li se acorde asistenţă juridică corespunzătoare, nimeni n-ar fi avut obiecţii împotriva acţiunilor sale. Orice ambasador are îndatorirea elementară de a se interesa şi a se îngriji de compatrioţii împotriva cărora s-au luat măsuri penale în ţara în care este acreditat. Ovey însă a depăşit limitele permise. Educat în spiritul tradiţiilor britanice de mare putere, el şi-a închipuit că poate dicta condiţii guvernului sovietic. Aceasta era discriminarea Nr. 5.

Într-adevăr, chiar la 12 martie, la cîteva ore după efectuarea arestărilor, Ovey l-a încredinţat pe Simon că inginerii britanici nu sînt întru nimic vinovaţi şi a recomandat guvernului britanic să ceară ca ei să fie imediat eliberaţi, fără cercetări şi fără judecată. Guvernul britanic şi-a însuşit recomandarea ambasadorului său şi a declanşat presiuni furibunde asupra guvernului sovietic spre a-l determina să înceteze cercetările începute împotriva celor şase supuşi britanici. Ovey a ameninţat că în cazul cînd vom refuza să satisfacem această cerere, va urma ruperea relaţiilor anglo-sovietice. M. M. Litvinov la Moscova, şi eu la Londra, a trebuit să dăm o ripostă hotărîtă acestor pretenţii, întrucît constituiau un amestec inadmisibil în treburile noastre interne. Oficialităţilor britanice li s-a declarat categoric că inginerii englezi vor compărea în faţa instanţelor judiciare sovietice, oricum ar reacţiona la aceasta guvernul de la Londra.

Ca urmare, guvernanţii englezi au decis să ia măsuri mai „drastice". Lăsîndu-se pradă iluziilor generate de falsele informaţii ale lui Ovey cu privire la situaţia internă a U.R.S.S., precum şi de rapoartele sale asupra convorbirilor pe care le-a avut cu M. M. Litvinov, asupra afacerii „Metropolitan-Vickers", „pieptănate" într-un mod foarte subiectiv, ei au contat că în acest mod vor obţine, ca satisfacţie minimă, eliberarea imediată a inginerilor englezi, iar ca maximum, vor „ajuta" guvernul sovietic să se prăbuşească cît mai repede în mormînt.

Ca primă măsură, guvernanţii din Londra au întrerupt, la 20 martie, în mod demonstrativ tratativele comerciale. Întrucît însă noi am reacţionat la aceasta cu cel mai deplin

sînge rece, ei au trecut la alte măsuri cu caracter represiv, asupra cărora nu este cazul să insistăm aici în amănunt. E suficient să spunem că, în ciuda tuturor eforturilor guvernului britanic, procesul de la Moscova a avut totuşi loc ; verdictul a fost următorul : unul dintre inginerii englezi a fost achitat, trei au fost expulzaţi din U.R.S.S., iar doi au fost condamnaţi la trei, şi, respectiv, la doi ani închisoare. Politicienii de la Londra însă, o dată angajaţi pe calea şantajului, nu s-au mai putut opri şi, lunecînd tot mai ameţitor pe această pîrtie, au împins lucrurile pînă la un război comercial între Anglia şi U.R.S.S., care a durat trei luni. Guvernul britanic a interzis importul de mărfuri sovietice în Anglia, iar guvernul sovietic a ripostat printr-o măsură similară. Acest război comercial s-a terminat abia la 1 iulie 1933, prin anularea reciprocă a interdicţiei importului mărfurilor celeilalte părţi şi prin expulzarea din U.R.S.S. a celor doi ingineri englezi condamnaţi la închisoare, după ce fuseseră graţiaţi. La 3 iulie au fost reluate şi tratativele comerciale.

În cursul acestor tratative ne-am izbit de foarte multe greutăţi, izvorîte din politica de discriminare promovată de guvernul britanic faţă de U.R.S.S. (aceste greutăţi n-au dispărut nici după ce s-a pus capăt războiului comercial) ; cu toate acestea, printr-o tactică în care fermitatea se îmbina cu supleţea, guvernul sovietic a izbutit să aducă tratativele la o încheiere fructuoasă. La 16 februarie 1934, noul acord comercial a fost semnat. Ce-i drept, el purta titulatura de „provizoriu", însă de atunci a trecut peste un sfert de veac, iar acest acord „provizoriu" continuă să rămînă în vigoare şi reglementează şi astăzi comerţul anglo-sovietic.

Ce impresie mi-a lăsat această tactică de discriminare repetată, folosită de guvernul britanic în cursul tratativelor pentru acordul comercial ? Ce concluzie am tras, vrînd-nevrînd, din experienţa acestei prime „operaţii diplomatice" de anvergură pe care am desfăşurat-o la Londra ?

Ele nu contraziceau primele mele impresii, culese imediat după sosirea în Anglia, ci, dimpotrivă, le confirmau. Acum mi-a devenit şi mai clar, că vîrfurile guvernante ale ţării sînt profund ostile Uniunii Sovietice şi îi fac concesii numai atunci cînd sînt silite de împrejurări care le scapă de sub control. În consecinţă, neîncrederea mea faţă de cercurile guvernante ale Angliei nu numai că n-a scăzut, ci, dimpotrivă, a sporit. Am încercat acest sentiment cu o deosebită acuitate mai ales în raporturile cu un anumit grup de politicieni britanici,

despre care voi mai avea prilejul să vorbesc în aceste pagini, al cărui exponent tipic era Simon.

Oficial, tratativele au fost conduse, din partea engleză, de către ministrul Afacerilor Externe, Simon, şi de către ministrul Comerţului, Runciman. Acesta din urmă însă n-a participat în mod practic la tratative. În decursul celor cincisprezece luni el şi-a făcut apariţia doar de două ori : la prima şedinţă, la deschiderea tratativelor, şi la ultima, în momentul semnării acordului comercial. Încolo Runciman a fost cu totul absent de la discuţii, iar funcţionarii din aparatul său de la Ministerul Comerţului, care duceau efectiv convorbirile, aveau în majoritatea lor o atitudine rezonabilă. Ei doreau sincer dezvoltarea comerţului anglo-sovietic şi, atît cît le permiteau directivele generale ale guvernului britanic, se străduiau să nu creeze complicaţii în calea încheierii acordului comercial, ci, dimpotrivă, să uşureze reuşita tratativelor.

Altminteri stăteau lucrurile cu Simon şi aparatul lui. Cu tot trecutul său liberal, Simon era, în perioada 1930—1940, unul dintre cei mai înverşunaţi duşmani ai ţării sovietice. În cursul tratativelor, el s-a căznit mereu să tărăgăneze lucrurile, să îndepărteze data încheierii acordului. El este acela care a căutat mereu noi pretexte pentru a complica tratativele cu tot felul de probleme lăturalnice, ridicole, ca problema preţurilor la mărfurile vîndute prin magazinele „Torgsin". Inima lui Simon bătea la unison cu interesele celor mai înrăiţi exponenţi ai lumii capitaliste, ca, de pildă, compania „Lena Goldfields", şi, de dragul lor, era gata să sacrifice chiar interesele comerţului britanic. Pe deasupra, Simon era un om lipsit de scrupule în alegerea mijloacelor pentru a-şi atinge ţelurile, recurgînd şi la astfel de arme de luptă, ca minciuna şi calomnia. Aparatul Ministerului Afacerilor Externe englez era în acea vreme dominat şi el de spiritul lui Simon (cu cîteva excepţii lăudabile).

Îmi amintesc de următoarea întîmplare. Tratativele comerciale se apropiau de sfîrşit. Se căzuse de acord asupra tuturor problemelor, cu excepţia problemei „Torgsin". Simon însă ţinea în loc, din această cauză, semnarea acordului. Atunci l-am invitat la mine pe cunoscutul ziarist liberal A. Cummings, cu care aveam în acea perioadă relaţii bune, şi i-am povestit deschis de ce nu se termină toată această chestiune. A doua zi, la 2 februarie 1934, pe prima pagină a ziarului „News Chronicle", a apărut un articol plin de sarcasm, semnat de Cummings, al cărui titlu, tipărit cu litere

groase, era : *Cartofii ambasadorului britanic.* În acest articol se explica adevărata cauză a întîrzierii intervenite în semnarea acordului comercial. Articolul a produs o mare confuzie în cercurile politice din Londra. Deputatul laburist Grenfell a făcut o interpelare în parlament prin care a cerut să se explice ce legătură există între semnarea acordului comercial şi cheltuielile de coşniţă ale ambasadorului britanic la Moscova. Răspunsul oficial a fost dat de Simon personal. El a declarat textual următoarele :

„Nu există nici un grăunte de adevăr în afirmaţia că tratativele comerciale anglo-sovietice întîrzie din cauza acestei probleme".

Iată pînă unde a ajuns Simon cu minciuna !

Era oare de mirare că acest fapt nu putea decît să sporească neîncrederea părţii sovietice faţă de guvernanţii Angliei ?

Un dezgheţ de scurtă durată şi cauzele lui

Cam pe la mijlocul anului 1934, a intervenit în relaţiile anglo-sovietice un dezgheţ temporar, mai bine zis, de scurtă durată. Două au fost cauzele principale care l-au determinat.

Prima cauză consta în faptul că în ianuarie 1933, în Germania, venise la putere Hitler. La început, cercurile guvernante ale Angliei nu-l prea luaseră pe „Führer" în serios. Îmi amintesc bine că, în cursul întregului an 1933, între politicienii britanici de toate nuanţele — conservatori, liberali, laburişti — se duceau dispute în jurul chestiunii dacă Hitler va izbuti sau nu să se menţină la putere. Chiar un om de stat cu atîta experienţă ca Vansittart, care deţinea atunci postul-cheie de subsecretar de stat permanent la Ministerul Afacerilor Externe [1], mi-a spus o dată, în vara anului 1933, în cursul unei discuţii :

[1] În sistemul guvernamental englez acest post este atribuit unui „specialist" neafiliat, oficial, vreunui partid politic, care poate deţine această funcţie o perioadă îndelungată, indiferent de schimbarea succesivă a guvernelor. În acest fel clasa dominantă îşi asigură continuitatea politicii de apărare a intereselor sale fundamentale pe planul aparatului guvernamental. — *N. T*

— Hitler are foarte multe greutăți și foarte mulți dușmani interni și externi... Francezii, belgienii, cehii, polonezii îl urmăresc cu mare suspiciune... Înăuntrul partidului nazist sînt frămîntări... Există oameni care vizează să ocupe primul loc în rîndurile sale, iar Hitler nu o va scoate ușor la capăt cu ei... Nu este exclus ca această păruială internă să ducă partidul nazist de rîpă... Vom aștepta și vom vedea ce va mai fi.

Liderii laburiști erau în majoritatea lor convinși că dominația naziștilor în Germania nu va dăinui multă vreme.

Din 1934 însă, mai ales de pe la mijlocul anului, după ce Hitler a exterminat grupul lui Röhm și a desființat, în general, opoziția internă din partidul său, starea de spirit a cercurilor guvernante din Anglia a început să se schimbe. Ele și-au dat seama, treptat, că hitlerismul se consolidează și că le va da de lucru în modul cel mai serios, cel puțin un șir de ani. În rîndurile cercurilor respective aceste constatări au generat neliniște și alarmă. Ele și-au adus dintr-o dată aminte de evenimentele și împrejurările primului război mondial, cînd Marea Britanie a fost nevoită să-și apere, cu eforturi considerabile, pozițiile mondiale împotriva asaltului periculos al imperialismului german. Tendințele, lozincile, pretențiile lui Hitler prevesteau în mod vădit reînvierea vechilor planuri de hegemonie germană, care jucaseră un rol atît de mare în dezlănțuirea primului război mondial — o reînviere în forme poate mai periculoase decît atunci. În fața cercurilor guvernante ale Angliei se punea, tot mai stăruitoare, întrebarea : ce-i de făcut ?

Reacția lor inițială s-a redus la ideea reconstituirii Antantei din perioada primului război mondial, adică a alianței militare dintre Anglia, Franța și Rusia împotriva Germaniei. Ce-i drept, locul Rusiei țariste l-a luat acum Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, ceea ce era neplăcut, foarte neplăcut, dar la urma urmelor în politica internațională nimeni nu se călăuzește după emoții, ci după interesele practice. Dacă interesele o cer, înghiți pilula, oricît de amară ar fi ea. Așa s-a ajuns că în perioada de care ne ocupăm, nu numai laburiștii și liberalii, ci și mulți conservatori începură să se preocupe serios de îmbunătățirea relațiilor cu țara sovietică.

A doua cauză a dezghețului consta în faptul, că după conflictul în legătură cu „Metropolitan-Vickers", cercurile guvernante din Anglia se convinseseră de forța și soliditatea

Uniunii Sovietice şi au ajuns la concluzia că „factorul sovietic" a devenit un element permanent al situaţiei mondiale şi, indiferent de simpatii sau antipatii, el trebuie luat în consideraţie în toate calculele şi planurile politice. Întrucît politicienii britanici s-au caracterizat întotdeauna prin priceperea de a ţine seama de fapte (chiar cînd sînt neplăcute), după semnarea acordului comercial din 1934, ei au pornit să-şi facă tot felul de calcule cum ar putea să folosească mai bine, în interesul lor, forţa impunătoare a U.R.S.S., care li se dezvăluise într-un fel atît de neaşteptat. Gîndurile lor, după cum am mai spus, începuseră să revină tot mai mult spre tradiţiile Antantei din primul război mondial.

O împrejurare a contribuit puternic la această cotitură în stările de spirit ale cercurilor conducătoare britanice. În februarie-aprilie 1934, s-a desfăşurat memorabila epopee a echipajului de pe vasul „Celiuskin". O sută de oameni sovietici, printre care femei şi copii, în frunte cu O. I. Şmidt, după ce vasul „Celiuskin" s-a scufundat, au ajuns pe o banchiză de gheaţă, departe de uscat. Lumea occidentală, presa, politicienii, savanţii, exploratorii polari din Apus considerau că echipajul vasului „Celiuskin" este iremediabil pierdut. I se cînta prohodul. Lumea sovietică însă a reacţionat cu totul altfel. Membrii echipajului naufragiat nu numai că n-au intrat în panică şi nu şi-au pierdut capul, ci au făurit pe banchiză un colectiv uimitor de bine organizat, care a ţinut sus steagul ţării sovietice, şi-a continuat munca ştiinţifică, s-a îngrijit de sănătatea membrilor săi şi de buna lor dispoziţie. Conducătorul colectivului, O. I. Şmidt, a ţinut chiar un ciclu de lecţii de materialism istoric tovarăşilor săi. În acelaşi timp, guvernul sovietic şi poporul sovietic au mobilizat toate posibilităţile pentru salvarea compatrioţilor naufragiaţi. Oameni, mijloace tehnice, radio, aviaţie — totul a fost pus în serviciul acestei acţiuni generoase şi, pînă la urmă, întregul echipaj de pe „Celiuskin" a fost salvat. Au fost evacuaţi cu avioanele chiar şi cei opt cîini care se aflau pe banchiză.

Dramele polare au aţintit întotdeauna asupra lor atenţia şi simpatia celor mai largi cercuri ale publicului. Epopeea echipajului de pe „Celiuskin" a atras şi mai mult atenţia asupra sa, pentru că numărul naufragiaţilor se ridica la o sută de persoane — bărbaţi, femei şi copii — şi, în plus, pentru că existenţa radioului permitea să se urmărească toate evenimentele, chiar cele mai mărunte, din viaţa lor de pe banchiză. Curajoasa comportare a colectivului de pe „Ce-

liuskin" a stîrnit admiraţie pretutindeni, în toate cercurile, independent de concepţii sau de simpatii politice. Totodată, colosala energie pusă în mişcare de statul sovietic şi uriaşele cheltuieli făcute pentru salvarea naufragiaţilor au uimit pur şi simplu lumea burgheză. Îmi amintesc că într-una din acele zile Lloyd George [1] îmi spuse :

— Este pur şi simplu uluitor ! Nici un alt guvern n-ar fi depus atîtea eforturi pentru a salva nişte exploratori arctici... Este o acţiune foarte nobilă şi... şi foarte înţeleaptă !

În ochii liderului liberal se aprinseră nişte scîntei şăgalnice şi, spre surpriza mea, încheie astfel :

— Vă felicit ! Aţi obţinut o mare victorie diplomatică.

Lloyd George avusese dreptate. Într-adevăr, epopeea echipajului de pe „Celiuskin" a confirmat o dată mai mult nu numai forţa şi viabilitatea statului sovietic, dar a demonstrat totodată limpede — în faţa întregii lumi — noblețea sa, umanismul său, profunda sa înţelepciune. Aproape instantaneu, popularitatea U.R.S.S. a sporit enorm, îndeosebi în rîndul oamenilor muncii din toate colţurile lumii, mai mult decît ar fi izbutit să realizeze o perseverentă muncă propagandistică dusă ani îndelungaţi. Cea mai strălucită confirmare a fost faptul că portretul lui O. I. Şmidt a apărut luni în şir, număr de număr, în ziarele burgheze.

Epopeea echipajului de pe „Celiuskin" a avut o contribuţie importantă în ivirea dezgheţului în relaţiile anglo-sovietice pe la mijlocul anului 1934. Ea a uşurat, pe plan psihologic, multor adversari ai U.R.S.S. să treacă pe noi poziţii politice.

În cele din urmă, ca un rezultat al tuturor acestor împrejurări, în cercurile guvernante ale Angliei au început vremelnic să precumpănească elementele care stăteau pe poziţia reînvierii Antantei.

Este cazul să remarcăm aici, că în problema atitudinii faţă de U.R.S.S., clasa dominantă britanică era împărţită,

[1] Om de stat britanic, lider al partidului liberal, în repetate rînduri ministru şi prim-ministru. A fost şeful guvernului englez în timpul primului război mondial. Ca exponent al imperialismului britanic a fost unul dintre principalii organizatori ai intervenţiei antisovietice. Caracterizat însă printr-o remarcabilă luciditate politică, Lloyd George şi-a dat seama mai tîrziu de forţa şi invincibilitatea statului sovietic şi, după ce Germania hitleristă şi-a intensificat agresiunile şi expansiunea, a preconizat o politică de apropiere faţă de U.R.S.S. — *N. T.*

în perioada dintre cele două războaie mondiale, în două grupări principale.

Într-una din ele prevala principiul interesului de stat — această grupare își dădea seama că între Anglia și U.R.S.S., ca state, nu există nici un fel de contradicții serioase, iar în domeniul economic pot fi chiar foarte utile una celeilalte. Această grupare susținea politica unei apropieri față de U.R.S.S. Printre cei mai de seamă exponenți ai ei se numărau personalități ca Lloyd George, Beaverbrook, Eden, Vansittart ș.a. După ce Hitler a venit la putere, la această grupare a aderat și Churchill.

În cealaltă grupare, dimpotrivă, prevala sentimentul urii oarbe de clasă împotriva U.R.S.S., ca țară a socialismului. Adepții acestei grupări considerau că Uniunea Sovietică trebuie atacată în orice condiții, chiar dacă aceasta ar dăuna intereselor naționale ale Angliei, ca stat. Printre exponenții cei mai de seamă ai acestui punct de vedere se numărau Curzon, frații Chamberlain — Austin și Neville —, Birkenhead, Joinson Hicks, Simon, Halifax ș.a. Pînă în 1934 această grupare a fost susținută și de Churchill.

Care era raportul de forțe dintre aceste două grupări?

Desigur, acest raport de forțe nu reprezenta o mărime constantă, ci a variat de la un an la altul, în funcție de diferite evenimente și circumstanțe. Totuși, în ansamblu, „gruparea urii de clasă" (pe care în cele ce urmează o voi denumi „chamberlainiștii") era mult mai puternică decît „gruparea interesului de stat" (pe care în cele ce urmează o voi denumi „churchilliștii").

Pe la mijlocul și în a doua jumătate a deceniului 1930—1940, înăuntrul clasei dominante din Marea Britanie (înțelegînd prin aceasta pe conservatori și liberali luați laolaltă), repartiția forțelor era următoarea: în partidul conservator trei sferturi îl urmau pe Chamberlain și de-abia vreun sfert se situa pe poziția lui Churchill; liberalii erau împărțiți între cele două curente cam în părți egale, însă în acea vreme ei se aflau deja într-un vădit declin și își pierduseră în cea mai mare parte influența politică de odinioară. Rezultă deci limpede, că în această perioadă chamberlainiștii jucau rolul hotărîtor în rîndurile clasei dominante, mai ales, dacă ținem seama de faptul, că în perioada dintre cele două războaie mondiale ei au guvernat ani destul de îndelungați, și au putut să-și plaseze partizanii în mai toate verigile aparatului de stat.

Desigur, chamberlainiştii au trebuit să ţină tot mai mult seama de laburişti, care, pe la mijlocul deceniului 1930—1940, deveniseră al doilea partid principal din Anglia, eliminîndu-i din această poziţie pe liberali [1]. De două ori, în 1924 şi în 1929—1931, laburiştii izbutiseră chiar să formeze guverne însă, ce-i drept, erau guverne ale minorităţii parlamentare. Oficial, laburiştii se aflau în opoziţie faţă de chamberlainişti şi se afirmau în favoarea colaborării cu U.R.S.S. În 1924, primul guvern Mac Donald stabilise relaţii diplomatice cu Uniunea Sovietică, iar în 1929 cel de-al doilea guvern al lui Mac Donald restabilise aceste relaţii, rupte de conservatori cu doi ani în urmă ; cel de-al doilea guvern Mac Donald încheiase în 1930 şi un acord comercial cu Uniunea Sovietică, avantajos pentru ambele părţi. Clasa muncitoare engleză dorea, desigur, ca Marea Britanie să întreţină relaţiile cele mai prieteneşti cu statul sovietic (ea a demonstrat aceasta foarte pregnant în 1920, zădărnicind încercarea Angliei de a întreprinde o intervenţie militară împotriva R.S.F.S.R., în timpul războiului sovieto-polonez), însă partidul laburist era departe de a reflecta pe deplin în activitatea sa această stare

[1] O oarecare imagine a raportului de forţe dintre diferitele partide ne-o pot da rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1935. Iată-le :

Partidul	*Voturi obţinute (în mii)*	*Numărul mandatelor obţinute*
Conservatori	10 489	397
National-liberali (gruparea lui Simon)	867	33
National-laburişti (gruparea lui Mac Donald)	340	8
Diverşi	97	3
Coaliţia guvernamentală în total	11 793	431
Laburişti	8 465	158
Liberali (opoziţie)	1 382	21
Comunişti	27	1
Diverşi	275	4
Opoziţia în total	10 209	184

Cifrele de mai sus confirmă neîndoios că, pe la mijlocul deceniului 1930—1940, conservatorii şi laburiştii constituiau principalele două partide ale ţării, că liberalii nu se mai aflau nici măcar pe planul al doilea, ci trecuseră pe planul al treilea şi că „national-laburiştii" lui Mac Donald erau aproape o ficţiune. Aceasta însemna că trei sferturi din conservatori plus o jumătate din liberali, dată fiind cunoscuta pasivitate a vîrfurilor laburiste, aveau posibilitatea să saboteze eficient apropierea anglo-sovietică.

de spirit a maselor. Mai prost stăteau lucrurile în sînul vîrfurilor conducătoare ale partidului ; pînă în 1930, Ramsay Mac Donald, Philip Snowden, Jimmy Thomas şi alţi cîţiva au căutat aproape făţiş să orienteze partidul împotriva U.R.S.S., iar după ce în 1931 ei au fost excluşi din partid şi, formînd efemerul partid „naţional-laburist", au trecut cu arme şi bagaje în tabăra conservatorilor, se simţea vag că liderii laburişti ortodocşi, rămaşi în partid, nutresc în fundul sufletului aceleaşi simţăminte faţă de U.R.S.S. ca şi conducătorii excluşi, evitînd însă să le afirme în mod deschis.

Ca urmare, rezistenţa opusă chamberlainiştilor de către opoziţia laburistă s-a dovedit mult mai slabă decît ar fi putut să fie, ceea ce a oferit chamberlainiştilor un cîmp de acţiune destul de larg pentru a putea sabota apropierea anglo-sovietică.

Existenţa acestor două grupări în rîndurile clasei dominante şi lupta permanentă între ele străbate ca un fir roşu întreaga istorie a relaţiilor anglo-sovietice în perioada dintre cele două războaie mondiale ; în acest timp, cînd una, cînd cealaltă dintre cele două grupări (desigur, în funcţie de greutatea specifică a opoziţiei laburiste) şi-a pus pecetea asupra măsurilor practice adoptate de guvernul britanic faţă de U.R.S.S. De la mijlocul anului 1934, în virtutea cauzelor arătate, au căpătat vremelnic precumpănire churchilliştii, ceea ce şi-a găsit expresia într-o serie de fapte concrete.

Paşi care au dus spre apropiere

Cronologic, printre primele fapte de acest fel se înscriu cîteva ample discuţii pe care le-am avut în calitatea mea de ambasador sovietic, cu Vansittart în iulie-august 1934. Ele au început din iniţiativa lui Vansittart. De altfel, este foarte interesantă forma în care şi-a manifestat el această iniţiativă.

La 21 iunie 1934 am fost invitat, împreună cu soţia, la dejun la familia Vansittart. Au participat zece persoane, printre care şi sir John Simon. Dejunul însă n-a fost dat în onoarea lui, ci în onoarea mea şi a soţiei mele. Aceasta reieşea din faptul că, potrivit etichetei engleze, eu am fost aşezat la dreapta amfitrioanei, iar soţia mea la dreapta lui Vansit-

tart, prin urmare noi eram oaspeţii de onoare. Simon a fost plasat la stînga amfitrioanei, aşadar era invitatul Nr. 2. În timpul dejunului, pe cînd în jur domnea obişnuitul zgomot al discuţiilor dintre convivi, *lady* Vansittart, aplecîndu-se uşor înspre mine, m-a întrebat :

— Ei, cum vă place viaţa la Londra ?

Ceva din tonul şi expresia feţei *lady*-ei Vansittart mi-a dat să înţeleg că prin această întrebare ea nu urmărea doar o banală conversaţie mondenă ; totuşi i-am răspuns cu precauţie :

— Londra e un oraş frumos, eu însă mă lovesc aici de mari dificultăţi.

Lady Vansittart s-a aplecat şi mai mult înspre mine şi m-a întrebat aproape în şoaptă :

— Dificultăţile vi le creează vecinul meu din stînga ?

Ea îl avea în vedere pe Simon. Am dat din cap afirmativ.

— Dar de ce n-aţi discuta totul în mod sincer cu Van ? — aşa îl numea în mod familiar *lady* Vansittart pe soţul ei.

Ştiam că Simon şi Vansittart nu se înţeleg între ei din punct de vedere politic, întrucît reprezintă două linii diplomatice diferite, totuşi nu m-am aşteptat ca *lady* Vansittart să-mi facă o aluzie atît de transparentă asupra divergenţelor dintre ministrul de Externe şi locţiitorul său permanent.

— Faţă de atmosfera creată în jurul ambasadei sovietice din Londra — i-am răspuns —, mi s-a părut nepotrivit să manifest eu vreo iniţiativă în această privinţă.

— Ah, aşa ? — a exclamat *lady* Vansittart. Dacă e vorba doar de cine să înceapă discuţia, este o greutate uşor de învins... Îmi asum eu acest oficiu.

Nu încăpea nici o îndoială, că prin intermediul *lady*-ei Vansittart vorbeşte de fapt subsecretarul de stat permanent al ministrului Afacerilor Externe. Totuşi, nu puteam să mă scutur de o anumită doză de scepticism : femeile sînt fiinţe emotive şi mă temeam ca, în discuţia cu mine, această femeie micuţă şi graţioasă să nu fi depăşit cumva „instrucţiunile" pe care le căpătase de la soţul ei.

Dar nu era aşa, mă înşelasem ! Mediaţia *lady*-ei Vansittart a avut un rezultat practic : peste două zile Vansittart m-a chemat la telefon şi m-a invitat la minister pentru o convorbire privind relaţiile anglo-sovietice. La 3 iulie a avut loc prima mea convorbire amplă cu Vansittart. La 12 şi 18 iulie au urmat alte două discuţii. Toate au avut

într-adevăr un caracter foarte sincer şi au fost pătrunse de spirit constructiv. Am trecut în revistă împreună toate problemele pendinte pe atunci între U.R.S.S. şi Anglia şi am ajuns la concluzia că, deşi între cele două guverne există în unele cazuri divergenţe de păreri, acest fapt nu este de natură să împiedice o serioasă îmbunătăţire a relaţiilor dintre ele.

Discuţiile noastre au rezervat un loc deosebit de important problemei aşa-zisului Locarno oriental [1].

În acea vreme, ministrul de Externe francez, Barthou, susţinea cu energie ideea unui pact de asistenţă mutuală între U.R.S.S., Polonia, Letonia, Estonia, Lituania, Finlanda şi Cehoslovacia, în scopul întăririi securităţii europene. Şeful diplomaţiei franceze pregătise un proiect în acest sens. Franţa trebuia să devină garanta acestui Locarno oriental, iar U.R.S.S. — garantă a Locarnoului occidental. Uniunea Sovietică susţinea planul Barthou. Anglia avea în această privinţă o poziţie neclară. În cursul primei convorbiri cu Vansittart m-am străduit să-l conving că este necesar ca Anglia să sprijine proiectul Barthou. La 8 iulie a sosit la Londra ministrul de Externe francez şi a dus tratative cu guvernul britanic asupra aceleiaşi probleme. La 12 iulie, în cadrul celei de-a doua discuţii, Vansittart mi-a comunicat că Anglia se pronunţă în favoarea unui Locarno oriental, dacă la acest pact va fi admisă şi Germania. Uniunea Sovietică şi Franţa au acceptat această condiţie. Atunci guvernul de la Londra s-a pronunţat în favoarea unui Locarno oriental. Germania însă, şi după ea Polonia, au refuzat să adere la constelaţia diplomatică proiectată. Aceasta a dat lovitura de graţie întregului proiect. În convorbirile mele

[1] În 1925, la Locarno, în Elveţia, au fost încheiate un şir de tratate şi convenţii (de garanţie şi de arbitraj) între Anglia, Franţa, Germania, Italia, Belgia, Cehoslovacia, Polonia. Potrivit principalelor prevederi ale acestor tratate, Germania recunoştea încă o dată frontierele fixate la Versailles cu Franţa şi Belgia. Puterile occidentale garantau aceste frontiere, dar nu stabileau nici o obligaţie pentru Germania în privinţa graniţelor ei de la răsărit. Germania a fost admisă în Liga Naţiunilor. Se desfiinţa controlul militar asupra Germaniei, instituit după înfrîngerea ei în primul război mondial. Scopul principal al acordurilor de la Locarno a fost izolarea U.R.S.S., atragerea Germaniei în frontul antisovietic şi crearea premiselor unei noi intervenţii antisovietice. Imperialismul german a folosit aceste acorduri ca o trambulină pentru a-şi restabili poziţiile de mare putere. În 1936, Germania hitleristă a denunţat unilateral acordurile de la Locarno, care, prin aceasta, şi-au pierdut valabilitatea — *N. T.*

cu Vansittart însă această istorie a Locarnoului oriental a jucat un rol foarte pozitiv, iar acordul guvernului sovietic cu includerea Germaniei în acest pact multilateral l-a convins pe Vansittart de sinceritatea năzuinţelor de pace ale U.R.S.S.

M. M. Litvinov, pe atunci comisar al poporului pentru Afacerile Externe, a fost foarte mulţumit de convorbirile mele cu Vansittart şi le-a considerat drept un prim pas pe calea realizării unei destinderi în relaţiile anglo-sovietice. Într-adevăr, aşa cum au arătat evenimentele ulterioare, acest sincer schimb de păreri care a avut loc la Londra, a deschis drumul unei evoluţii care a dus la sprijinul pe care l-a acordat Anglia intrării U.R.S.S. în Liga Naţiunilor. Dar despre aceasta va fi vorba mai departe.

Aş vrea să spun acum cîteva cuvinte despre Vansittart. Inteligent şi cult, diplomat şi om politic iscusit, poet şi scriitor talentat, el rămînea, firește, legat cu trupul şi sufletul de clasa guvernantă din Anglia. Suprema divinitate pentru el era imperiul britanic. Salvgardarea integrităţii şi intangibilităţii imperiului, apărarea poziţiilor mondiale ale imperialismului britanic constituiau *credo-ul* lui Vansittart. Pornind în toate calculele sale de la aceste elemente de bază, el manevra, cotind cînd la dreapta, cînd la stînga, şi, în funcţie de ele, îşi schimba şi atitudinea faţă de U.R.S.S.

Se ştie că după cel de-al doilea război mondial Vansittart, ca şi mulţi alţi oameni de stat din Anglia, a îngroşat rîndurile duşmanilor ţării noastre. Cauza acestei schimbări în atitudinea sa consta în faptul, că războiul nu s-a terminat aşa cum ar fi dorit liderii clasei dominante din Marea Britanie. Ei contau că U.R.S.S. va ieşi slăbită din război, că nu va putea multă vreme să ducă o politică externă activă, că, cel puţin timp de o generaţie, dacă nu şi mai mult, ea va înceta să mai tulbure somnul politicienilor de la Londra. Cînd însă în realitate lucrurile au ieşit altfel, cînd a apărut limpede că, după război, U.R.S.S. a devenit mult mai puternică decît înainte de război şi că, în plus, alături de ea s-a constituit puternicul lagăr socialist, nu numai chamberlainiştii, ci şi churchilliştii, începînd cu Churchill în persoană, s-au lansat în zgomotoase atacuri împotriva Uniunii Sovietice. Încercam pur şi simplu o senzaţie stranie citind unele dintre discursurile sau articolele postbelice ale lui Vansittart, îndreptate împotriva ţării noastre — prea din cale afară abundau în şabloane de cea mai

proastă speță. Unde au dispărut inteligența și cultura sa, finețea spiritului, talentul literar?... Iată ce înseamnă a te opune forțelor progresului istoric, zilei de mîine a omenirii!

Însă atunci, la mijlocul deceniului 1930—1940, îndată după ce hitlerismul se consolidase în Germania, Vansittart era un adept înfocat al reînvierii Antantei și, folosind poziția pe care o avea în aparatul guvernamental englez, a adus efectiv o mare contribuție în acest sens. Dacă totuși Antanta n-a putut fi creată înaintea izbucnirii celui de-al doilea război mondial, vina nu este în nici un caz a lui Vansittart.

Al doilea factor, din punct de vedere cronologic, care a marcat dezghețul intervenit în relațiile anglo-sovietice, a fost istoria intrării U.R.S.S. în Liga Națiunilor. După cum se știe, în 1919, cînd s-a înființat Liga, Rusia sovietică n-a fost invitată să devină membră a acestei organizații. Atunci și în decursul celor cincisprezece ani ce au urmat, Liga Națiunilor a fost un focar de ostilități, de diverse uneltiri și intrigi îndreptate împotriva statului sovietic. În 1934, situația mondială se schimbase considerabil în comparație cu anul 1919, ceea ce s-a reflectat și asupra Ligii Națiunilor. În 1920, senatul american respinsese ratificarea tratatului de la Versailles, și, ca urmare, S.U.A. n-au aderat la Ligă. În 1933, Japonia și Germania, care au trecut la politica agresiunii active, au părăsit Liga. „Stăpîni" ai acestui for au rămas Anglia și Franța, care nu erau în stare, în mod vădit, să țină corabia Ligii pe linia de plutire în împrejurările întețirii continue a furtunii în „apele" politicii internaționale. Această situație i-a silit pe liderii blocului anglo-francez să se gîndească la cooptarea U.R.S.S. în această organizație. La rîndul lui, spre sfîrșitul anului 1933, guvernul sovietic a ajuns la concluzia că, în condițiile date, este cazul ca U.R.S.S. să adere la Liga Națiunilor: aceasta punea la dispoziția statului sovietic cea mai importantă tribună internațională din acea vreme, pentru apărarea păcii și preîntîmpinarea primejdiei unui al doilea război mondial; de asemenea, aceasta deschidea posibilitatea (deși guvernul sovietic n-a supraestimat-o niciodată) de a ridica anumite bariere în calea dezlănțuirii unui nou măcel mondial. Drept urmare, în septembrie 1934 U.R.S.S. a devenit membră a Ligii Națiunilor, avînd un loc permanent în consiliul ei.

Bineînțeles, toate acestea trebuiau pregătite. Un mare rol l-a avut în această privință Barthou, pe atunci ministru al Afacerilor Externe al Franței. În primii ani după Revoluția din Octombrie el era unul dintre cei mai înverșunați dușmani ai Rusiei sovietice, acela care, de fapt, torpilase conferința de la Genova din 1922. Fiind însă un patriot sincer (deși de nuanță conservatoare), Barthou a înțeles ulterior, în momentul instalării hitlerismului la putere în Germania, că securitatea Franței depinde în cel mai înalt grad de colaborarea cu U.R.S.S. El s-a dedicat cu pasiune înfăptuirii acestui obiectiv, susținînd, în special, ideea cooptării țării sovietice în Liga Națiunilor. Barthou a avut de întîmpinat destule piedici în această acțiune, dar a știut pînă la urmă să le învingă. În Anglia cel care-l susținea atunci era Vansittart. Amîndoi au izbutit ca, în septembrie 1934, treizeci de țări, membre ale Ligii Națiunilor, să adreseze guvernului sovietic propunerea ca U.R.S.S. să intre în organizația internațională de la Geneva. M. M. Litvinov, care a fost împuternicit de guvernul sovietic să ducă toate tratativele preliminare, a acționat cu multă iscusință, inclusiv în ce privește formula aderării U.R.S.S. la Ligă. Cînd adeziunea s-a produs, Vansittart mi-a spus cu prilejul unei discuții :

— Iată-ne deci, dv. și noi, membri ai aceluiași club ; sper că de acum înainte relațiile dintre noi vor fi acelea care trebuie să fie între membrii aceluiași club.

Ca un fel de confirmare a cuvintelor lui Vansittart, a fost primirea ce mi s-a făcut, în calitatea mea de ambasador sovietic, la banchetul anual al lordului-primar al City-ului, la 9 noiembrie 1934. De astă dată, în bibliotecă n-a mai domnit acea tăcere ostentativă, cu care am fost întîmpinat cu doi ani în urmă. De astă dată, notabilitățile statului m-au aplaudat. M-au aplaudat cu măsură, fără entuziasm și căldură, însă în orice caz destul de tare, ca să se poată vorbi de o cotitură importantă în atitudinea vîrfurilor guvernante față de U.R.S.S.

Al treilea fapt, în ordinea cronologică, care a demonstrat ivirea dezghețului a fost vizita lui Eden la Moscova, în martie 1935. Un mare rol în pregătirea și desfășurarea acestei acțiuni diplomatice l-a avut tot Vansittart.

În acea vreme, Eden abia începuse să se afirme. Provenit dintr-o familie de proprietari funciari mijlocii, cult și in-

struit, el poseda o mare doză de bun simţ şi de intuiţie politică sigură. După ce Hitler a venit la putere, Eden a început să încline tot mai mult spre părerea că imperiul britanic poate fi salvat numai prin „reînvierea Antantei" şi, de aceea, a aderat la acea grupare din partidul conservator care se pronunţa pentru apropierea dintre Anglia şi U.R.S.S. El îşi fundamenta poziţia pînă şi prin serioase considerente de ordin istoric. Îmi amintesc că în 1943, deci în plin război, cînd urma să părăsesc Londra pentru a ocupa la Moscova postul de locţiitor al comisarului poporului pentru Afaceri Externe, Eden a rostit, la dejunul de rămas bun dat în cinstea mea, un amplu discurs, în care a spus :

— În decursul ultimilor o sută şi cincizeci de ani Anglia şi Rusia au fost mereu în aceeaşi tabără, ori de cîte ori apărea în Europa vreo criză serioasă. Aşa a fost în epoca lui Napoleon, aşa a fost în timpul primului război mondial, aşa se întîmplă şi acum, în cursul celui de-al doilea război mondial. Cum se explică aceasta ? Aceasta se explică prin faptul că Anglia şi Rusia, două mari şi puternice state situate la cele două capete ale Europei, nu pot tolera ca în Europa să se creeze hegemonia absolută a unei terţe puteri. Dacă vreo terţă putere devine prea puternică, ea se transformă într-un pericol atît pentru Anglia cît şi pentru Rusia, drept urmare, ele se unesc pentru a lupta împotriva ei şi, pînă la urmă, izbutesc să o doboare. Păcat numai, că pînă acum, după trecerea fiecărei crize, Anglia şi Rusia se despărţeau şi începeau chiar să se certe. Aceasta a favorizat mereu apariţia cîte unui nou pretendent la dominaţie în Europa sau chiar în întreaga lume. Cea mai importantă sarcină a diplomaţiei contemporane engleze şi sovietice este de a preveni repetarea acestui lucru după terminarea războiului actual.

Din păcate, Eden n-a rămas consecvent pe această poziţie şi, în perioada postbelică, a trecut treptat în tabăra paladinilor „războiului rece", proclamat de liderii imperialismului american cu sprijinul liderilor imperialismului britanic.

Atunci însă, în deceniul 1930—1940, Eden susţinea cu energie politica de apropiere faţă de U.R.S.S. şi, de fapt, pe această bază şi-a făcut cariera. La sfîrşitul anului 1932, cînd am sosit la Londra, Eden era secretar de stat parla-

mentar al Ministerului de Externe[1] în Camera Comunelor şi pentru că Simon era şi el membru al Camerei Comunelor şi lua cuvîntul asupra celor mai importante probleme de politică externă, Eden nu avea decît un rol secundar. Ulterior, însă, ascensiunea sa a devenit tot mai rapidă. Aceasta s-a datorat, în parte, legăturilor pe care le avea în sferele înalte ale partidului conservator, însă în şi mai mare măsură luptei dintre cele două grupări din sînul cercurilor guvernante britanice, despre care am vorbit mai sus. Partizanii „reînvierii Antantei" au văzut în Eden pe omul potrivit pentru ei, au început să-l promoveze pe scara ierarhiei politice. În 1934, el a fost numit lord păstrător al sigiliului privat (un post pur decorativ), adică, de fapt, ministru fără portofoliu în cabinetul Baldwin. I s-a stabilit ca însărcinare specială să rezolve problemele legate de Liga Naţiunilor. Ca urmare, un timp au existat în Anglia doi miniştri de Externe — unul „senior" — Simon, şi unul „junior" — Eden. Ei reprezentau în politica externă două linii diferite, iar în unele probleme, chiar linii opuse. Relaţiile dintre ei erau încordate. Vansittart, care nici el nu se înţelegea cu Simon, îl sprijinea pe Eden. Astfel, departamentul britanic al Afacerilor Externe era tot timpul frămîntat de o luptă internă, ce reflecta, de fapt, lupta din sînul cercurilor guvernante ale ţării în jurul problemelor politicii externe.

La începutul anului 1935, urma să aibă loc vizita lui Simon şi Eden la Berlin, în vederea unor tratative cu Hitler. Totul fusese pus la punct şi miniştrii britanici erau gata să plece, cînd, pe neaşteptate, în februarie, Hitler a denunţat oficial prevederile militare ale tratatului de la Versailles şi a declarat că de acum înainte Germania se va înarma fără să ţină seama de nici un fel de îngrădiri. Acest nou „salt" al „Führerului" nazist a provocat o foarte puternică emoţie în Anglia şi Franţa. Vizita pe care urmau să o facă la Berlin miniştrii britanici devenise problematică. În cercurile guvernante engleze a început o luptă ascuţită între partizanii Antantei şi partizanii „îmblînzirii" agresorilor. Partizanii Antantei demonstrau că în situaţia ce se

[1] Deţinătorul acestui post (existent în fiecare minister) este un fel de adjunct al ministrului respectiv. Principala sa misiune este de a face legătura dintre parlament şi ministerul respectiv, de a lua cuvîntul în numele ministerului în cadrul dezbaterilor din parlament, îndeosebi în cazurile cînd ministrul nu este deputat. — *N. T.*

crease călătoria miniştrilor britanici la Berlin ar fi cea mai mare umilire pentru Anglia şi că ea nu va avea decît darul să aţîţe şi mai mult poftele lui Hitler. Partizanii „îmblînzirii" replicau că pe măsură ce pericolul agresiunii devine mai real, este tot mai necesar să se recurgă la toate soluţiile şi mijloacele, chiar şi cele mai neînsemnate, care ar putea contribui la menţinerea păcii. În cele din urmă, s-a ajuns la un compromis : Simon şi Eden vor merge la Berlin, iar de acolo Eden îşi va continua drumul la Moscova, unde va duce tratative cu guvernul sovietic.

În aceste împrejurări a avut loc vizita lui Eden în U.R.S.S.

În zilele noastre, Moscova a devenit un punct de atracţie pentru şefii de state şi miniştrii celor mai diferite naţiuni de pe suprafaţa pămîntului. Ne-am obişnuit cu aceasta şi ni se pare un lucru de la sine înţeles. Pe vremea aceea însă situaţia era cu totul alta. Timp de optsprezece ani după Revoluţia din Octombrie, Moscova a fost „tabu" pentru liderii lumii capitaliste. Capitala U.R.S.S. era supusă unui boicot politic ; nu era doar un boicot formal, ci unul concret. Nici unul dintre miniştrii marilor puteri occidentale nu considera posibil să pună piciorul pe pămîntul Moscovei. Şi, deodată, în martie 1935, şi-a făcut apariţia la Moscova Eden, membru al guvernului Marii Britanii, care pe atunci era încă o forţă mondială de prim rang ! Era un eveniment de mare însemnătate politică, care a stîrnit numeroase comentarii în presa mondială.

Conform hotărîrii guvernului sovietic, l-am însoţit pe Eden în călătoria sa de la Berlin la Moscova. Am asistat la toate convorbirile pe care ministrul englez le-a avut cu conducătorii U.R.S.S., iar la unele din ele am făcut şi oficiul de interpret. Am asistat la întrevederea dintre I. V. Stalin şi Eden, l-am însoţit pe oaspetele britanic cu prilejul vizitării diferitelor monumente şi locuri interesante din capitala sovietică. Îmi amintesc că Eden a manifestat un interes deosebit faţă de colecţiile de pictură franceză aflate la noi (Gauguin, Cézanne, Renoir ş.a.), a căror vizitare a fost prevăzută încă de la Londra, în programul călătoriei sale. El a făcut şi o călătorie pe prima linie a metroului din Moscova.

Tratativele, care au durat trei zile, au evidenţiat o mare coincidenţă între poziţiile ambelor părţi în problemele internaţionale. M. M. Litvinov m-a însărcinat să redactez

proiectul comunicatului ce urma să fie publicat la sfîrşitul vizitei. Am îndeplinit această sarcină. Eden, la rîndul lui, a desemnat pentru întocmirea comunicatului pe W. Strang, funcţionar superior din Ministerul Afacerilor Externe britanic pentru problemele Ligii Naţiunilor, care a sosit la Moscova împreună cu el, iar înainte fusese consilier al ambasadei britanice la Moscova. M-am întîlnit cu Strang la sediul ambasadei britanice, pe cheiul Sofia, şi am ajuns foarte repede la un acord : delegatul englez a făcut în textul propus de noi doar mici modificări de ordin redacţional. Apoi, textul comunicatului a fost aprobat definitiv de cele două părţi şi a apărut în presă la 1 aprilie 1935. Pasajul cel mai important al comunicatului avea următorul conţinut :

„În urma unui sincer şi complet schimb de păreri, reprezentanţii celor două guverne au constatat că în prezent nu există nici o contradicţie de interese între cele două guverne în nici o problemă fundamentală a politicii internaţionale şi că acest fapt creează un fundament trainic pentru dezvoltarea unei colaborări rodnice între ele în vederea menţinerii păcii. Ei sînt încredinţaţi că ambele ţări, conştiente de faptul că integritatea şi prosperitatea fiecăreia corespunde intereselor celeilalte, se vor călăuzi în relaţiile lor reciproce de spiritul de colaborare şi de îndeplinire loială a angajamentelor asumate, care decurge din apartenenţa ambelor ţări la Liga Naţiunilor" [1].

Partea sovietică era satisfăcută de vizită şi de comunicat. Eden, la fel. Într-o discuţie cu mine, el a declarat că e mulţumit de călătoria sa la Moscova şi că găseşte comunicatul foarte bun.

Existenţa acestui dezgheţ a fost confirmată şi de alte două evenimente care s-au produs nemijlocit după vizita lui Eden la Moscova. La 2 mai 1935, a fost semnat la Paris pactul de asistenţă mutuală între Franţa şi U.R.S.S., iar după aceea ministrul Afacerilor Externe al Franţei, Pierre Laval, a făcut o vizită în capitala sovietică. La 16 mai 1935, a fost semnat la Praga pactul de asistenţă mutuală între U.R.S.S. şi Cehoslovacia şi curînd după aceea ministrul Afacerilor Externe al Cehoslovaciei, E. Beneş, a făcut şi el o călătorie în Uniunea Sovietică.

[1] „Pravda" din 1 aprilie 1935.

Este de prisos să mai spun că, personal, am fost extrem de satisfăcut de cele întîmplate. Începusem chiar să înclin a crede că o pagină nouă s-a deschis în relațiile anglo-sovietice, care va consemna o sistematică și îndelungată îmbunătățire a acestora. În orice caz, doream foarte mult ca lucrurile să evolueze în acest sens. Eram însă frămîntat de un gînd: la Moscova tratativele au fost duse și comunicatul a fost semnat de Eden, adept al apropierii față de U.R.S.S. și, desigur, el nu ar fi procedat astfel fără încuviințarea guvernului britanic; totuși, cum vor reacționa față de acest fapt Simon, Neville Chamberlain și alții? Nu se vor apuca ei oare să distrugă mlădițele abia răsărite ale apropierii anglo-sovietice? În aceste condiții, comunicatul de la Moscova nu se va transforma oare într-un petic de hîrtie fără nici o valoare?

Conducîndu-l pe Eden, care de la Moscova a plecat spre Praga și Varșovia, mă străduiam să mă conving că îndoielile mele erau lipsite de temei. Totuși, undeva în adîncul sufletului, mă rodea un viermișor, care nu-mi dădea pace...

Vai! îndoielile mele s-au dovedit mai mult decît întemeiate. Evenimentele care au urmat au demonstrat aceasta fără putință de tăgadă.

Churchill și Beaverbrook

Înainte însă de a trece la relatarea acestor evenimente, consider necesar să mă opresc asupra unui mare succes pe care ni l-a adus dezghețul de scurtă durată intervenit în relațiile anglo-sovietice.

Am arătat mai sus că, înainte de a pleca la Londra, M. M. Litvinov, din însărcinarea guvernului sovietic, mi-a arătat că o sarcină dintre cele mai importante este stabilirea unor legături și contacte cu cercurile conservatoare. Am început să acționez în această direcție încă din primele zile de activitate în Anglia. Însă pînă la apariția dezghețului, eforturile mele au înregistrat succese foarte modeste. Am izbutit să „cuceresc" un număr de liberali, printre care cîteva personalități de mare vază, ca Lloyd George, Herbert Samuel, Archibald Sinclair ș.a.; desigur, liberalii făceau parte din clasa dominantă, dar, după cum am mai amintit,

după 1930 ei nu mai aveau prea mare influenţă asupra guvernului. În ce priveşte pe conservatori, am izbutit să stabilesc relaţii cu unele personalităţi de rangul al doilea şi al treilea, însă figurile de prim rang continuau să evite ambasada sovietică.

Singura excepţie era casa familiei Astor, dar aceasta se datora unor cauze speciale. *Lady* Nancy Astor făcuse în 1931, împreună cu Bernard Shaw şi lordul Lothian, o călătorie la Moscova, fusese primită de conducătorii ţării sovietice şi, în perioada la care mă refer, poza în „prietenă" a U.R.S.S. Mai jos voi relata cum, după cîţiva ani, aceeaşi Nancy Astor s-a transformat într-un duşman furibund al Uniunii Sovietice. În cercurile conservatoare însă prestigiul *lady*-ei Astor nu era prea strălucit : această americană bogată era considerată cam zănatică, în stare de orice extravaganţă, un soi de *enfant terrible* ale vieţii politice. De aceea, faptul că o frecventam pe *lady* Astor nu era de natură să-mi deschidă porţile altor citadele conservatoare.

Dezgheţul a schimbat toată această stare de lucruri. Politicieni conservatori de frunte au început să caute relaţii cu ambasada noastră. Bineînţeles, m-am străduit să folosesc la maximum noua conjunctură şi, într-adevăr, am izbutit să stabilesc contacte trainice cu un şir întreg de reprezentanţi de seamă ai conservatorilor britanici ; aceste contacte s-au dovedit atît de durabile, încît s-au menţinut şi mai tîrziu, cînd scurtul dezgheţ în relaţiile anglo-sovietice a fost înlocuit de o răcire a atmosferei, iar apoi de un „ger" în toată regula. Dintre aceste cunoştinţe noi, persoanele cele mai importante şi mai interesante au fost, fără îndoială, W. Churchill şi lordul Beaverbrook.

La sfîrşitul lunii iulie 1934, cam la vreo lună după dejunul amintit mai sus, la care participase şi Simon, familia Vansittart m-a invitat din nou, împreună cu soţia, la o masă. În afară de noi, au mai fost invitaţi soţii Churchill. În acea vreme, Churchill avea o situaţie cu totul aparte.

Descendent al ducelui de Marlborough şi unul dintre cei mai nobili aristocraţi ai Angliei, Churchill făcuse o carieră politică strălucită, deţinînd succesiv mai multe portofolii ministeriale, inclusiv postul atît de înalt din ierarhia guvernamentală britanică ca acela de ministru al Finanţelor (1924—1929). Cînd însă l-am întîlnit pe Churchill în casa soţilor Vansittart el nu mai ocupa de cinci ani nici un fel de post ministerial, neavînd, formal, nici o altă dem-

nitate publică decît aceea de simplu deputat al parlamentului. De altfel, anticipînd pentru moment firul expunerii, trebuie să spun că Churchill a rămas la această „treaptă de jos" pînă la începutul celui de-al doilea război mondial. Partidul conservator, care era la putere, nu voia în mod vădit să-i permită să ajungă în culmile puterii. Ce s-a întîmplat ?

Ipoteza mea este următoarea : deceniul 1929—1939 s-a caracterizat printr-o evoluție relativ liniștită a vieții politice engleze, iar arena activității de stat era ocupată de oameni de valoare mediocră sau chiar redusă, ca, de pildă, Neville Chamberlain, Samuel Hoare, Halifax, Simon și alții. Nu e cazul să exagerăm calitățile politice ale lui Churchill, așa cum se procedează adesea în literatura occidentală ; Churchill a greșit de multe ori în aprecierea oamenilor și a evenimentelor (la acest aspect voi mai reveni) ; în timpul războiului el s-a angajat pe o linie greșită, greșită chiar din punctul de vedere al intereselor britanice, văzute în perspectivă ; totuși, nu e mai puțin adevărat că Churchill era mult mai inteligent decît toate personajele enumerate și, pe deasupra, se distingea printr-un puternic caracter autoritar. De aceea miniștrii de atunci pur și simplu se temeau de el ; se temeau că, datorită calităților sale și a prestigiului de care se bucura în cercurile conservatoare și în țară, el îi va copleși, îi va lega de mîini și de picioare, îi va transforma în niște simpli pioni ai săi. E mai bine ca acest buldog politic atît de colțos — își spuneau desigur guvernanții conservatori — să stea la o parte de drumul pe care carul puterii înaintează relativ lin !... Abia criza teribilă a celui de-al doilea război mondial îl readuse pe Churchill în guvern — mai întîi în calitate de ministru al Marinei, iar apoi ca prim-ministru. Intraseră însă în joc factori asupra cărora oameni ca Chamberlain și Simon nu mai aveau nici o putere.

De altminteri, chiar și atunci cînd nu deținea vreun portofoliu ministerial, Churchill rămînea una dintre figurile politice cele mai impunătoare din Anglia și avea, fără îndoială, o mare influență asupra cercurilor parlamentare. Această influență a crescut și mai mult începînd de pe la mijlocul deceniului 1930—1940, cînd el a devenit liderul opoziției interne din partidul conservator, care vedea asigurarea securității imperiului britanic în reînvierea Antantei din epoca primului război mondial.

Nu știu cine a fost inițiatorul întîlnirii dintre mine și Churchill (poate chiar el, poate Vansittart), fapt este că în acea seară caldă de iulie, ședeam toți șase la aceeași masă și discutam despre diferite teme de actualitate. După cafea, cînd, potrivit obiceiului englez, doamnele s-au retras în salon, iar în sufragerie au rămas numai bărbații, a început o discuție mai serioasă. În cursul acestei convorbiri Churchill mi-a explicat cu francheță poziția sa.

— Pentru mine imperiul britanic — a spus Churchill — este începutul și sfîrșitul a tot ce există. Ceea ce e bine pentru imperiul britanic e bine și pentru mine ; ceea ce e rău pentru imperiul britanic e rău și pentru mine... În 1919, socoteam că cea mai mare primejdie pentru imperiul britanic este țara dumneavoastră, de aceea am fost atunci un adversar al țării dumneavoastră. Acum socotesc că cea mai mare primejdie pentru imperiul britanic este Germania — de aceea, acum, sînt un adversar al Germaniei... Totodată, presupun că Hitler se pregătește de expansiune nu numai împotriva noastră, ci și spre răsărit, împotriva dumneavoastră. De ce nu ne-am uni pentru a lupta împotriva dușmanului comun ?... Eu am fost și voi rămîne un adversar al comunismului, însă pentru integritatea imperiului britanic sînt gata să colaborez cu Sovietele.

A trebuit să constat că Churchill vorbește sincer și că motivarea pe care o dă „schimbării sale la față" este logică și inspiră încredere.

I-am răspuns în același spirit de sinceritate :

— Oamenii sovietici sînt în principiu adversari ai capitalismului, ei doresc însă foarte mult pacea și sînt gata să colaboreze în lupta pentru pace cu orice stat, indiferent de sistemul său social, dacă dorește într-adevăr să preîntîmpine războiul.

Cu acest prilej, am citat un șir de fapte concrete și evenimente istorice.

Churchill și-a manifestat deplina satisfacție față de cele spuse de mine și din acea seară au început între noi relații care s-au menținut pînă la sfîrșitul activității mele în Anglia. Raporturile dintre noi erau neobișnuite și chiar, într-o anumită măsură, paradoxale. Eram oameni din două tabere opuse și acest lucru nu-l uita nici unul dintre noi. Aveam mereu prezent în minte faptul că Churchill fusese unul dintre cei mai importanți inițiatori ai intervenției din 1918—1920. Din punct de vedere ideologic, ne despărțea o pră-

pastie. Totuşi, în domeniul politicii externe, se întîmplă uneori că trebuie să ne alăturăm duşmanului de ieri împotriva duşmanului de azi, dacă aşa o cer interesele. Tocmai de aceea am întreţinut, în deceniul 1930—1940, relaţii continue cu Churchill, fiind încurajat în această privinţă de Moscova. La baza acestor relaţii era străduinţa de a pregăti lupta comună, a noastră şi a Angliei, împotriva pericolului hitlerist. Desigur, se simţea că Churchill se gîndeşte mereu cum să utilizeze mai bine „factorul sovietic" pentru păstrarea poziţiilor mondiale ale Marii Britanii. De aceea trebuia să fiu tot timpul cu ochii în patru. Cu toate acestea, relaţiile cu Churchill erau foarte preţioase. Ele au jucat un rol determinat şi în desfăşurarea evenimentelor ulterioare, îndeosebi în timpul celui de-al doilea război mondial.

Oarecum altfel s-au statornicit relaţiile dintre mine şi lordul Beaverbrook. În vara anului 1935, cam la vreun an după prima mea întrevedere cu Churchill, a venit o dată la mine Aneurin Bevan, lider laburist de stînga. Ne cunoşteam bine şi de aceea mi-a spus fără înconjur ceea ce îl aducea la mine.

— Vin la dumneavoastră într-o problemă delicată — a început Bevan. Am un prieten, lordul Beaverbrook... Aţi auzit, desigur, de el.

Am dat din cap afirmativ.

— Ei bine, — a continuat Bevan — lordul Beaverbrook ar vrea să facă cunoştinţă cu dumneavoastră... El v-a şi pregătit o invitaţie la dejun, însă m-a rugat să lămuresc în prealabil ce primire veţi rezerva acestei invitaţii... I-ar fi foarte neplăcut să primească un refuz... Şi, în afară de aceasta, el este realmente interesat să vă întîlnească din motive politice... Ei, ce spuneţi?

Într-o clipită mi-am amintit tot ce ştiam mai esenţial despre Beaverbrook: canadian de origine, el îşi începuse cariera ca un avocat oarecare; apoi a îmbrăţişat gazetăria; în timpul primului război mondial se mutase în Anglia şi a devenit rapid „rege" al presei; fusese un timp ministru în cabinetul Lloyd George, acum era una dintre figurile cele mai influente în cercurile politice britanice şi proprietar al unui întreg trust de ziare, printre care „Daily Express", cu un tiraj de două milioane de exemplare; în ultimii ani, adoptase o poziţie antisovietică, iar în timpul crizei anglo-sovietice determinată de afacerea „Metropolitan-Vickers"

a desfăşurat o furibundă campanie împotriva U.R.S.S., printre altele, şi împotriva mea...

Şi iată acum, acelaşi Beaverbrook mă invită la el la dejun !

— Care sînt acum tendinţele şi intenţiile lui Beaverbrook ? — l-am întrebat pe Bevan.

— O, cele mai bune — a exclamat el. Beaverbrook consideră că în actuala situaţie Anglia şi U.R.S.S. au acelaşi drum.

— Ei bine, — am spus în încheiere — dacă e aşa, accept invitaţia lui Beaverbrook... Nu merită să scormonim trecutul, dacă acum putem fi alături împotriva Germaniei hitleriste.

Cîteva zilei mai tîrziu (dacă nu mă înşeală memoria, la 4 iunie), mă aflam la masă la Beaverbrook. Eram numai noi doi şi am avut putinţa să-l studiez îndeaproape. Era un om de statură potrivită, excepţional de vioi şi neastîmpărat, cu o faţă rotundă, mobilă, cu o privire pătrunzătoare. Avea un debit nemaipomenit de aforisme, sentinţe, aprecieri, caracterizări ale oamenilor şi evenimentelor. Nu se jena să folosească expresii tari. Discuţia cu Beaverbrook a fost deosebit de interesantă şi instructivă şi am rămas la el mai bine de două ore. De cîteva ori am dat să mă ridic şi să-mi iau rămas bun, însă gazda nu m-a lăsat cu nici un chip să plec.

În cursul convorbirii Beaverbrook, ca şi Churchill, a considerat necesar să-mi explice cauzele schimbării atitudinii sale faţă de U.R.S.S.

— Da, da — îmi spuse Beaverbrook cu rostirea lui repezită —, trebuie să fim alături... Să vă spun sincer eu nu iubesc prea mult ţara dumneavoastră, dar ţin foarte mult la imperiul britanic... Pentru imperiul britanic sînt în stare de orice... iar acum, Germania este problema principală nu numai pentru Europa, ci şi pentru imperiul britanic. Trebuie să fim prieteni !

Deci şi el mi-a vorbit fără înconjur şi, ceea ce era deosebit de important, a fost absolut sincer. Eram foarte satisfăcut. Întotdeauna mi-a fost silă de vorbele dulcege de simpatie faţă de „Rusia şi poporul rus", cu care unii politicieni englezi îşi camuflau goliciunea simţămintelor sau chiar intrigile lor antisovietice. Realismul cam brutal al lui Beaverbrook a produs asupra mea o impresie reconfortantă. Da, el se călăuzea după interesul egoist al statului său şi făcea

apel la „interesul egoist" (așa cum îl înțelegea el) al statului sovietic, pe această bază însă se putea clădi o politică serioasă de acțiuni comune împotriva primejdiei pe care o reprezenta pentru ambele părți agresorul german.

Într-adevăr, relațiile dintre mine și Beaverbrook s-au strîns tot mai mult și au fost foarte utile pentru Uniunea Sovietică. În timpul celui de-al doilea război mondial, Beaverbrook, în calitatea sa de membru al cabinetului de război al lui Churchill, a adus numeroase servicii țării noastre pe tărîmul aprovizionării. De asemenea, chiar de la începutul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, el a devenit un adept înfocat al deschiderii unui al doilea front în Franța. Nu întîmplător l-a decorat guvernul sovietic cu unul dintre cele mai înalte ordine.

Atmosfera se răcește

Dezghețul apărut în relațiile anglo-sovietice a durat puțin timp — nici măcar un an. Apogeul său l-a constituit călătoria lui Eden la Moscova. Imediat după aceasta în atmosfera relațiilor anglo-sovietice a început să intervină o răcire, întrucît chamberlainiștii, alarmați de posibilitatea unei îmbunătățiri trainice a raporturilor dintre Moscova și Londra, au ridicat din nou capul și, folosindu-și forța politică, au început să saboteze în fel și chip această posibilitate.

Tocmai în această perioadă chamberlainiștii au propus un nou plan pentru a para amenințarea germană, pe care l-au denumit concepția „securității occidentale". Dacă în 1934 cercurile guvernante engleze, de toate nuanțele și curentele, înclinau spre ideea reînvierii Antantei din epoca primului război mondial, considerînd că numai ea chezășuiește menținerea imperiului britanic, în schimb, în 1935, a început să se contureze tot mai limpede în aceste cercuri o delimitare între adepții „intereselor de stat" și adepții „urii de clasă". Cei dintîi continuau să vizeze reînvierea Antantei și, implicit, apropierea dintre Anglia și U.R.S.S. Ceilalți se complăceau tot mai mult să mizeze pe celălalt cal. Ei raționau cam în felul următor: „Pentru imperiul britanic sînt la fel de periculoase și Germania hitleristă și Rusia sovietică: trebuie să le împingem să se ciocnească între ele (cu

atît mai mult cu cît fasciştii şi comuniştii se urăsc reciproc), iar noi să rămînem de o parte ; după ce Germania şi U.R.S.S. vor fi sîngerat din belşug şi vor fi slăbit din pricina războiului, va sosi momentul ca Occidentul, şi în primul rînd Anglia, să intre în scenă. Atunci Occidentul va dicta Germaniei şi U.R.S.S. o pace care să asigure pentru mult timp, dacă nu chiar pentru totdeauna, securitatea imperiului britanic şi, poate, hegemonia sa mondială". Din această concepţie *decurgea, în mod firesc, lupta lor înverşunată împotriva* unei apropieri între Londra şi Moscova, precum şi *politica* de încurajare a lui Hitler la un război în răsărit.

Ţinînd seama tocmai de această concepţie, M. M. Litvinov, promovînd politica guvernului sovietic, a formulat în iarna 1934—1935 lozinca „păcii indivizibile", demonstrînd convingător că în zilele noastre orice război serios în răsăritul Europei se va transforma inevitabil într-un război mondial. Litvinov a susţinut acest punct de vedere într-o serie de cuvîntări rostite la şedinţele Ligii Naţiunilor şi la diferite conferinţe şi consfătuiri internaţionale. În întrevederile sale oficiale sau private cu oamenii de stat şi diplomaţii europeni, el a încercat stăruitor să-i convingă de justeţea acestei concepţii. El a folosit în acest scop orice prilej, fie cît de neînsemnat, dacă socotea că poate servi interesele politicii sovietice. Îmi amintesc că în timpul vizitei lui Eden la Moscova, la dejunul oficial dat de Maksim Maksimovici în onoarea oaspetelui britanic, tortul servit la masă avea scris cu glazură de zahăr cuvintele englezeşti *peace is indivisible* (pacea este indivizibilă). Acest amănunt a produs o vădită impresie asupra lui Eden.

Caracterul indivizibil al păcii a fost înţeles şi de unii oameni politici englezi mai clarvăzători. În primăvara anului 1935, am luat o dată dejunul cu Churchill. Interlocutorul meu mi-a vorbit iarăşi îndelung despre pericolul hitlerist, fără a se jena să folosească expresii tari.

— Ce e în definitiv Germania hitleristă ? — a exclamat Churchill. O, e o forţă teribilă şi periculoasă !... Germania hitleristă este o enormă maşină de război, ştiinţific organizată, avînd în frunte o jumătate de duzină de gangsteri americani. De la ei ne putem aştepta la orice. Nimeni nu ştie precis ce doresc şi ce vor face mîine... În ce constă politica lor externă ? Nu se ştie... Nu voi fi de loc surprins dacă prima lovitură a lui Hitler nu se va abate asupra U.R.S.S., căci asta-i destul de riscant, ci asupra altor ţări.

Trecînd apoi la adepții „securității occidentale", Churchill a continuat :

— Acești oameni raționează astfel : oricum ar fi, Germania tot trebuie să se bată undeva ca să-și lărgească posesiunile într-o direcție sau alta, și dacă-i așa, atunci mai bine să-și croiască imperiul pe seama statelor situate în estul și sud-estul Europei ! Facă ea ce-o vrea cu Balcanii sau cu Ucraina, numai să lase Anglia și Franța în pace. Aceste raționamente sînt, fără doar și poate, cea mai crasă idiotenie, dar, din păcate, au încă largă circulație în anumite cercuri ale partidului conservator. Eu sînt însă ferm convins că pînă la urmă victoria nu va fi de partea adepților „securității occidentale", ci de partea acelor oameni care, ca mine sau Vansittart, consideră că pacea este indivizibilă și că Anglia, Franța și U.R.S.S. trebuie să devină coloana vertebrală a unei alianțe defensive care să țină la respect Germania. Nu se pot face nici un fel de concesii lui Hitler. Orice concesie i-am face va fi interpretată drept semn de slăbiciune și îl va încuraja să-și sporească pretențiile.

Considerentele aduse de Churchill m-au bucurat atunci foarte mult și le-am sprijinit în întregime. Voiam să cred că un om ca el poate fi un bun judecător al perspicacității și capacității clasei dominante britanice. Dar, vai ! după cum au arătat ulterior evenimentele, Churchill a manifestat în această prognoză un optimism excesiv. Chamberlainiștii s-au dovedit mult mai puternici și mai obtuzi decît își închipuise el. De altfel, îndată după ce Eden s-a întors de la Moscova ei au început să depună eforturi considerabile, de altfel nu lipsite de rezultate, pentru a-și restabili influența.

Primul pas în această direcție l-a constituit conferința de la Stresa [1], care a avut loc la mijlocul lunii aprilie 1935. Ea a discutat despre violarea articolelor militare ale tratatului de la Versailles, comisă de Germania. Au asistat la conferință Mac Donald și Simon, din partea Angliei, Flandin (președintele consiliului) și Laval (ministrul de Externe), din partea Franței, Mussolini și Suvich (subsecretar de stat la Externe), din partea Italiei. Mussolini a sabotat, firește, orice luare de atitudine mai energică împotriva lui Hitler, dar nici englezii și nici francezii nu au manifestat vreo dorință de a se pune rău cu dictatorul nazist. Ca urmare, conferința de la Stresa s-a mărginit la niște discuții academice

[1] Localitate în nordul Italiei, pe malul lacului Maggiore. — *N. T.*

asupra acțiunilor lui Hitler și a evitat să ia vreo măsură efectivă împotriva actului agresiv comis de el. În acest chip ea n-a făcut decît să-l încurajeze pe „Führer" să-și continue mai departe cursa pe drumul pe care îl apucase. Mai mult decît atît, conferința de la Stresa (îndeosebi Simon și Mac Donald) i-a dat a înțelege lui Mussolini că Anglia nu va pune piedici Italiei dacă va cotropi Etiopia, acțiune pe care tocmai o pregătea.

Pasul următor în direcția restabilirii pozițiilor chamberlainiștilor a fost remanierea guvernului englez. În mai 1935 se împlineau douăzeci și cinci de ani de la suirea pe tron a regelui George al V-lea. Această aniversare a prilejuit numeroase festivități și a dat loc la diverse numiri și schimbări în funcții. Folosind această ocazie, chamberlainiștii au căutat să-și consolideze pozițiile. Guvernul englez și-a menținut caracterul „național", însă în fruntea sa a venit de data asta veritabilul premier al guvernului precedent, conservatorul Baldwin, care deținuse înainte postul de vicepremier, iar fostul prim-ministru de paie, Mac Donald, a devenit vicepremier. Mai importante au fost schimbările intervenite la Ministerul Afacerilor Externe. În acel timp chiar cercurile guvernante au început să-și dea seama că prezența lui Simon la Departamentul Afacerilor Externe nu adusese în cei patru ani nici un folos statului britanic (în această privință fusese edificatoare în mare măsură atitudinea adoptată de el în cursul tratativelor comerciale anglo-sovietice); de aceea, el a fost mutat într-un post mai puțin „expus", acela de ministru de Interne. Cine l-a înlocuit pe Simon în demnitatea de conducător al Ministerului Afacerilor Externe? În jurul acestei numiri s-a dat o luptă de mare amploare. Vansittart spera din tot sufletul că Eden va prelua Ministerul Afacerilor Externe, și chiar a acționat intens în această direcție din culise, însă chamberlainiștii s-au opus din răsputeri și pînă la urmă au ieșit victorioși. Ca ministru al Afacerilor Externe a fost numit Samuel Hoare, reprezentant tipic al castei guvernante engleze: își făcuse studiile la Oxford, la douăzeci și cinci de ani devenise „secretar particular" al ministrului Coloniilor, Lyttleton, la patruzeci și doi de ani — ministru al Aviației, la cincizeci și unu de ani — ministru pentru problemele Indiei și, în sfîrșit, la cincizeci și cinci de ani — ministru al Afacerilor Externe. În timpul primului război mondial, Hoare fusese reprezentant militar britanic pe lîngă Marele Cartier General țarist și era un

admirator fervent al liturghiilor de paşti ale bisericii ortodoxe ruse, pe care le-a descris foarte pitoresc în cartea *Al patrulea sigiliu* („Fourth Seal", 1930), al cărei conţinut este, de altfel, cam nebulos. În genere, Hoare avea unele înclinaţii spre misticism. De exemplu, în salonul apartamentului său se afla un obiect de decor straniu, un fel de sicriu acoperit cu argint, care avea darul să-i înfioare pe unii dintre musafirii săi. Pe la mijlocul deceniului 1930—1940, Hoare a fost unul dintre cei mai apropiaţi partizani ai lui Chamberlain şi un înflăcărat susţinător al „securităţii occidentale".

Chamberlainiştii au trebuit să ţină seama însă şi de sentimentele pacifiste larg răspîndite atunci în Anglia, care-şi găseau o expresie foarte puternică în năzuinţa maselor largi de a se asigura pacea în întreaga lume prin intermediul Ligii Naţiunilor. La sfîrşitul anului 1934, „Asociaţia prietenilor Ligii Naţiunilor" din Marea Britanie organizase sub conducerea lordului Robert Cecil un „referendum benevol pentru pace", la care au participat 11,5 milioane de persoane. Dintre acestea, aproape 10,5 milioane s-au pronunţat în favoarea ideii de a se folosi forţa împotriva agresorilor. Acest fapt i-a silit pe chamberlainişti să fie oarecum precauţi şi să recurgă la tot felul de manevre. De aceea, deşi l-au făcut pe Samuel Hoare ministru al Afacerilor Externe, l-au menţinut pe Eden ca ministru fără portofoliu, cu însărcinarea specială de a se ocupa cu problemele Ligii Naţiunilor.

Al treilea pas întreprins în aceeaşi direcţie a fost acordul naval anglo-german, semnat în iunie 1935. După cum se ştie, tratatul de la Versailles statornicise îngrădiri foarte severe în calea înarmării navale a Germaniei. În februarie 1935, Hitler denunţase printr-un act unilateral toate articolele din acest tratat care cuprindeau prevederi militare şi a iniţiat cursa înarmărilor atît în ce priveşte mijloacele terestre cît şi cele navale. Conferinţa de la Stresa condamnase (deşi într-o formă „blîndă") aceste acţiuni ale „Führerului". Şi iată acum, la două luni după Stresa, Anglia i-a recunoscut oficial Germaniei dreptul de a se înarma pe mare, într-o măsură care depăşea considerabil limitele stabilite la Versailles ! Era un act atît de evident de „îmblînzire" a agresorului, încît în ajunul semnării acordului chiar Franţa a adresat un protest Angliei. Cu toate acestea, guvernul Baldwin nu a luat în considerare nemulţumirea aliatului său şi, a doua zi, la 18 iunie, a procedat la semnarea acordului. În el se stipula ca între tonajele flotei maritime militare a celor

două țări să se stabilească un raport de 100 la 35, Germania însă avînd dreptul de a-și construi o flotă de submarine egală cu aceea a imperiului britanic. Comentariile oficioase nu lăsau nici o îndoială în privința motivului principal care împinsese Anglia să accepte acest acord, și anume tendința sa de a asigura Germaniei dominația în Marea Baltică împotriva U.R.S.S. Astfel, nu numai că s-a deschis drum liber cursei înarmărilor inițiate de hitleriști, ci i s-a dat și o bază juridică.

În toamna anului 1935, trebuiau însă să se țină alegeri parlamentare, iar cercurile largi ale populației continuau să se pronunțe cu vehemență împotriva agresorilor fasciști ; de aceea, ca să pescuiască cît mai multe voturi, Samuel Hoare a rostit în septembrie 1935 la Geneva, la sesiunea Ligii Națiunilor, un discurs fulminant împotriva agresorilor, ceea ce a creat impresia că Anglia este dispusă să aplice sancțiuni Italiei, care se pregătea să dezlănțuie războiul împotriva Etiopiei. Totul nu era însă decît un truc ordinar. Într-adevăr, cînd Mussolini a declanșat totuși la 3 octombrie acțiuni militare în Africa, oficialitățile engleze n-au mișcat nici un deget. Iar după 14 noiembrie, cînd au avut loc alegerile, care s-au soldat cu victoria conservatorilor (nu atît de strălucită ca în 1931, dar suficientă pentru a le asigura rămînerea la putere), chamberlainiștii au încercat să-și ia revanșa pentru discursul rostit în septembrie de Samuel Hoare.

Războiul din Africa a pus cu ascuțime problema sancțiunilor care trebuiau aplicate de Liga Națiunilor împotriva Italiei. La Geneva, Eden făcea demersuri energice pentru instituirea sancțiunilor, dar, în același timp, la Londra, Chamberlain a declarat în mod public că sancțiunile sînt o „nebunie". Laval, care se afla atunci în fruntea guvernului francez, sabota pur și simplu aplicarea sancțiunilor. Întrucît U.R.S.S. susținea cu tărie politica sancțiunilor, iar această poziție era sprijinită de o serie de state mai mici, Chamberlain și Laval n-au izbutit să scape cu totul Italia de sancțiuni. Ei au reușit însă ca la Liga Națiunilor să se ajungă la un compromis care avea un caracter destul de inofensiv pentru agresor : de exemplu, sancțiunile nu se extindeau asupra unui produs atît de important din punct de vedere militar, ca petrolul.

În decembrie 1935, chamberlainiștii au făcut încă un pas pe aceeași cale : Samuel Hoare a întocmit împreună cu premierul francez Laval un plan de lichidare a războiului italo-

abisinian, care prevedea transferarea sub controlul lui Mussolini a unei jumătăți din teritoriul etiopian. Era un dar oferit agresorului, ca răsplată pentru agresiunea săvîrșită! Era o încurajare pentru alți agresori potențiali ca să urmeze exemplul lui Mussolini!... Reacția cu care a fost întîmpinat în Anglia și Franța planul Hoare-Laval a fost de o asemenea natură, încît Laval abia-abia a izbutit să se mențină la putere, iar Samuel Hoare a fost nevoit să-și dea imediat demisia[1].

Abia acum, în sfîrșit, Eden a fost numit ministru al Afacerilor Externe, ceea ce putea fi considerat ca un succes al „adepților Antantei". Chamberlainiștii însă au început de îndată să pună din culise tot felul de bețe în roate noului ministru, transformîndu-l într-un prizonier al paladinilor „urii de clasă". Rezultatul putea fi ușor întrevăzut.

La 7 martie 1936, cînd Hitler a denunțat tratatul de la Locarno și a reocupat Renania, iar U.R.S.S. a propus să se ia măsuri hotărîte împotriva acestui nou act de agresiune, Anglia și Franța, cu sprijinul S.U.A., s-au limitat la niște proteste verbale, care au avut asupra lui Hitler același efect ca și cuvintele adresate motanului Vaska de bucătarul din fabula lui Krîlov. După cum s-a aflat mai tîrziu, generalii hitleriști care au intrat în Renania aveau în buzunar dispoziția de a ordona imediat retragerea, dacă francezii vor opune cît de cît rezistență.

Apoi, după 18 iulie 1936, cînd Franco, cu sprijinul activ al lui Hitler și Mussolini, a pornit rebeliunea împotriva guvernului legal al Republicii Spaniole, Anglia și Franța, tot cu sprijinul S.U.A., au devenit inițiatoarele comediei „neintervenției", care s-a transformat de fapt într-un sprijin indirect acordat lui Franco și protectorilor săi străini[2].

Se înțelege de la sine că toate acțiunile enumerate mai sus constituiau din partea guvernului britanic o vădită încălcare a comunicatului de la Moscova din 1 aprilie 1935 și, în ultimă analiză, erau acțiuni cu caracter antisovietic.

[1] De altminteri, Hoare n-a rămas multă vreme fără portofoliu; el era doar pentru clica guvernantă un „om de-al lor"! Ce-i drept, în problema Etiopiei o cam scrîntise, dar nu era cazul să se țină supărare împotriva unui „coleg de nădejde" ca el! În 1936, cînd pasiunile stîrnite în opinia publică s-au mai potolit, Hoare a fost numit ministru al Marinei, iar ulterior ministru de Interne.

[2] Vezi amănunte în amintirile mele despre Comitetul de neintervenție în treburile Spaniei, intitulate *Испанские мемуары* (Caiete despre Spania), Voienizdat, 1962.

Totuşi, de bine de rău, în iarna 1936—1937, cînd premier era Baldwin, iar ministru al Afacerilor Externe, Eden, Anglia mai căuta să salveze în problema spaniolă cel puţin aparenţele neutralităţii şi imparţialităţii. Am izbutit, de asemenea, să reduc la minimum consecinţele dăunătoare pe care le aveau pentru ansamblul relaţiilor anglo-sovietice divergenţele noastre asupra problemei spaniole. Îmi amintesc de o discuţie pe care am avut-o cu Eden asupra acestei chestiuni, chiar la începutul războiului din Spania :

— Mie mi-e clar — am spus eu — că guvernele sovietic şi britanic privesc în mod diferit evenimentele din Spania... Pe acest tărîm există între noi disensiuni care, ulterior, ar putea chiar să crească, dar Spania nu este totuşi decît *una dintre problemele* politicii externe ale celor două ţări. Există multe alte probleme, chiar mai importante decît aceasta, asupra cărora nu există contradicţii între Anglia şi U.R.S.S.... Haideţi, să localizăm divergenţele dintre noi în problema spaniolă şi să ne străduim ca ele să se răsfrîngă cît mai puţin asupra relaţiilor anglo-sovietice în ansamblu... nu ar fi de loc de dorit să transformăm comunicatul de la Moscova într-un petic de hîrtie.

Eden rămase o clipă pe gînduri şi apoi răspunse :

— Sînt cu totul de acord cu dumneavoastră şi în ce mă priveşte voi face tot posibilul pentru ca politica noastră să urmeze principiile expuse în comunicatul de la Moscova... Aceasta este foarte important nu numai pentru Anglia şi U.R.S.S., aceasta este foarte important şi pentru pacea generală.

Eden s-a oprit un moment şi apoi a adăugat mai încet :

— Dumneavoastră înţelegeţi, desigur, că în această privinţă nu depinde totul de mine.

Da, înţelegeam prea bine acest lucru, totuşi trebuia să constat că, pînă la mijlocul anului 1937, temperatura în relaţiile anglo-sovietice se menţinea încă mult peste zero.

Temperatura scade sub zero

La 28 mai 1937, premierul Baldwin s-a retras de pe arena politică, iar în locul lui a devenit şef al guvernului Neville Chamberlain. Aflînd această veste, m-am gîndit fără

să vreau : „Churchill a greşit cu prognoza lui — iată că nu el a venit la cîrmă, ci Chamberlain. Acum va urma un aranjament între Chamberlain şi Hitler ; iar mai departe ?..."

Neville Chamberlain era, fără îndoială, cea mai sinistră figură pe orizontul politic de atunci al Angliei. Sinistră în virtutea reacţionarismului organic profund al concepţiilor sale, sinistră prin influenţa de care se bucura în partidul conservator. Faptul că Neville Chamberlain era un om cu vederi mărginite şi capacitate redusă, că orizonul lui politic, după expresia lui Lloyd George, nu se ridica deasupra orizontului „unui fabricant provincial de paturi de fier", nu făceau decît să agraveze pericolul generat de venirea sa la putere. Tatăl lui Neville, faimosul Joseph Chamberlain, considera că acest fiu al său (spre deosebire de celălalt, Austen) este inapt pentru politică şi l-a hărăzit din tinereţe activităţii comerciale. Numai că Neville n-a izbutit să culeagă lauri nici pe tărîmul negoţului. Atunci l-au împins pe „linia municipală". Pe această tărîm, după ce a străbătut un şir de trepte intermediare, a devenit în cele din urmă primar al oraşului Birmingham. În 1917, fiind totuşi conservator de origine nobilă, Neville Chamberlain a căpătat postul de ministru al recrutării armatei în guvernul de coaliţie Lloyd George, dar aici el s-a compromis într-un mod ruşinos şi a fost dat afară din guvern. Acum, acelaşi Neville Chamberlain a devenit şeful guvernului britanic, şi încă într-o situaţie mondială atît de complexă şi dificilă ! Fără să vreau m-am gîndit : „Iată în ce profundă descompunere a ajuns clasa dominantă engleză !"

Eu eram afectat în mod deosebit, ca ambasador al Uniunii Sovietice, de noua funcţie în care ajunsese Neville Chamberlain. N-am uitat discuţia pe care o avusesem cu el în noiembrie 1932 (am pomenit de ea mai sus). Următorii cinci ani au confirmat întru totul, prin numeroase fapte şi exemple, că Neville Chamberlain este un duşman ireductibil al ţării noastre. Atîta timp cît Anglia va avea un astfel de premier, nu se va putea ajunge decît la ascuţirea relaţiilor anglo-sovietice. Tocmai din pricina duşmăniei sale faţă de statul sovietic, un prim-ministru ca acesta nu putea decît să accentueze politica de „îmblînzire" a agresorilor. Nu aveam de aşteptat nimic bun din partea lui !

Oricît de sumbre îmi erau presentimentele, m-am decis totuşi să am o întrevedere cu noul premier şi să-i tatonez starea de spirit. M-a primit la 29 iulie în biroul său de la

parlament. De astă dată, Chamberlain a fost mai calm și mai reținut decît la prima noastră întîlnire, care avusese loc cu cinci ani în urmă. L-am rugat să-mi expună în linii generale politica pe care intenționa să o aplice guvernul britanic în domeniul relațiilor internaționale. Chamberlain mi-a explicat îndelung și stăruitor că principala problemă a momentului este, după părerea sa, Germania. Trebuie, înainte de toate, reglementată această chestiune și, apoi, toate celelalte nu vor mai prezenta greutăți deosebite. Dar cum ar trebui reglementată problema germană ? Premierului acest lucru i se părea pe deplin posibil, dacă se va folosi o *metodă* convenabilă de reglementare.

— Dacă am putea — spunea el — să ne așezăm cu germanii la aceeași masă și să examinăm, cu creionul în mînă, rînd pe rînd, toate plîngerile și pretențiile lor, atunci relațiile s-ar clarifica considerabil.

Așadar, toată treaba era doar să se așeze la aceeași masă, cu creionul în mînă ! Ce simplu ! Mi-au venit, vrînd-nevrînd, în minte cuvintele lui Lloyd George — „un fabricant provincial de paturi de fier". Într-adevăr, premierul îl vedea pe Hitler și pe sine însuși în postura de negustori care se ceartă, fac scandal, se tocmesc și pînă la urmă bat palma. Atît de primitive erau noțiunile politice ale primului ministru englez !

Din tot ceea ce mi-a spus Chamberlain la 29 iulie reieșea, fără putință de tăgadă, că el va urmări cu stăruință încheierea unui pact în patru, iar pentru a ajunge aici, va căuta să-i „îmblînzească" în fel și chip pe Hitler și Mussolini.

Această prognoză pesimistă devenea tot mai probabilă, datorită faptului că tocmai atunci se închegase definitiv la Londra așa-numita „clică de la Cliveden", care a jucat un rol atît de funest în anii premergători celui de-al doilea război mondial. *Lady* Nancy Astor, care în 1932—1933 cocheta cu „prietenia" sa față de țara sovietică, își arătase adevărata ei față în anii următori și, în cele din urmă, ajunsese „amfitrioana" salonului politic în care se adunau cei mai reacționari fruntași ai partidului conservator. De obicei, la *week-end*-urile [1] organizate la somptuosul ei domeniu Cliveden, lîngă Londra, unde ea încerca să imite Versailles-ul, se întîlneau oameni ca Neville Chamberlain, lordul Halifax, Samuel Hoare, Kingsley Wood ș.a. Aici se bea, se mînca, se organizau felurite distracții, se făcea schimb

[1] „Sfîrșitul săptămînii", adică sîmbăta de la prînz și duminica.

de păreri şi se schiţau planurile acţiunilor viitoare. De multe ori, între două partide de golf, se puneau la cale cele mai importante probleme de stat. Cu cît se apropia războiul, cu atît se întetea şi activitatea Clivedenului. Salonul *lady*-ei Astor s-a transformat în principala citadelă a duşmanilor Uniunii Sovietice şi a partizanilor unei apropieri anglo-germane. De aici emana cea mai intensă propagandă în favoarea concepţiei „securităţii occidentale"; societatea de aici îşi freca de pe acum mîinile savurînd cu voluptate imaginea viitoarei exterminări reciproce sovieto-germane, pe care mizau obişnuiţii Clivedenului. Salonul *lady*-ei Astor avea o covîrşitoare influenţă în problema numirii miniştrilor, a formării guvernelor ca şi asupra definirii liniei politice a acestor guverne. Prin venirea la putere a lui Neville Chamberlain „clica de la Cliveden" ajunsese atît de puternică, încît justifica cele mai alarmante temeri din partea cercurilor conducătoare ale Uniunii Sovietice. De altminteri, nu a fost nevoie de multă aşteptare, pentru ca ele să se confirme.

Obiectivul principal al lui Chamberlain era „îmblînzirea" dictatorilor fascişti, întrucît el sconta că astfel se va ajunge la instaurarea „securităţii occidentale". Bineînţeles, aceasta era, ca să folosim expresia lui Churchill, o idiotenie, însă Chamberlain (şi, firește, nu numai el) era atît de pătruns de ură de clasă împotriva statului socialist, încît nu mai putea raţiona în mod normal. În memoriile sale de război, Churchill, vorbind de Chamberlain şi de relaţiile sale cu Hitler, notează ironic următoarele: „El era animat de speranţa că-l va îmblînzi şi îl va schimba, iar apoi îl va aduce la completa supunere" [1]. Churchill respectă aici bunele maniere literare. În discuţiile particulare el recurgea la expresii mult mai tari. Îmi amintesc că o dată mi-a spus:

— Neville e un gogoman... El îşi închipuie că se poate călări pe un tigru.

Din păcate, Chamberlain gîndea tocmai aşa şi de aceea a şi devenit apostolul perseverent al politicii de „îmblînzire" a agresorilor. Pentru a aplica în practică această politică, el avea nevoie de o formaţie guvernamentală care să fie favorabilă acestei idei şi, înainte de toate, de un ministru de Externe „convenabil". Eden nu era potrivit pentru acest scop, cu atît mai mult cu cît era foarte dezagreat la

[1] W. Churchill, *Second World War*, 5-th edition, vol. I, L., 1955, p. 322.

Roma şi la Berlin. Alegerea lui Chamberlain căzu asupra lordului Halifax, căruia dorea să-i încredinţeze acest postcheie ; însă, ţinînd seama de starea de spirit ce domnea în opinia publică din Anglia, premierul n-a îndrăznit să-l concedieze imediat pe Eden. Trebuia pregătit în prealabil terenul şi cea mai bună soluţie era de a-l sili să-şi dea el demisia. De aceea, Chamberlain l-a numit „deocamdată" pe lordul Halifax în postul de onoare, dar pur decorativ, de vicepremier, adică de ministru fără portofoliu, căruia din cînd în cînd i se dau misiuni speciale. Şi, după cum vom vedea mai jos, cea mai importantă misiune specială pe care a primit-o Halifax afecta sfera politicii externe.

Primul demers semnificativ pe care l-a întreprins Chamberlain în domeniul „îmblînzirii" dictatorilor a fost de a trimite o scrisoare prietenească lui Mussolini, la care acesta, firește, n-a întîrziat să răspundă printr-un mesaj tot atît de prietenesc. Apoi Chamberlain a început cu el tratative intense, căutînd să ajungă la încheierea unui amplu tratat de prietenie şi colaborare între Anglia şi Italia. Eden şi alţi cîţiva fruntaşi politici de vază erau împotriva acestor conciliabule. Nu pentru că ei ar fi nutrit vreo simpatie faţă de Republica Spaniolă, — de loc ! Nici Eden, nici cei ce gîndeau deopotrivă cu el, nu aveau nici un fel de simpatii faţă de Republica Spaniolă. Ei cunoşteau însă perfidia dictatorilor fascişti, nu se bizuiau pe făgăduielile lor, şi de aceea cereau ca Mussolini să dovedească seriozitatea intenţiilor sale retrăgîndu-şi în prealabil trupele din Spania, care luptau de partea lui Franco. Chamberlain însă nu voia să audă de aşa ceva, ci stăruia necondiţionat să-şi înfăptuiască scopul şi să încheie cît mai repede tratatul anglo-italian. Pe acest tărîm s-a iscat un conflict între Chamberlain şi Eden (probabil, înteţit în mod artificial de premier), şi ca urmare, la 20 februarie 1938 Eden şi-a dat demisia. O dată cu el a demisionat şi secretarul de stat parlamentar al Ministerului Afacerilor Externe, lordul Cranborne, care în acea vreme era şi el partizan al apropierii faţă de U.R.S.S. Cu puţin înainte, la 1 ianuarie 1938, Vansittart fusese, de asemenea, scos din funcţia care-i conferea un rol important în activitatea Ministerului Afacerilor Externe şi trecut în postul de „consilier diplomatic principal al guvernului britanic", post răsunător, dar nul ca importanţă efectivă. Anunţîndu-mă despre noul său rang, Vansittart a remarcat cu o ironie amară :

— Consilier diplomatic principal... Numai că nu ești obligat să te sfătuiești cu el... Totul depinde de voia premierului...

Vansittart își anticipase bine viitorul : Chamberlain, într-adevăr, nu i-a cerut niciodată sfatul.

În noua situație s-a impus rapid ca un adevărat și influent consilier de politică externă al premierului — sir Horace Wilson. Îl cunoșteam bine de pe vremea tratativelor comerciale cu Anglia. Pe atunci, în calitate de „consilier industrial principal al guvernului britanic", Horace Wilson era figura centrală a părții engleze în cursul pregătirii acordului comercial provizoriu din 1934. De o șiretenie lipsită de scrupule, cinic pînă în măduva oaselor, el socotea că lumea se împarte în două categorii — proști și ticăloși. Wilson era bine pregătit în domeniul comerțului și industriei, însă în politică externă orizontul său nu se ridica deasupra nivelului unui burtă-verde de duzină. Și pe acest om l-a numit Chamberlain drept expertul său de cea mai mare încredere, pentru rezolvarea celor mai importante probleme internaționale ! Asta semăna a nesăbuire... Dar oare nu era cea mai patentă nesăbuire întreaga politică externă a lui Chamberlain, zămislită de ură de clasă, prostie și ignoranță ?

Așadar, premierul curățise Ministerul Afacerilor Externe de oamenii care nu-i conveneau. Acum putea, în sfîrșit, să-l numească ministru pe lordul Halifax. Acesta era un aristocrat englez de viță veche, care străbătuse o îndelungată carieră politică și administrativă, ce-l adusese pînă la rangul de vicerege al Indiei. Înalt, slab, lent, cu o mănușă neagră pe mîna stîngă invalidă, el vorbea măsurat și calm, cu un glas stins, păstrînd mereu un surîs distins. Înfățișarea sa producea o impresie bună, părea să fie un om profund sau, în orice caz, un om frămîntat de probleme mari. Prin structura sa intelectuală, Halifax era înclinat spre filozofie, dar filozofia pe care o îmbrățișa era mistico-religioasă. El aparținea așa-zisei „biserici înalte", adică acelui curent al anglicanismului care se deosebea prea puțin de catolicism, și îi plăceau convorbirile pe teme morale și religioase. Se spunea că, pe vremea cînd era vicerege al Indiei, își aranjase într-o încăpere din spatele biroului său de lucru o capelă mică. Înainte de a avea vreo întrevedere sau vreo discuție importantă, el se retrăgea pentru cîteva minute în capelă și se ruga la Dumnezeu să-i lumineze mintea. Fără îndoială, Halifax era un om de o vastă cultură, ceea ce însă nu-l îm-

piedica (de altfel, vom evoca unele exemple de acest fel) să-şi dea deseori în vileag incapacitatea de a înţelege spiritul epocii contemporane şi forţele ei motrice, reflectînd mărginirea concepţiei sale despre lume, generată de poziţia sa de clasă.

Devenind membru al guvernului Chamberlain, Halifax a sprijinit în întregime politica de „îmblînzire" şi a fost unul din stîlpii „clicii de la Cliveden". El era de felul lui un om conciliant şi s-a împăcat uşor cu situaţia ce i s-a creat prin faptul că premierul (împreună cu Horace Wilson) uzurpase conducerea politicii externe a Marii Britanii şi redusese Ministerul Afacerilor Externe la rangul unei simple cancelarii diplomatice ataşate pe lîngă persoana sa. Spre a evita orice fel de complicaţii, după scoaterea lui Vansittart, postul important de subsecretar de stat permanent al ministrului de Externe a fost încredinţat lui Alexander Cadogan, din partea căruia nu erau de aşteptat nici un fel de surprize.

Asigurîndu-şi astfel un aparat fără pretenţii şi supus, Chamberlain a purces la înfăptuirea consecventă a „propriei" sale politici externe.

Începutul a fost făcut cu Germania. Încă la sfîrşitul lunii noiembrie 1937, Halifax primise din partea lui Chamberlain misiunea de a face un pelerinaj la Berlin şi de a angaja tratative cu Hitler pentru o reglementare generală a relaţiilor anglo-germane. Pe atunci, noi nu cunoşteam încă toate detaliile asupra acestor tratative, însă sensul lor general ne era clar, în plus cîte ceva din cele petrecute la Berlin răsuflase în cercurile politice din Anglia şi îmi ajunse la ureche. Ca urmare, neîncrederea părţii sovietice faţă de guvernul Chamberlain a crescut puternic. În prezent, cercetîndu-se materialele Ministerului Afacerilor Externe german, capturate de armata sovietică la Berlin, s-a putut constata că neîncrederea noastră era mai mult decît întemeiată.

Într-adevăr, din stenograma convorbirii ce a avut loc între Hitler şi Halifax la 19 noiembrie 1937, publicată de Ministerul Afacerilor Externe al U.R.S.S. în 1948, reiese limpede că Halifax i-a propus lui Hitler, în numele guvernului britanic, un fel de alianţă pe baza unui „pact în patru" şi i-a oferit „mîna liberă" în Europa centrală şi de est. Printre altele, Halifax a declarat că „nici o posibilitate de schimbare a situaţiei existente nu trebuie exclusă" în Europa şi a precizat apoi că „din aceste probleme fac parte Danzigul, Austria şi Cehoslovacia". Ce-i drept, sugerîndu-i lui Hitler

direcţiile agresiunii, care ar întîmpina cea mai mică rezistenţă din partea guvernului Chamberlain, Halifax a socotit totuşi necesar să facă o rezervă pătrunsă de cele mai pioase intenţii.

„Anglia nu este interesată decît ca aceste schimbări să se facă pe cale de evoluţie paşnică şi ca să se evite metodele care ar putea pricinui zguduiri ulterioare, pe care nu le doresc nici «Führerul» şi nici celelalte ţări" [1].

Hitler, bineînţeles, a priceput cîte parale face această rezervă şi, de aceea, a considerat cele spuse de Halifax ca o binecuvîntare a Londrei pentru cucerirea cu forţa a „spaţiului vital" în ţinuturile arătate. Iar cînd Eden a demisionat şi Halifax a devenit ministru al Afacerilor Externe al Angliei, Hitler a tras, pe bună dreptate, concluzia, că a sosit momentul să-şi realizeze programul de agresiune, schiţat în cadrul discuţiei cu Halifax în noiembrie 1937. Dictatorul nazist n-a înţeles să piardă timpul şi, la 12 martie 1938, adică douăsprezece zile după numirea lui Halifax ca ministru de Externe, a făcut primul mare „salt", cotropind printr-o lovitură fulgerătoare Austria. Vrînd parcă într-adins să-şi bată joc de „îmblînzitorii" de la Londra, „Führerul" şi-a programat agresiunea tocmai pentru ziua cînd Chamberlain îl primea cu fast pe ministrul de Externe german, Ribbentrop, sosit în vizită în Anglia. Anglia şi Franţa au reacţionat la acest act de agresiune strigător la cer doar prin proteste verbale, pe care nici ele însele, şi cu atît mai puţin Hitler, nu le-au luat în serios.

Oricît de mare şi de legitimă era, după cele întîmplate, neîncrederea guvernului sovietic faţă de guvernul Chamberlain, totuşi în acel moment critic conducătorii U.R.S.S. au făcut încercarea de a apela la bunul simţ al diriguitorilor Marii Britanii. La 17 martie 1938, cinci zile după cotropirea Austriei, comisarul poporului pentru Afacerile Externe, M. M. Litvinov, a dat un interviu, în numele guvernului sovietic, reprezentanţilor presei, în care a spus printre altele :

„Dacă pînă acum cazurile de agresiune s-au produs pe continente mai mult sau mai puţin îndepărtate de Europa sau la marginea Europei... de data aceasta violenţa s-a săvîrşit în centrul Europei, creînd un pericol neîndoielnic nu

[1] *Documente şi materiale din ajunul celui de al doilea război mondial*, vol. I, Editura de stat, Bucureşti, 1948, pp. 25, 34.

numai pentru cele 11 țări care se mărginesc acum cu agresorul, ci pentru toate statele europene, și nu numai pentru cele europene...

În primul rînd este amenințată Cehoslovacia...

Actuala situație internațională ridică în fața tuturor statelor iubitoare de pace, și îndeosebi în fața marilor puteri, problema răspunderii pe care ele o au pentru soarta popoarelor Europei, și nu numai ale Europei. Guvernul sovietic este conștient de partea de răspundere ce-i revine în acest sens, este conștient de obligațiile ce decurg pentru el din statutul Ligii Națiunilor, din pactul Briand-Kellogg [1] și din tratatele de asistență mutuală încheiate de el cu Franța și Cehoslovacia, de aceea, pot declara în numele său că, în ceea ce îl privește, este gata să participe la acțiuni colective, care ar fi hotărîte de comun acord cu el și care ar avea ca scop să oprească dezvoltarea ulterioară a agresiunii și să înlăture pericolul crescînd al unui nou măcel mondial. Guvernul sovietic este de acord să procedeze imediat, împreună cu alte puteri, în cadrul Ligii Națiunilor sau în afara ei, la discutarea măsurilor practice dictate de împrejurări" [2].

Concomitent am primit de la Moscova indicația de a transmite guvernului britanic textul interviului lui M. M. Litvinov, însoțit de o notă, în care să se arate că acest interviu este expresia oficială a punctului de vedere al guvernului sovietic. Ceea ce am și făcut. La fel au procedat, conform instrucțiunilor primite de la Moscova, și ambasadorii sovietici acreditați la Paris și Washington. Prin urmare, U.R.S.S. a declarat deschis că este dispusă să ia măsuri energice împotriva agresiunii și a cerut Angliei, Franței și S.U.A. să facă același lucru. Uniunea Sovietică și-a făcut datoria... dar partenerii ei ?

---

[1] Tratat încheiat la Paris în 1928, inițial între cincisprezece state, la care ulterior au aderat și altele. Inițiatorii lui au fost Aristide Briand, pe atunci ministru de Externe al Franței, și Frank Kellogg, secretarul Departamentului de Stat al S.U.A. Statele semnatare se obligau să renunțe la război ca instrument al politicii lor naționale și să-și rezolve litigiile pe căi pașnice. Guvernul U.R.S.S. a acceptat să adere la pact și s-a declarat cu acest prilej împotriva rezervelor formulate de diverse state imperialiste semnatare, prin care voiau să-și păstreze mîinile libere pentru a declanșa războaie în diferite împrejurări. După cum au arătat evenimentele ulterioare, statele imperialiste nu au respectat prevederile tratatului. — *N. T.*

[2] „Izvestia" din 18 martie 1938.

La 24 martie, Ministerul Afacerilor Externe englez a trimis ambasadei sovietice o notă lungă, semnată de Halifax. În ea se spunea că guvernul englez „ar saluta călduros convocarea unei conferinţe internaţionale la care să participe toate puterile europene (adică agresorii şi neagresorii laolaltă — *I. M.*)", dar obiectează împotriva reunirii unei „conferinţe la care ar asista numai unele puteri europene şi care ar avea ca obiectiv... să organizeze o acţiune unită împotriva agresiunii", deoarece, după părerea guvernului britanic, o conferinţă de acest fel n-ar contribui la cauza păcii europene" [1].

Aşadar, în locul luptei împotriva agresorilor, discuţii sterile cu agresorii ! Încă un „comitet de neintervenţie", de astă dată însă nu pentru problema Spaniei, ci a întregii Europe ! Cu alte cuvinte, pilule calmante pentru masele largi, spre a da timp agresorilor să pregătească noi „salturi". Iată ce voia guvernul britanic ! Iată cum tălmăcea el în practică cuvintele lui Halifax despre utilitatea unor schimbări în situaţia europeană „pe calea unei evoluţii paşnice" !

La Paris şi Washington apelul sovietic n-a avut un ecou mai bun decît la Londra.

S-ar fi părut că anexarea Austriei ar fi trebuit să-l aducă cîtuşi de puţin la raţiune pe Chamberlain şi să-l facă mai circumspect în relaţiile cu dictatorii fascişti. Nici pomeneală ! Orbit de ură împotriva Uniunii Sovietice, Chamberlain nu voia să vadă nimic. El a continuat cu încăpăţînare să-şi promoveze politica funestă (funestă chiar pentru Anglia) şi, la 16 aprilie, a semnat tratatul de prietenie şi colaborare, atît de mult dorit, cu Italia. Acest tratat cuprindea, printre altele, şi prevederi prin care guvernul britanic recunoştea anexarea Etiopiei de către Italia. Dorind totuşi să liniştească întrucîtva masele democratice din Anglia, care considerau că încheierea tratatului anglo-italian echivala cu un act de trădare faţă de Republica Spaniolă, Chamberlain a făcut o rezervă importantă : el s-a angajat să ratifice tratatul numai după ce Italia îşi va fi evacuat trupele din Spania, în conformitate cu un plan care tocmai era pe cale de a fi elaborat de către „comitetul de neintervenţie în afacerile Spaniei". Voi relata mai jos cum şi-a îndeplinit Chamberlain acest angajament.

[1] Vezi *„Documents on British Foreign Policy (1919—1939)"*, Third series, vol. I, L., 1949, p. 101 (în continuare, sursa este citată prin iniţialele „DBFP").

Îmi amintesc că în primăvara anului 1938 am întîlnit-o la o recepție diplomatică pe *lady* Vansittart. Ea era foarte deprimată. Devenise extrem de pesimistă din cauză că soțul ei fusese înlăturat de la participarea activă la treburile politicii externe engleze, că Halifax fusese numit ministru al Afacerilor Externe, că „oamenii de la Cliveden" tăiau și spînzurau în guvern și datorită multor altor cauze.

— Van este convins — îmi spuse ea — că războiul este foarte aproape, ne pîndește de după colț... Ce nenorocire că într-o perioadă atît de dificilă noi avem un premier atît de neinspirat !

Apoi, mi-a cerut informații despre starea relațiilor anglo-sovietice. I-am spus absolut sincer cum stau lucrurile. Ea își frînse mîinile cu amărăciune și exclamă :

— Vă amintiți cum cu patru ani în urmă Van a reușit să realizeze o micșorare a încordării în relațiile dintre țările noastre ?... Acum însă totul a fost stricat !

— Da, i-am răspuns, în 1934—1935, datorită și contribuției soțului dumneavoastră, intervenise un dezgheț în relațiile anglo-sovietice, iar acum...

— Acum, ce-i ? — m-a întrerupt, nerăbdătoare, *lady* Vansittart.

— Acum — am încheiat eu — în relațiile anglo-sovietice temperatura este sub zero.

Profund mîhnită, *lady* Vansittart adăugă :

— În orice caz Van a făcut tot ce a putut.

Münchenul

Dacă Chamberlain n-a fost în stare să tragă nici o învățătură din cotropirea Austriei, în schimb Hitler s-a dovedit a fi un învățăcel mult mai sîrguincios. „Saltul" asupra Vienei a fost pentru el o probă importantă : dictatorul nazist a vrut să verifice cum vor reacționa „puterile democratice" la agresiunea lui. Verificarea a arătat că Anglia și Franța n-au mișcat nici măcar un deget. Nu-i de mirare că Hitler a interpretat aceasta în sensul că i se dă mîna liberă. Astfel, după două luni de la cotropirea Austriei el a declanșat o nouă „operație", cu consecințe și mai grave.

S-a întîmplat ceea ce prezisese M. M. Litvinov în interviul din 17 martie : nori negri de furtună se strîngeau deasupra Cehoslovaciei. Începînd din mai 1938, Hitler a dezlănțuit o campanie furibundă împotriva acestei țări, nu numai în presă și la radio : la frontieră el a început să concentreze trupe germane, iar în interiorul Cehoslovaciei naziștii sudeți[1] au început să se dedea, potrivit indicațiilor Berlinului, la cele mai insolente provocări față de guvernul cehoslovac. În Cehoslovacia, Europa centrală, Anglia și Franța atmosfera politică se încingea tot mai mult. Mirosea a praf de pușcă. Franța era legată de Cehoslovacia printr-un pact de asistență mutuală și, în cazul unei agresiuni germane, era obligată să vină în apărarea ei. Anglia nu avea un pact formal de acest gen cu Cehoslovacia însă, ca aliată apropiată a Franței, nici ea nu putea rămîne de o parte.

În august situația devenise atît de amenințătoare, iar îngrijorarea și frămîntările maselor din Franța și Anglia atît de puternice, încît guvernul britanic a fost nevoit să întreprindă ceva pentru a micșora încordarea ce se crease. Ce a întreprins el ? Ah ! Ceva ce era tocmai în spiritul lui Chamberlain !

În loc de a declara ferm că Anglia împreună cu Franța nu vor permite lui Hitler să înghită Cehoslovacia (iar acest demers mai avea șanse să oprească mîna agresorului), guvernul Chamberlain a decis să trimită în Cehoslovacia o misiune în frunte cu lordul Runciman. Cine era acest lord Runciman ? Era un bătrîn demnitar, surd, greoi, care nu s-a ocupat niciodată cu problemele internaționale și nici nu știa bine unde se află Cehoslovacia (m-am convins de acest lucru într-o discuție pe care am avut-o cu el în vara anului 1938). Ce obiectiv i s-a fixat misiunii Runciman ? Oficial, ea trebuia să „cerceteze" situația la fața locului și să facă propuneri de mediere pentru reglementarea conflictului germano-ceh. De fapt, însă, așa cum au arătat evenimentele, „activitatea" misiunii consta în a deschide drumul spre dezmembrarea Cehoslovaciei.

Deși felul în care fusese întîmpinat la Londra și la Paris demersul sovietic din 17 martie 1938, determinat de anexarea Austriei, nu era de natură să încurajeze repetarea încercărilor de acest gen totuși, în momentul cînd acest pericol îngrozitor apăruse deasupra Cehoslovaciei, guvernul

[1] Minoritatea germană care locuia atunci pe teritoriul Cehoslovaciei purta numele de sudeți. — *N. T.*

sovietic a hotărît să apeleze din nou la bunul simţ al liderilor franco-englezi. Ne-am gîndit atunci : „Cine ştie, poate experienţa amară a celor cîteva luni ce au trecut de atunci i-a învăţat ceva... Poate măcar acum vor fi dispuşi să întreprindă acţiuni mai energice împotriva agresorilor... Nu trebuie scăpată nici o posibilitate, fie cît de mică, pentru a preîntîmpina catastrofa".

Pornind de la aceste considerente, M. M. Litvinov a declarat la 2 septembrie 1938 însărcinatului cu afaceri francez la Moscova, Payart (ambasadorul Naggiar era absent), rugîndu-l să informeze de urgenţă guvernul francez că, în cazul unui atac din partea Germaniei împotriva Cehoslovaciei, guvernul U.R.S.S. îşi va îndeplini angajamentele prevăzute în pactul de asistenţă mutuală sovieto-cehoslovac din 1935 şi va acorda Cehoslovaciei ajutor armat. Întrucît însă potrivit prevederilor acestui pact obligaţia părţii sovietice de a acorda ajutor intra în vigoare numai în cazul cînd Franţa, legată şi ea de Cehoslovacia printr-un pact de asistenţă mutuală, va acţiona concomitent pe calea armelor împotriva Germaniei, guvernul U.R.S.S. ar dori să cunoască intenţiile guvernului francez în situaţia ce se crease. La rîndul lui, se arăta în această declaraţie, guvernul U.R.S.S. propune guvernului francez convocarea imediată a unei consfătuiri a reprezentanţilor marilor state-majore sovietic, francez şi cehoslovac, pentru elaborarea măsurilor adecvate. Litvinov presupunea că Romînia va permite trupelor şi aviaţiei sovietice să treacă pe teritoriul ei, însă considera că spre a influenţa Romînia în acest sens ar fi foarte indicat să se pună cît mai repede la Liga Naţiunilor problema ajutorului ce trebuia acordat Cehoslovaciei. Dacă în consiliul Ligii s-ar realiza măcar o majoritate în favoarea acestui ajutor (conform statutului se cerea unanimitatea), Romînia s-ar ralia fără îndoială acestui punct de vedere şi n-ar obiecta împotriva trecerii trupelor sovietice.

Cam în acelaşi timp, aşa cum a declarat ulterior Gottwald (devenit după război preşedinte al Cehoslovaciei), I. V. Stalin a făcut cunoscut, prin intermediul lui, preşedintelui Republicii Cehoslovace, Beneş, că Uniunea Sovietică este hotărîtă să acorde Cehoslovaciei ajutor armat, chiar dacă Franţa n-ar face acest lucru [1].

[1] Vezi „Pentru pace trainică, pentru democraţie populară !" din 21 decembrie 1949.

În dimineaţa zilei de 3 septembrie, am primit de la Moscova o telegramă care conţinea declaraţia făcută de Litvinov lui Payart. În situaţia de atunci ea reprezenta un document de o imensă însemnătate politică. Era important ca el să fie cunoscut în cercuri cît mai largi, deoarece „clica de la Cliveden" desfăşurase în tot cursul lunii august o adevărată campanie de insinuări în cercurile politice, al cărei sens se reducea la următoarele : „Noi am fi bucuroşi să salvăm Cehoslovacia, dar fără Rusia aceasta e greu de realizat, iar Rusia tace şi se sustrage în mod vădit de la îndeplinirea obligaţiilor ce decurg din pactul de asistenţă mutuală sovieto-cehoslovac".

În aceeaşi zi, la 3 septembrie, l-am vizitat pe Churchill, la proprietatea sa din apropierea capitalei, Chartwell, şi i-am relatat amănunţit conţinutul declaraţiei făcute de Litvinov lui Payart. Churchill a înţeles pe dată importanţa ei şi mi-a spus pe loc că va aduce imediat la cunoştinţa lui Halifax comunicarea mea. El s-a ţinut de cuvînt. Chiar atunci, la 3 septembrie, el i-a trimis lui Halifax o scrisoare în care îi relata amănunţit demersul întreprins de Litvinov. Churchill confirmă acest lucru şi în memoriile sale de război [1]. Nu m-am limitat la discuţia cu Churchill, ci am mai avut întrevederi cu Lloyd George, cu locţiitorul liderului laburiş-

[1] W. Churchill scrie : „La 2 septembrie după masă am primit o înştiinţare urgentă din partea ambasadorului sovietic, prin care mă anunţa că ar dori să mă viziteze la Chartwell, într-o chestiune ce nu suferă amînare... L-am primit, şi după cîteva fraze introductive, mi-a povestit, exprimîndu-se foarte precis şi clar, istoria pe care o expun mai jos. Am înţeles de îndată că guvernul sovietic a preferat să-mi adreseze mie, unei persoane particulare, această comunicare, şi nu direct Ministerului Afacerilor Externe, termîndu-se ca ea să nu întîmpine în această situaţie o reacţie ostilă. Era evident, că înştiinţarea mi-a fost făcută mie contîndu-se că eu o voi aduce la cunoştinţa guvernului Maiestăţii Sale. Ambasadorul nu mi-a spus aceasta, dar se înţelegea de la sine, deoarece nu m-a rugat să păstrez secretul asupra informaţiei pe care mi-a transmis-o. Dat fiind că problema ridicată de ambasador avea o importanţă de prim rang, am căutat să o aduc la cunoştinţa lui Halifax şi Chamberlain într-o formă şi într-un limbaj care să evite orice conflict între noi".

Mai departe, Churchill reproduce textual scrisoarea pe care a trimis-o lui Halifax, în care era foarte precis redat ceea ce îi comunicasem eu asupra convorbirii dintre Litvinov şi Payart (W. Churchill, *Second World War.*, vol. I, pp. 263—265).

După cum se vede din acest text, împrejurările şi motivele ce m-au determinat să mă adresez lui Churchill în cazul dat au fost întrucîtva altele decît cele pe care le dă el ca explicaţie a demersurilor mele, însă faptul însuşi al comunicării făcute de mine este reprodus corect.

tilor, Arthur Greenwood, cărora le-am repetat ceea ce îi relatasem lui Churchill.

Am procedat astfel, făcîndu-mi următorul calcul: cei trei lideri ai opoziţiei vor relata fără doar şi poate despre demersul lui Litvinov colegilor lor de partid (cu atît mai mult cu cît nu le-am cerut să păstreze vreun secret asupra celor transmise de mine); prin urmare, în cercurile politice din Londra se va cunoaşte adevărata poziţie a U.R.S.S în această problemă atît de actuală; iar dacă vreunul dintre membrii guvernului s-ar fi apucat să lanseze în parlament calomnii cu privire la pretinsa „pasivitate" a U.R.S.S. în problema cehoslovacă, opoziţia ar fi fost în măsură să răspundă astfel încît să restabilească adevărul. Evenimentele ulterioare au confirmat pe deplin calculele mele.

Nu m-am îndoit atunci, cum nu mă îndoiesc nici acum, că dacă guvernul francez ar fi acceptat mîna întinsă de partea sovietică la 2 septembrie, dacă Anglia şi Franţa ar fi păşit măcar în acest al doisprezecelea ceas la acţiuni comune alături de U.R.S.S., Cehoslovacia ar fi fost salvată, iar apoi, întreaga desfăşurare a evenimentelor europene şi mondiale ar fi luat un alt curs. Procedînd însă astfel ar fi însemnat ca ele să se certe cu Hitler, să pună cruce planurilor „securităţii occidentale", să renunţe la speranţa de a încăiera Germania cu U.R.S.S. ... Nu! Nici Chamberlain, nici Daladier [1] nu voiau pentru nimic în lume să facă aşa ceva! Ei preferau să se legene cu himerele lor absurde şi fantastice, generate de ura de clasă împotriva ţării socialismului! De dragul acestora erau gata să sacrifice Cehoslovacia, şi nu numai Cehoslovacia...

În memoriile sale de război W. Churchill relatează că, la 5 septembrie, a primit din partea lui Halifax un răspuns la scrisoarea amintită mai sus, în care ministrul de Externe declara că a pune chestiunea Cehoslovaciei la Liga Naţiunilor „ar fi acum de puţin folos, însă că va avea aceasta în vedere" [2].

La 7 septembrie, două zile după răspunsul trimis de Halifax lui Churchill, a apărut în ziarul „Times" un editorial de rău augur, în care se dădea limpede a înţelege că cea mai bună soluţie ar fi ca regiunea sudetă să fie cedată Germaniei. Ministerul englez al Afacerilor Externe s-a grăbit

[1] Preşedintele Consiliului de Miniştri al Franţei în acea vreme. — *N. T.*

[2] W. Churchill, *op. cit.*, p. 266.

să declare că nu are nici un amestec în legătură cu editorialul în cauză ; nimeni însă nu l-a crezut.

Îmi aduc aminte că, la 8 septembrie, a doua zi după ce „Times" a publicat articolul cu pricina, am fost invitat la Halifax şi în cursul discuţiei, care a atins diverse probleme, el mi-a declarat că guvernul britanic nu are nici un fel de legătură cu această luare de poziţie a ziarului. Nici eu nu l-am crezut. Desigur, puteam să accept că nici Ministerul Afacerilor Externe, nici guvernul ca atare nu au dat direct şi formal ziarului „Times" indicaţia de a publica acest nefast editorial. Dar nu au oare autorităţile superioare destule căi şi canale, indirecte şi neoficiale, la îndemînă pentru a-şi vedea publicate în presă părerile şi punctele lor de vedere ? Aşa stăteau lucrurile şi în acest caz, deoarece prin întreg conţinutul şi tonul său, editorialul din „Times" reflecta cît se poate de pregnant ideile şi acţiunile „clicii de la Cliveden". Ce motive aveam să cred în dezminţirea lui Halifax ?

Apoi au venit ruşinoasele zile ale Münchenului. Şeful guvernului britanic, „omul cu umbrela", cum l-au botezat atunci nişte ziarişti spirituali, a ajuns, cu sprijinul activ al lui Daladier, să joace rolul unui voiajor politic prost inspirat, care se tot agita făcînd naveta între Hitler şi guvernul cehoslovac. Dar nu numai atît : Chamberlain s-a înjosit într-atîta încît s-a transformat în „ciomagul" „Führerului" nazist, — adresînd Cehoslovaciei cererea să capituleze în faţa agresorului german.

Totuşi, înainte ca aceste eforturi britanice să fi reuşit pe deplin, U.R.S.S. a mai făcut o încercare de a salva situaţia. În septembrie 1938, s-a întrunit sesiunea ordinară a Ligii Naţiunilor. Cu această ocazie a venit la Geneva Litvinov. El m-a chemat de la Londra ca să lucrez în cadrul delegaţiei sovietice. La Geneva, atmosfera era încărcată. Pe culoarele Ligii circulau cele mai alarmante zvonuri şi istorii. De la o zi pe alta, toată lumea se aştepta ca Germania să atace Cehoslovacia. Pînă şi paşnicii elveţieni începuseră să facă exerciţii de apărare antiaeriană şi de camuflare a luminilor.

La Geneva am aflat că ministrul de Externe francez, Bonnet, unul dintre cei mai înrăiţi duşmani ai U.R.S.S., a ascuns faţă de majoritatea membrilor guvernului francez declaraţia făcută de Litvinov lui Payart. Tot timpul Bon-

net explica atitudinea trădătoare a Franței față de Cehoslovacia prin „pasivitatea Rusiei" în problema cehoslovacă; de aceea declarația făcută la 2 septembrie de comisarul poporului pentru Afacerile Externe al U.R.S.S. nu-i convenea de loc. Ne-am dat seama că în Franța nimeni nu aflase, nici chiar unii membri ai cabinetului, că guvernul U.R.S.S. era gata să intervină în apărarea Cehoslovaciei. Era absolut necesar să se arate Franței și întregii lumi adevărata poziție a Uniunii Sovietice. Tocmai de aceea, la 21 septembrie 1938, Litvinov a repetat în mod public, de astă dată de la tribuna Ligii Națiunilor, ceea ce cu nouăsprezece zile înainte comunicase guvernului francez pe cale diplomatică, prin intermediul lui Payart. Intriga lui Bonnet a eșuat, iar demascarea ei a contribuit la consolidarea prestigiului internațional al U.R.S.S. în întreaga lume. Peste două zile, la 23 septembrie, reprezentanții britanici la Geneva, Butler și lordul De la Warr, ne-au invitat, pe Litvinov și pe mine, la o discuție asupra situației create. Englezii doreau să afle cum vede partea sovietică acțiunile concrete ce ar decurge din declarația făcută de Litvinov cu două zile înainte, în ședința Ligii Națiunilor. Comisarul poporului a răspuns propunînd convocarea imediată a unei conferințe a reprezentanților Angliei, Franței și U.R.S.S., care să aibă loc la Paris sau în orice alt loc convenabil (dar nu la Geneva), în vederea elaborării măsurilor pentru apărarea Cehoslovaciei. El a adăugat că pactul de asistență mutuală sovieto-cehoslovac va fi aplicat indiferent de poziția pe care o va adopta Liga Națiunilor (același lucru fusese comunicat guvernului cehoslovac cu trei zile înainte, ca răspuns la întrebarea acestuia cu privire la poziția guvernului sovietic). Litvinov a comunicat apoi, că guvernul sovietic a dat guvernului Poloniei un avertisment important: dacă Varșovia are de gînd să atace Cehoslovacia pentru a-i smulge regiunea Těšin (în această privință circulau multe zvonuri), U.R.S.S. va considera în mod automat nul și neavenit pactul de neagresiune sovieto-polonez.

Butler și De la Warr păreau să arate mult interes față de declarațiile lui Litvinov și au manifestat chiar o oarecare simpatie față de acțiunile Uniunii Sovietice. Ei au promis că vor comunica imediat la Londra conținutul discuției noastre și, după ce vor primi instrucțiuni, se vor întîlni din nou cu noi... Dar, vai! — această nouă întîlnire n-a mai avut loc (bineînțeles, nu din vina noastră). Se putea

oare să se întîmple altminteri ? Tocmai în ultimele zile ale lui septembrie 1938, Chamberlain şi Daladier făceau ultimele pregătiri pentru a săvîrşi „operaţia de trădare" a Cehoslovaciei.

La 27 septembrie, Litvinov mi-a cerut să mă întorc imediat la Londra.

— Prezenţa dumneavoastră — mi-a spus el — este acum mult mai importantă acolo, decît în Elveţia.

În aceeaşi zi am şi plecat din Geneva. La gară era întuneric beznă, deoarece tocmai în seara aceea autorităţile locale organizaseră în oraş un exerciţiu de camuflaj. În zorii zilei de 28 am sosit la Paris. Ploua şi străzile capitalei Franţei, care îmi erau atît de familiare, erau pustii şi triste. La Londra am sosit în aceeaşi zi, pe la ora patru, şi m-am dus de la gară direct la parlament. Am ajuns acolo tocmai în momentul cel mai dramatic.

După cum se ştie, primul pelerinaj întreprins de Chamberlain la Hitler a avut loc la 15 septembrie. Dictatorul nazist l-a primit pe premierul britanic la Berchtesgaden ; la această întrevedere Hitler şi-a expus pretenţiile faţă de Cehoslovacia şi a ameninţat că, în caz de refuz, va folosi forţa. Chamberlain s-a întors la Londra. A avut loc o reuniune extraordinară a miniştrilor anglo-francezi care au acceptat condiţiile puse de Hitler. La 19 septembrie, sub presiunea puternică din partea Londrei şi Parisului guvernul cehoslovac a acceptat şi el aceste condiţii [1]. Atunci Chamberlain a luat a doua oară avionul pentru a se întîlni cu Hitler. Intrevederea a avut loc la 22—23 septembrie, la Godesberg. Premierul britanic presupunea că, oferindu-i acceptarea Cehoslovaciei, va binemerita mulţumirea „Führerului", dar s-a înşelat crunt. Dîndu-şi seama încă la Berchtesgaden că are de-a face nu cu un brav cavaler în armură de oţel, ci cu o momîie de cîrpe, cu lamentabilul „om cu umbrela", Hitler a decis că nu are de ce să se jeneze. La a doua discuţie avută cu Chamberlain la Godesberg, „Fuhrerul" a formulat noi pretenţii, mult mai aspre decît cele de la Berchtesgaden. Premierul britanic a rămas foarte descurajat, dar cu toate acestea s-a apucat să „convingă" Cehoslovacia să facă noi concesii. El a revenit la Londra şi, împreună cu Daladier, a încercat din nou să

[1] Vîrfurile burgheziei cehoslovace, inclusiv Beneş şi un număr de membri ai guvernului, adoptaseră o poziţie capitulardă, ceea ce a uşurat considerabil manevrele lui Chamberlain şi Daladier.

exercite presiuni asupra guvernului de la Praga. De data aceasta însă nu i-a mers : guvernul cehoslovac a respins „programul de la Godesberg" formulat de Hitler. Această hotărîre a cehoslovacilor a fost determinată într-o anumită măsură şi de asigurările pe care le dăduse cu cîteva zile înainte partea sovietică în sensul că este gata să acorde Cehoslovaciei ajutor în orice condiţii, chiar în cazul unei trădări din partea Franţei. Hitler s-a înfuriat la culme şi a declarat la 26 septembrie că, dacă Cehoslovacia nu va capitula pînă la 28 septembrie, orele 14, va declanşa acţiuni militare. Chamberlain şi Daladier au intrat în panică ; premierul britanic s-a adresat lui Hitler şi lui Mussolini cu o rugăminte redactată pe un ton slugarnic, solicitîndu-le să accepte o întrevedere în patru pentru rezolvarea definitivă a problemei cehoslovace. Concomitent, guvernul francez a emis un ordin de chemare sub arme a cîtorva contingente de rezervişti, iar guvernul britanic a mobilizat flota şi a luat unele dispoziţii de apărare antiaeriană. Aceste măsuri urmăreau să creeze în masele populare o stare de spirit convenabilă ţelurilor urmărite de guvernanţii capitularzi. Toţi aşteptau într-o încordare teribilă : va accepta Hitler această nouă întrevedere sau nu ?

La 28 septembrie, cînd am luat loc la parlament în loja rezervată ambasadorilor, Chamberlain, agitat şi frămîntat, stătea în picioare în faţa băncii guvernului şi, gesticulînd nervos cu mîna dreaptă, arăta tuturora o foaie de hîrtie pe care o ţinea strîns între degete. Era o scrisoare de la Hitler, primită chiar în timpul şedinţei ; ea cuprindea răspunsul dictatorului nazist la jalba lui Chamberlain prin care solicita o întîlnire a celor patru şefi de guverne. Hitler a acceptat această reuniune. Premierul nu-şi ascundea entuziasmul. Majoritatea zdrobitoare a conservatorilor l-au întîmpinat cu ovaţii. Laburiştii şi liberalii au fost mai rezervaţi, însă nici ei nu-şi ascundeau bucuria. În această atmosferă Chamberlain a părăsit clădirea parlamentului pentru a porni imediat în pelerinaj la München.

Toată această scenă a produs asupra mea o impresie deprimantă. Aveam senzaţia omului care vede un autobuz greu, supraîncărcat cu oameni, prăvălindu-se pe un povîrniş ce duce spre o prăpastie, fără a putea face ceva ca să-l oprească. Am ieşit din loja rezervată ambasadorilor şi pe culoarele parlamentului m-am nimerit faţă în faţă cu un

laburist pe care îl cunoşteam bine; îl văzusem cu puţin înainte aplaudîndu-l pe Chamberlain.

— De ce l-aţi aplaudat? — l-am întrebat.

— De ce să nu-l aplaud? — mi-a replicat laburistul. Cehoslovacia va rămîne totuşi în picioare şi poate că nu va fi nici război.

I-am răspuns:

— Nu vreau să fiu Casandra, dar să ţineţi minte ce vă spun: Cehoslovacia a pierit, iar războiul a devenit inevitabil.

Laburistul m-a privit cu uimire.

— Vorbiţi serios? — m-a întrebat el complet descumpănit.

— Cît se poate de serios... Vom trăi şi vom vedea.

Se ştie cum au evoluat lucrurile mai departe. La 29 şi 30 septembrie a avut loc conferinţa de la München. Hitler s-a comportat cu o extremă insolenţă. Mussolini îi ţinea hangul. Chamberlain şi Daladier se zvîrcoleau ca nişte peşti pe uscat. În cele din urmă, acordul de la München a fost semnat; Cehoslovacia nici n-a fost invitată să ia parte. Acordul ouprindea în esenţă următoarele:

Regiunea sudetă era predată Germaniei împreună cu întreg patrimoniul aflat pe teritoriul ei; în plus, Cehoslovacia trebuia să satisfacă pretenţiile teritoriale ce-i fuseseră adresate de Polonia şi Ungaria. Cehoslovacia, astfel amputată, lipsită de apărare şi umilită, trebuia să primească garanţia „celor patru mari", care, după cele întîmplate, nu valora mai nimic.

Pentru a atenua întrucîtva impresia apăsătoare pe care avea să o producă trădarea de la München asupra opiniei publice largi din Anglia, Chamberlain l-a înduplecat pe Hitler să semneze, împreună cu el, o hîrtiuţă pe care scria că în viitor nu trebuie să se iste războaie între Anglia şi Germania. Era o hîrtiuţă amărîtă, bună doar de aruncat la coş, după cum au arătat evenimentele ulterioare!... Întors de la München, cînd a coborît din avion pe aerodromul de la Londra, Chamberlain a fluturat demonstrativ acest petic de hîrtie, exclamînd patetic că pacea e asigurată „pentru generaţia noastră"!...

Ministrul Afacerilor Externe, Halifax, nu s-a lăsat mai prejos decît premierul său. Ambasadorul german la Londra, H. Dirksen, notează, printre altele, următoarele în însemnă-

rile sale asupra discuției pe care a avut-o cu Halifax la 9 august 1939 :

„În continuarea discuției, lordul Halifax mi-a spus că el vrea să-mi expună amănunțit gîndurile și vederile ce și le-a format după München... El era convins că după München o pace de cincizeci de ani a fost asigurată lumii întregi, pace bazată aproximativ pe următoarele : Germania va fi o putere dominantă pe continent avînd drepturi preponderente, în special cu caracter politico-comercial, în sud-estul Europei ; Anglia se va ocupa în această regiune de comerț numai în proporții modeste ; Anglia și Franța, apărate în Europa occidentală de orice conflict cu Germania prin linii fortificate de ambele părți, vor tinde prin măsuri defensive să-și păstreze posesiunile lor și să dezvolte resursele lor [naturale] ; prietenie cu America ; prietenie cu Portugalia ; Spania ar rămîne deocamdată un factor nedefinit, care, în orice caz, trebuie neapărat, în anii apropiați, să fie eliminat din toate combinațiile marilor puteri [1] ; Rusia — situată la o parte — e o țară mare și greu de cuprins în vederi ; tendința Angliei de a-și asigura drumul în Marea Mediterană, prin Aden, Colombo, Singapore, spre dominioane și Extremul Orient" [2].

Citind aceste rînduri, e greu de spus ce predomină în ele — rea-credința imperialistă sau fenomenala orbire în aprecierea mersului istoriei. Un lucru este clar : Halifax nu înțelegea nimic din cele ce se petreceau în lume. Cît de caracteristică este în special observația că „Rusia — situată la o parte — e o țară mare și greu de cuprins în vederi !" Altceva n-a fost el în stare să îngăime despre un popor care își durează viața pe o șesime a globului și a devenit stegarul viitorului omenirii !

În Anglia, acordul de la München a dat loc la o reacție extrem de furtunoasă. Masele largi ale poporului, care pricepeau mai bine decît Chamberlain sensul lucrurilor, erau indignate de actul de trădare comis față de Cehoslovacia și alarmate de creșterea iminentă a pericolului de război. Cercuri mai lucide ale clasei dominante vedeau că primul ministru tîrăște țara în prăpastie și încercau un sentiment de profundă umilință din pricina rolului lamentabil pe care acesta îl jucase în toată această tragică istorie. S-a găsit

[1] Atunci (în zilele Münchenului), în Spania continua încă războiul.

[2] *Documente și materiale din ajunul celui de-al doilea război mondial*, vol. II, Editura de Stat, București, 1949, p. 133.

chiar un membru al guvernului — ministrul Marinei, Duff Cooper — care n-a putut suporta cele întîmplate şi la 1 octombrie 1938 a demisionat în mod demonstrativ. „Clica de la Cliveden" şi-a strîns însă şi mai puternic rîndurile şi a încercat să arunce toată vina pentru crima istorică comisă de ea asupra... Uniunii Sovietice ! În lumina celor relatate mai sus, această afirmaţie ar putea părea o absurditate fantastică ; şi totuşi aşa s-au petrecut lucrurile.

La 11 octombrie 1938, zece zile după actul de trădare săvîrşit la München, unul dintre membrii guvernului englez, lordul Winterton, a rostit un amplu discurs la o întrunire publică, în care a explicat că englezii şi francezii n-au avut încotro şi au trebuit să-i cedeze lui Hitler... ghiciţi de ce ?... ei bine, pur şi simplu din cauza slăbiciunii militare a Uniunii Sovietice care nu era, pasămite, în stare şi nu voia să-şi îndeplinească obligaţiile decurgînd din pactul de asistenţă mutuală încheiat cu Cehoslovacia.

Cînd am citit în ziar cuvîntarea lui Winterton am fost cuprins de o profundă indignare şi am cerut de îndată o întrevedere cu Halifax căruia i-am exprimat un protest împotriva născocirilor calomnioase ale lui Winterton. Totodată, am dat în presă un comunicat din partea ambasadei sovietice în care se spunea :

„Declaraţia lui Winterton denaturează complet poziţia reală a guvernului sovietic în problema cehoslovacă. Poziţia U.R.S.S. în această chestiune a fost formulată clar şi precis, într-un fel care nu lasă loc nici unei îndoieli, de către comisarul poporului pentru Afacerile Externe, M. M. Litvinov, la 21 septembrie, în cadrul expunerii făcute de el la Geneva, la şedinţa plenară a Ligii Naţiunilor. Rezumînd în cuvîntarea sa discuţia pe care o avusese la 2 septembrie 1938 cu însărcinatul cu afaceri francez la Moscova, Litvinov a spus că U.R.S.S. intenţionează să-şi îndeplinească toate obligaţiile ce decurg din pactul sovieto-cehoslovac şi, împreună cu Franţa, să acorde Cehoslovaciei ajutorul necesar prin toate mijloacele la îndemînă.

Litvinov a adăugat mai departe, că departamentul militar al U.R.S.S. este gata să înceapă imediat tratative cu reprezentanţii marilor state majore ale Franţei şi Cehoslovaciei, pentru a stabili măsurile concrete în vederea acţiunilor comune" [1].

[1] „Pravda" din 14 octombrie 1938.

Am crezut că aceasta va fi de ajuns şi lucrurile se vor opri aici. M-am înşelat însă! A doua zi dimineaţa, la 12 octombrie, am văzut în ziare o relatare a unei noi cuvîntări a lui Winterton, rostită tot la o întrunire publică, în care şi-a repetat afirmaţiile mincinoase. Asta m-a scos complet din fire şi am publicat în presă o a doua declaraţie din partea ambasadei, de astă dată în termeni mai tari; în ea se spunea că orice dispută cu un om care închide în mod conştient ochii în faţa adevărului este inutilă, dar că nici o minciună nu se poate transforma în adevăr, chiar dacă este repetată.

În atmosfera încărcată din acele zile, polemica dintre ambasada sovietică şi un membru al guvernului britanic a atras atenţia generală. Laburiştii au făcut o interpelare în parlament. A trebuit să răspundă însuşi premierul. Se poate lesne înţelege, cît de puţin îi surîdea aceasta şi cît de mult s-a căznit el să-l scoată din cauză pe colegul său de guvern. Cu toate acestea, Chamberlain a fost nevoit să-l dezavueze pe Winterton. Am putut înregistra o mică satisfacţie...

Era însă tare mică! Căci ceea ce era într-adevăr important, esenţial, primordial pentru noi, pentru statul şi guvernul sovietic, şi anume, poziţia adoptată de Anglia pe arena internaţională, nu putea decît să ne provoace o profundă îngrijorare şi indignare. La München se înjghebase faimosul „pact în patru", al cărui ascuţiş era îndreptat împotriva U.R.S.S. şi, pe deasupra, în cea mai mîrşavă şi dezgustătoare variantă a sa, adică un „pact în patru" în cadrul căruia dictatorii fascişti tăiau şi spînzurau, iar reprezentanţii Angliei şi Franţei le ţineau isonul ca nişte slugi amărîte şi fricoase. Într-adevăr, cît de caracteristică a fost comportarea guvernului britanic în zilele critice din septembrie! El n-a făcut nici măcar o singură încercare de a se consulta cu guvernul U.R.S.S. în privinţa Cehoslovaciei şi a păcii europene. Toate tratativele duse de Chamberlain cu Mussolini, toate pelerinajele sale la dictatorii fascişti, toate acordurile încheiate cu ei, inclusiv cel de la München, au fost întreprinse fără a ţine seama de părerea guvernului sovietic, chiar fără a-l informa despre cele ce s-au petrecut. Singura dată cînd Halifax a luat contact cu mine, în legătură cu evenimentele ce s-au desfăşurat în septembrie, a fost convorbirea de la 29 septembrie, adică în momentul cînd Chamberlain se afla la München şi

soarta Cehoslovaciei fusese pecetluită. Dar despre ce a fost vorba în această convorbire? Oare despre poziţia Angliei în problema cehoslovacă? Despre perspectivele şi liniile acordului încheiat cu Germania şi Italia? Nimic din toate acestea! În convorbirea de la 29 septembrie, Halifax a vrut să-mi explice de ce Anglia şi Franţa au acceptat să aibă o conferinţă cu dictatorii fascişti fără U.R.S.S. însă justificările sale sunau mai rău decît cel mai aspru act de acuzare împotriva politicii lui Chamberlain. Iată cuvintele autentice ale lui Halifax, aşa cum le-a redat în însemnarea sa asupra convorbirii noastre:

„Noi toţi trebuie să ţinem seama de fapte, iar unul din fapte, după cum îi (adică, mie — *I.M.*) este bine cunoscut, constă în împrejurarea că în situaţia actuală şefii guvernelor german şi italian n-ar vrea să se aşeze la aceeaşi masă cu guvernul sovietic. Ni se pare extraordinar de important şi cred că acest lucru este important şi pentru el, ca, pentru evitarea războiului, problemele litigioase să fie într-un fel sau altul rezolvate pe calea tratativelor. Tocmai acest considerent l-a îndemnat ieri pe primul ministru să se adreseze lui Hitler cu apelul de a se convoca o conferinţă la care ar putea fi invitaţi şi alţii, dacă Hitler va dori aceasta“ [1].

Era un adevărat certificat de paupertate politică, dat guvernului britanic de către ministrul său de Externe. Într-adevăr, cum vedea Halifax situaţia ce s-a creat? În centrul întregii situaţii se află Hitler. Lui i-a expediat premierul Marii Britanii rugămintea fierbinte de a se convoca o conferinţă, tot de el depinde şi componenţa acestei conferinţe. Chamberlain nu poate face nimic în această privinţă. El nu pune nici un fel de condiţii, şi nici nu-şi exprimă vreo dorinţă. Premierul britanic stă smirnă şi „primeşte“ cu recunoştinţă fărîmiturile pe care dictatorul nazist binevoieşte să i le arunce. Este greu de închipuit o înjosire mai mare pentru şeful guvernului uneia dintre cele mai mari puteri ale lumii, ale cărei posesiuni erau pe atunci încă răspîndite în toate părţile globului.

Nu mi-am ascuns faţă de Halifax adevăratele mele simţăminte şi i-am exprimat cu toată sinceritatea părerea despre cele ce mi-a spus şi despre politica lui Chamberlain în domeniul problemelor internaţionale. Am subliniat în

[1] „DBFP“, Third Series, vol. II, L., 1949, pp. 623—626.

mod deosebit, că slăbiciunea manifestată de guvernul britanic în cursul evenimentelor din 1938 nu numai că nu va îndepărta primejdia unui al doilea război mondial, ci, dimpotrivă, o va apropia. Din păcate însă, Hallifax a „uitat" să reproducă aceste obiecţii ale mele în însemnările pe care le-a făcut asupra acestei convorbiri. De altminteri, aşa se procedează adeseori în documentele diplomatice engleze.

Ce concluzii am tras, am fost nevoit să trag, din experienţa amară a tragediei cehoslovace?

Ele au fost limpezi, dar puţin consolatoare. Mi-am spus în sinea mea:

„Iată cum îşi îndeplineşte Franţa lui Daladier obligaţiile asumate conform tratatelor încheiate de ea! Iată cum respectă Anglia lui Chamberlain statutul Ligii Naţiunilor!"

Tertipul lui Chamberlain

În noiembrie 1938, cînd frămîntările stîrnite de München se mai potoliră, s-a produs un alt eveniment grav.

Am arătat că, la 16 aprilie 1938, Chamberlain şi Mussolini au semnat un tratat anglo-italian de prietenie şi colaborare. Chamberlain însă, căutînd să liniştească cît de cît opinia publică engleză, făcuse cu acest prilej promisiunea că tratatul nu va fi ratificat înainte ca trupele italiene să fi fost retrase din Spania, în conformitate cu planul „comitetului de neintervenţie". După îndelungate discuţii şi dispute, planul în chestiune a fost, în sfîrşit, adoptat la 5 iulie 1938. În privinţa evacuării combatanţilor străini din Spania, el prevedea ca partea care are mai puţini combatanţi din această categorie să evacueze zece mii, iar partea care are mai mulţi să evacueze un procent analog de străini care luptă în rîndurile ei. În mod concret aceasta echivala cu următoarele: de partea guvernului republican luptau în vara anului 1938 aproximativ douăsprezece mii de oameni — combatanţii brigăzilor internaţionale; cu alte cuvinte, pentru partea republicană zece mii de combatanţi străini însemnau 80% din totalul lor; dimpotrivă, de partea lui Franco luptau pe atunci aproximativ o sută treizeci de mii de străini, dintre care italieni cel puţin o sută

de mii ; prin urmare, pentru a îndeplini prevederile planului alcătuit de comitetul amintit, Franco ar fi trebuit să trimită la urmă minimum optzeci de mii de italieni. Bineînțeles, toată această treabă nu-i convenea lui Franco și de aceea el a început în toamna anului 1938 să tergiverseze. Germanii și italienii îl sprijineau activ în această privință.

În septembrie 1938, fără a mai aștepta sfîrșitul conciliabulelor de la „comitetul de neintervenție" pentru evacuarea proporțională a combatanților străini din cele două tabere, guvernul republican a renunțat în general, printr-un act unilateral, la ajutorul brigăzilor internaționale, iar o comisie specială a Ligii Națiunilor, venită la rugămintea sa, a vizitat Spania republicană și a confirmat că republicanii au îndeplinit hotărîrea întocmai. Franco s-a văzut pus într-o situație dificilă și, atunci, a decis să facă „un gest frumos". El a declarat că este dispus să evacueze zece mii de combatanți străini. Chiar dacă toți acești zece mii ar fi fost alcătuiți numai din italieni, ei n-ar fi reprezentat mai mult decît 10% din numărul total al italienilor care luptau de partea lui Franco. Planul „comitetului de neintervenție" cerea însă evacuarea a cel puțin 80%, adică a optzeci de mii de italieni. Propunerea lui Franco era o adevărată escrocherie și oricui îi era limpede că ea nu însemna în nici un caz îndeplinirea planului „comitetului". Cîtă vreme acest plan nu era îndeplinit, Chamberlain, potrivit propriei sale promisiuni, făcută în aprilie 1938, nu avea dreptul să ratifice tratatul anglo-italian.

Dar asta se întîmplase înainte de München. Acum, după München, premierul britanic devenise „mai înțelept". Îmi aduc aminte că în convorbirea pe care am avut-o cu Halifax, la 11 octombrie, i-am pus direct următoarea întrebare : consideră oare guvernul britanic că evacuarea celor zece mii de italieni din Spania este suficientă pentru a ratifica tratatul anglo-italian ? Răspunsul lui Halifax a fost ambiguu și neclar. El s-a lansat într-o lungă peroratie pe tema că problema evacuării trebuie abordată din punctul de vedere al unor probleme mai generale și, îndeosebi, pornindu-se de la dorința de a lichida cît mai repede „problema spaniolă" în ansamblu, întrucît este o sursă de „extremă îngrijorare internațională". Iar spre sfîrșit, a spus că „acest considerent

(adică lichidarea cît mai rapidă a «problemei spaniole» — *I. M.*) este mult mai important decît cifrele exacte ale italienilor sau ale supuşilor oricărei alte puteri, evacuaţi din Spania" [1].

Nu mai putea exista nici o îndoială. Guvernul Chamberlain voia să sugrume cît mai repede Republica Spaniolă şi de aceea era dispus să închidă ochii asupra tertipurilor lui Franco. Pînă la urmă aşa a şi procedat. Retragerea celor zece mii de italieni a fost recunoscută de Chamberlain drept îndeplinirea de către Franco a planului „comitetului" şi, după acest truc, la 16 noiembrie 1938, guvernul britanic a ratificat tratatul anglo-italian.

Din nou mi-am repetat în sinea mea :

„Iată cum îşi respectă cuvîntul Anglia lui Chamberlain !"

În pragul anului 1939

La început de an nou, fără să vreau, mi-am făcut bilanţul celor şase ani de activitate desfăşurată la Londra ca ambasador al U.R.S.S. Nu era un bilanţ îmbucurător.

Venisem acolo în 1932 pătruns de cele mai bune intenţii şi, timp de şase ani, îndeplinind misiunea dată de guvernul sovietic, am depus eforturi considerabile pentru a ameliora relaţiile dintre Anglia şi U.R.S.S. Aceasta corespundea şi simţămintelor şi năzuinţelor mele personale : din copilărie am nutrit simpatie şi respect faţă de poporul englez, faţă de înalta sa cultură, faţă de remarcabila sa literatură. Voiam atît de mult să contribui la realizarea unei colaborări trainice între cele două ţări. Ştiam prea bine, că dorinţa guvernului sovietic este şi dorinţa milioanelor de oameni sovietici. Şi iată acum, în al şaptelea an al activităţii mele la Londra, trebuie să constat cu amărăciune că toate aceste strădanii şi eforturi s-au soldat cu roade mai puţin decît mediocre.

Da, într-adevăr, Uniunea Sovietică şi Anglia încheiaseră (după o luptă înverşunată !) un acord comercial provizoriu. Da, într-adevăr, timp de un an după aceea relaţiile anglo-sovietice puteau fi caracterizate întrucîtva ca „prieteneşti".

[1] „DBFP", Third Series, vol. III, L., 1950, p. 331.

Da, într-adevăr, izbutisem să găsesc în Anglia, în rîndul clasei dominante, destui oameni inteligenţi, clarvăzători şi influenţi şi să stabilesc cu ei relaţii apropiate. Toate acestea au fost bune şi utile pentru U.R.S.S., pentru Anglia, pentru cauza păcii generale.

Totuşi, în Marea Britanie puterea era deţinută ferm de cele mai reacţionare elemente ale partidului conservator. Primul ministru al ţării era Chamberlain, iar ministru de Externe — lordul Halifax.

„Clica de la Cliveden" determina coordonatele fundamentale ale politicii oficiale a guvernului. Această politică oficială îşi avea ascuţişul îndreptat împotriva U.R.S.S. şi a principiilor seourităţii colective, ea urmărea să provoace o ciocnire între Germania şi Uniunea Sovietică şi sacrifica pe „altarul" acestor scopuri ţări şi popoare. Exemplul Austriei, Cehoslovaciei, Spaniei era în această privinţă cît se poate de concludent...

Ce făgăduia viitorul ?

Orizontul european era încărcat de nori negri. Războiul mondial putea fi preîntîmpinat numai prin eforturile comune ale U.R.S.S., Angliei, Franţei, S.U.A. Deosebit de important, din punct de vedere practic, era să se ajungă la o colaborare între Londra şi Moscova. La o întrunire publică din iarna 1938—1939 am declarat deschis că alternativa războiului sau a păcii depinde în ultimă analiză de caracterul relaţiilor dintre Anglia şi U.R.S.S. Dar ceea ce văzusem şi constatasem în cursul celor şase ani de activitate la Londra, ceea ce se petrecuse în Europa în cursul anului 1938, făceau puţin probabilă o colaborare strînsă între puterile care nu erau interesate în dezlănţuirea războiului. Cel mai puţin se putea conta că Chamberlain va fi acela care va accepta această colaborare.

Desigur, şi în aceste condiţii atît de nefavorabile va trebui să fac tot ce va fi omeneşte cu putinţă pentru realizarea unei apropieri între Londra şi Moscova, căci aceasta este o datorie care îmi incumbă în calitatea mea de ambasador sovietic ; căci această apropiere oferă o speranţă, dacă nu în preîntîmpinarea, cel puţin în amînarea pentru un timp a celui de-al doilea război mondial...

Cu toate acestea am păşit în anul 1939 împovărat de presentimente sumbre şi de profunda neîncredere faţă de guvernul englez de atunci, îndeosebi faţă de şeful său, Neville Chamber-

lain. Acesta a fost fundalul psihologic pe care aveau să-şi înscrie ţesătura întortocheată evenimentele acestui an de tristă amintire...

M-am oprit atît de amănunţit asupra stărilor de spirit, gîndurilor şi simţămintelor care mă încercau atunci, nu pentru că le-aş acorda o semnificaţie deosebită, personală. M-am oprit asupra lor numai pentru că ele reflectau veridic ceea ce gîndeau şi simţeau poporul sovietic, statul sovietic, guvernul sovietic. Psihologia mea nu era decît o copie în miniatură a psihologiei întregii realităţi sovietice şi numai ca atare merită atenţia cititorului.

In 1939

Tot ce a fost expus în paginile anterioare nu reprezintă decît preistoria tratativelor tripartite pentru încheierea unui pact de asistență mutuală desfășurate între U.R.S.S., Anglia și Franța. De aceea, n-am vorbit decît pe scurt despre evenimentele din perioada 1932—1938, lăsînd la o parte multe detalii (adesea foarte caracteristice) și reconstituind tabloul evenimentelor la scara lunilor și chiar a anilor. Acum trec la amintirile mele despre tratativele tripartite ca atare, adică la tema principală a acestei cărți ; aici sînt nevoit să schimb scara la care vor fi reproduse faptele și evenimentele. Aici nu va mai fi vorba nici de ani și nici de luni, ci de săptămîni, zile și, în unele cazuri, chiar de ore. Așa va fi mai just, mai clar și mai concludent.

Cotropirea Cehoslovaciei și manevrele lui Chamberlain

La 10 martie 1939 Samuel Hoare, ministru de Interne și unul dintre cei mai înrăiți protagoniști ai „clicii de la Cliveden", a rostit la Londra o lungă cuvîntare. În această cuvîntare, el a zugrăvit în cele mai optimiste culori situația creată în Europa după München, a declarat că Anglia și Franța nu intenționează să atace pe nimeni și a subliniat că Germania și Italia au dat în repetate rînduri asigurări că sînt devotate cauzei păcii. Apoi oratorul a continuat astfel :

„Ce ar fi dacă în această atmosferă de încredere sporită s-ar înfăptui un plan cincinal, incomensurabil mai grandios decît orice alt plan cincinal, pe care a încercat să-l realizeze în ultimii ani orice altă țară luată în parte ? Ce-ar fi dacă timp de cinci ani n-ar mai exista nici războaie, nici zvonuri de război, dacă popoarele Europei ar putea răsufla

ușurate de coșmarul ce le apasă și de povara zdrobitoare a cheltuielilor pentru înarmare? În acest caz n-ar putea ele oare folosi toate uimitoarele descoperiri și invenții ale timpurilor noastre astfel încît să aducă pe pămînt secolul de aur, în care sărăcia ar fi redusă la minimum, iar nivelul general de trai ar fi ridicat la o înălțime fără precedent?... Conducătorii lumii au în fața lor posibilități grandioase. Cinci oameni din Europa (Hoare avea în vedere pe conducătorii Angliei, Franței, Germaniei, Italiei și U.R.S.S. — *I.M.*), dacă ar fi uniți în țelurile și acțiunile lor, ar putea să schimbe din temelii întreaga istorie mondială, într-un termen uimitor de scurt... Premierul nostru a și demonstrat că este gata să pornească spre acest țel din tot sufletul, din toată inima, fără șovăială. Nu pot crede că ceilalți lideri europeni nu-l vor sprijini în această năzuință atît de măreață" [1].

Cînd recitești astăzi discursul lui Samuel Hoare este greu să-ți imaginezi un exemplu mai pregnant de ipocrizie, mărginire și completă neînțelegere a celor ce se petreceau în lume (de altminteri, după cum am mai arătat, Halifax vorbea după München despre instaurarea în Europa a unei perioade de pace de cincizeci de ani!). De altfel, și atunci, în martie 1939, tuturor oamenilor politici englezi mai lucizi și mai chibzuiți discursul lui Hoare li s-a părut absurd și chiar periculos, căci era de natură să semene iluzii în cercurile largi ale populației și să le dezarmeze din punct de vedere psihologic în fața celei mai mari primejdii de război. Viața reală a dezvăluit foarte repede cîte parale făcea toată această prezentare trandafirie a viitorului, la care nu se zgîrcise în discursul său ministrul de Interne.

Exact după cinci zile de la discursul lui Samuel Hoare, la 15 martie, Hitler s-a năpustit fulgerător asupra Cehoslovaciei, a ocupat Praga, a decretat Boemia și Moravia protectorat german și a transformat Slovacia într-un „stat de sine stătător". Europa a fost zguduită de un adevărat cutremur politic. Acordul de la München a fost rupt în bucăți.

Cum a reacționat Chamberlain?

În aceeași zi, la 15 martie, premierul n-a avut încotro și a trebuit să ia cuvîntul în Camera Comunelor cu privire la cotropirea Cehoslovaciei. Bineînțeles, în vorbe, el a fost nevoit să condamne comportarea lui Hitler, dar n-a găsit de cuviință să facă parlamentului recomandarea de a adopta

[1] Vezi „The Times", March 11, 1939.

măsuri practice. Chamberlain a continuat să afirme cu încăpățînare că va depune și în viitor eforturi pentru reinstaurarea atmosferei de încredere reciprocă și bunăvoință între toate marile puteri și pentru rezolvarea litigiilor internaționale pe calea tratativelor. El a mai declarat că, în pofida celor întîmplate, el consideră că politica sa müncheneză este justă și este încredințat că ea se bucură de simpatia opiniei publice mondiale.

Poziția lui Chamberlain a stîrnit o reacție furtunoasă nu numai din partea opoziției laburiste și liberale, ci chiar din partea anumitor elemente ale partidului conservator. În special Eden a criticat violent politica externă a guvernului, avertizînd că după cotropirea Cehoslovaciei vor urma noi acte de agresiune ale dictatorilor fasciști. El a cerut în mod energic constituirea unui guvern de coaliție alcătuit din toate partidele, care să aibă ca obiectiv — lupta eficace împotriva agresiunii și, în acest scop, să pășească la o strînsă colaborare cu alte state iubitoare de pace [1].

A doua zi, la 16 martie, presa engleză a atacat în unanimitate Germania și a declarat fățiș că Hitler nu poate fi crezut pe cuvînt. „Times" a calificat cotropirea Cehoslovaciei drept „un act sălbatic și brutal de opresiune" ; „Daily Telegraph" a caracterizat-o drept „o crimă monstruoasă" ; „Daily Herald" a denumit agresiunea comisă de Hitler un „postscriptum la München" și a lansat îndemnul ca Marea Britanie să organizeze rezistența împotriva dictatorilor fasciști, unindu-se în acest scop cu Franța, U.R.S.S. și S.U.A. ; „Yorkshire Post" (ziar exprimînd vederile cercului lui Eden) a declarat că nu se poate acorda făgăduielilor naziste încrederea pe care le-o acordase în ultimul timp guvernul britanic. În același spirit s-au exprimat și alte organe de presă.

Era clar că cercuri largi politice și ale opiniei publice din Anglia, îndeosebi masele muncitoare, erau profund indignate nu numai de agresiunea comisă de Hitler, ci și de comportarea propriului lor guvern. În această situație, Chamberlain s-a văzut nevoit să manevreze. El a schimbat foarte repede macazul. Chiar la 17 martie, adică la două zile după ce luase cuvîntul în parlament, premierul a rostit un lung discurs la o adunare a conservatorilor, ținută la Birmingham. După cum au demonstrat evenimentele ulterioare, Cham-

[1] Vezi „Parliamentary Debates. House of Commons", vol. 345, col. 435—462.

berlain nu şi-a schimbat de loc „năravul" ; însă întregul ton al cuvîntării sale era complet diferit faţă de cel pe care-l avusese cu două zile înainte. De data aceasta premierul s-a scuzat că în parlament a fost prea moderat şi a explicat aceasta prin faptul, că atunci nu primise încă suficiente informaţii asupra evenimentelor din Cehoslovacia, apoi a condamnat cu vehemenţă acţiunile agresive ale lui Hitler şi a jurat că Anglia se va opune din răsputeri oricăror încercări ale Germaniei de a-şi impune dominaţia asupra lumii. Însă asupra măsurilor ce ar trebui întreprinse pentru prevenirea unui astfel de pericol, premierul s-a pronunţat în termeni nebuloşi şi chiar echivoci. Printre altele, el s-a grăbit să declare că nu este de acord să-şi asume obligaţii imprecise, care vor trebui îndeplinite în împrejurări ce nu pot fi prevăzute în prezent. Tradusă într-un limbaj mai pe înţeles, aceasta însemna că Chamberlain era împotriva încheierii cu alte ţări (el avea în vedere, desigur, în primul rînd U.R.S.S. — *I.M.*) a unor pacte de asistenţă mutuală cu un caracter mai general.

A doua zi, la 18 martie, primul ministru britanic a întreprins încă o manevră, ale cărei consecinţe însă — pe cît se pare — el nu le-a prevăzut atunci. Iată despre ce este vorba. Imediat după ce Hitler a cotropit Cehoslovacia, în Europa au început să circule zvonuri insistente (inspirate probabil de la Berlin) că următoarea victimă a Germaniei va fi Romînia. La Londra aceste zvonuri au fost colportate deosebit de intens de către ministrul plenipotenţiar romîn, Tilea. În atmosfera arhiîncărcată din acele zile astfel de versiuni găseau uşor crezare, deoarece poftele expansioniste ale „Führerului" făceau absolut verosimil un nou „salt" agresiv, întreprins de astă dată înspre Romînia, ţară cu masive zăcăminte petrolifere. Toţi admiteau posibilitatea şi chiar probabilitatea acestui „salt". Aceste zvonuri au ajuns să fie cunoscute şi de guvernul britanic, stîrnind în sînul lui o puternică nelinişte.

Aceasta a avut ca urmare faptul că, în dimineaţa zilei de 18 martie, ambasadorul englez la Moscova, Seeds, s-a prezentat la comisarul poporului pentru Afacerile Externe, M. M. Litvinov, şi, din însărcinarea guvernului său, i-a adresat următoarea întrebare : ce va întreprinde U.R.S.S. în cazul cînd Hitler va dezlănţui un atac împotriva Romîniei ? În seara aceleiaşi zile, Litvinov, din însărcinarea guvernului sovietic, a răspuns că cel mai bun mijloc de a conjura

pericolul care plana asupra Romîniei ar fi să se convoace imediat o conferinţă la care să participe reprezentanţi ai Angliei, Franţei, U.R.S.S., Turciei, Poloniei şi Romîniei. Guvernul sovietic consideră, a adăugat Litvinov, că din punct de vedere psihologic cel mai potrivit ar fi ca această conferinţă să se întrunească la Bucureşti, însă partea sovietică este dispusă să accepte orice alt loc considerat convenabil de toţi participanţii.

Aşa au început tratativele tripartite ce s-au desfăşurat în 1939 între U.R.S.S., Anglia şi Franţa şi care aveau să joace un rol atît de important în evenimentele ce au precedat nemijlocit declanşarea celui de-al doilea război mondial.

Aici este cazul să ne oprim un moment şi să vedem ţelurile cu care s-a înfăţişat la tratative fiecare dintre părţi.

Uniunea Sovietică dorea mai mult decît oricînd *menţinerea păcii.* Ea vedea limpede cît de mult se apropiase primejdia unui al doilea război mondial şi era dispusă să folosească orice mijloc adecvat pentru preîntîmpinarea sau măcar amînarea lui. Reprezentanţii săi nu se lăsau nicidecum pradă iluziilor. Experienţa trecutului generase în rîndurile părţii sovietice o extremă neîncredere şi nemulţumire faţă de guvernul britanic şi, îndeosebi, faţă de Chamberlain personal ; partea sovietică era însă de părere că în domeniul relaţiilor internaţionale trebuie promovată o politică bazată pe raţiune şi nu pe resentimente. De aceea, U.R.S.S. considera, chiar după toate dezamăgirile din anii precedenţi, că este necesar să se încerce realizarea unei colaborări cu Anglia şi Franţa pentru a lupta împotriva agresorilor. Reprezentanţii părţii sovietice nutreau speranţa că, poate, tragedia Cehoslovaciei le-a deschis ochii chiar şi „oamenilor de la Cliveden", făcîndu-i să vadă cît de periculoasă este încercarea de a-l „îmblînzi" pe Hitler, periculoasă pentru Anglia însăşi, şi că, în virtutea acestei împrejurări, guvernul Chamberlain se va hotărî, în sfîrşit, să colaboreze efectiv cu U.R.S.S. pentru a preîntîmpina un al doilea război mondial. Chiar dacă această speranţă se va fi dovedit pînă la urmă iluzorie, trebuia totuşi făcută o încercare de înţelegere cu Chamberlain şi Daladier. De aceea, guvernul sovietic a răspuns cu o rapiditate extraordinară (în aceeaşi zi !) la întrebarea adresată de guvernul britanic la 18 martie şi i-a făcut o propunere care arăta că partea sovietică este

gata să întreprindă măsuri cu adevărat eficiente împotriva pericolului ce plana asupra Romîniei.

Cu totul altfel s-a comportat partea britanică, adică, în mod concret, guvernul Chamberlain. După cum au demonstrat evenimentele ulterioare, „clica de la Cliveden" n-a învăţat nimic din tragedia Cehoslovaciei.

Linia generală a guvernului Chamberlain nu s-a schimbat cîtuşi de puţin. *Ca şi mai înainte, acest guvern a continuat să mizeze în primul rînd pe dezlănţuirea unui război germano-sovietic* şi, de aceea, evita cu orice preţ să se certe cu Hitler. Chamberlain (folosesc aici şi mai departe acest nume pentru a mă referi nu numai la persoana premierului, ci ca la o întruchipare a majorităţii partidului conservator) continua politica urii de clasă faţă de U.R.S.S. [1] şi era atît de orbit de această patimă, încît nu vedea şi nu voia să vadă prăpastia ce se căsca pe atunci tot mai larg în faţa Marii Britanii. De aici a derivat şi comportarea pe care a avut-o el în cursul tratativelor din 1939. Dacă premierul britanic ar fi fost într-adevăr preocupat de menţinerea păcii, aşa cum a afirmat în repetate rînduri, el ar fi folosit din plin prilejul favorabil oferit de propunerea făcută de Uniunea Sovietică la 18 martie. Şi dacă s-ar fi întîmplat astfel, întreaga desfăşurare a evenimentelor ar fi luat un alt curs. Este posibil, şi chiar probabil, că în acest caz cel de-al doilea război mondial n-ar mai fi izbucnit în genere. Chamberlain însă s-a încăpăţînat să tot împingă lucrurile în acelaşi sens (spre un război germano-sovietic !) şi, de aceea, nu numai că n-a acceptat cu bucurie mîna întinsă de U.R.S.S. la 18 martie, ci, dimpotrivă, a început acel *sabotaj sistematic al oricăror încercări de a se ajunge la o conlucrare onestă cu statul sovietic* care a străbătut ca un fir roşu comportarea părţii britanice pînă la sfîrşitul tratativelor. Chamberlain era atît de convins de infailibilitatea calculelor sale politice şi de

[1] Keith Feiling, biograful lui Neville Chamberlain, reproduce următorul fragment din scrisoarea trimisă de Chamberlain surorii sale, la 26 martie 1939 :

„Trebuie să recunosc că nutresc cea mai profundă neîncredere faţă de Rusia. Nu cred de loc în capacitatea sa de a duce operaţii ofensive eficiente, chiar dacă ar vrea aceasta. Nu am încredere nici în mobilurile ei, care mi se par că au puţin comun cu felul cum ne reprezentăm noi libertatea. Ea nu tinde decît să-şi subordoneze toată lumea" (Keith Feiling, *The Life of Neville Chamberlain*, L., 1946, p. 403).

După cum se vede, neîncrederea pe care o aveam noi atunci faţă de Neville Chamberlain era bine întemeiată.

inevitabilitatea unei ciocniri germano-sovietice, încît nici n-a băgat de seamă că războiul s-a furişat pînă la porţile propriei sale ţări, înainte de a ajunge la porţile Uniunii Sovietice. De altminteri, voi reveni mai jos cu amănunte asupra acestui aspect.

Intr-adevăr, sabotarea tratativelor ce urmau să se ducă cu U.R.S.S. (nu se poate găsi un alt cuvînt pentru a caracteriza această atitudine) a început chiar de la 18 martie 1939. În dimineaţa zilei de 19 martie am primit de la Moscova o telegramă care mă informa despre convorbirea ce avusese loc în ajun între Seeds şi Litvinov. Aducîndu-mi aminte de felul tendenţios şi subiectiv în care sir Esmond Ovey îşi redacta rapoartele în timpul conflictului anglo-sovietic în legătură cu afacerea „Metropolitan-Vickers" (1933), de inexactităţile cuprinse în relatările pe care le trimitea la Londra asupra convorbirilor avute cu Litvinov, am decis ca de astă dată, paralel cu tratativele anglo-sovietice de la Moscova, să-l informez pe Halifax şi de aici, de la „capătul meu de fir", asupra celor ce se petreceau acolo. În acest fel era mai uşor să previn orice încercare de dezinformare din partea lui Seeds, dacă i-ar fi venit în gînd să urmeze exemplul lui Ovey. De altfel, ca să fiu drept, trebuie să spun că în tot timpul tratativelor tripartite nu am avut motive să-l bănuim pe Seeds de vreo acţiune lipsită de onestitate.

Aşadar, după ce în dimineaţa de 19 martie am primit de la Moscova înştiinţarea asupra convorbirilor Seeds-Litvinov, am solicitat de îndată o întrevedere lui Halifax şi i-am repetat ceea ce Litvinov îi spusese lui Seeds. Ministrul de Externe englez mi-a mulţumit pentru comunicarea făcută şi mi-a declarat pe loc că în dimineaţa de 19 martie guvernul britanic discutase deja propunerea sovietică de a se convoca imediat o conferinţă a celor şase ţări ajungînd la concluzia că o astfel de conferinţă nu-şi are rostul.

L-am întrebat : de ce ?

Răspunsul lui Halifax a fost foarte semnificativ. Ministrul britanic al Afacerilor Externe mi-a prezentat două argumente : întîi, guvernul britanic n-ar putea găsi în prezent o persoană suficient de prestigioasă, pe care să o delege la această conferinţă ; în al doilea rînd, este riscant să se convoace conferinţa, fără a se şti în prealabil cum se va sfîrsi.

M-am uitat uimit la Halifax şi i-am mărturisit că aceste argumente mi se par foarte neconvingătoare. Mi-am exprimat părerea că dacă U.R.S.S., Anglia şi Franţa vor realiza o unanimitate, conferinţa nu se va putea termina printr-un eşec. Halifax însă n-a fost de acord cu mine şi aceasta m-a îndreptăţit să trag singura concluzie posibilă : este evident că el nu crede în posibilitatea unei unanimităţi între U.R.S.S., de o parte, şi Anglia şi Franţa, pe de altă parte. Acest lucru era prin el însuşi simptomatic. În încheiere, Halifax a spus că guvernele britanic şi francez, conştiente de necesitatea unor acţiuni urgente, discută actualmente o altă măsură, care să poată suplini propunerea sovietică. El a evitat însă să-mi răspundă precis ce anume măsură are în vedere [1].

După două zile, la 21 martie, lucrurile s-au lămurit. Englezii şi francezii au propus să se publice imediat o declaraţie semnată de patru puteri — Anglia, Franţa, U.R.S.S. şi Polonia. În declaraţie urma să se stipuleze că, în cazul unui nou act de agresiune, puterile amintite se vor consulta de îndată pentru a discuta măsurile ce vor trebui adoptate.

Guvernul sovietic a răspuns iarăşi foarte repede : la 22 martie Litvinov i-a comunicat lui Seeds, iar la 23 martie eu i-am făcut cunoscut lui Cadogan (subsecretar de stat permanent al Ministerului Afacerilor Externe) că, deşi U.R.S.S. consideră această măsură insuficient de eficace, ea este totuşi gata să semneze declaraţia propusă, de îndată ce va fi semnată de Franţa şi Polonia. În aceeaşi zi, la 23 martie, Chamberlain a declarat în parlament că el este un adversar al creării în Europa a unor blocuri de state ce se află în opoziţie între ele [2]. Această intervenţie a redus şi mai mult valoarea declaraţiei celor patru puteri, propusă de englezi şi francezi, a cărei semnificaţie reală era şi aşa destul de mică.

Dar şi această declaraţie, anemică din punct de vedere politic, a sucombat înainte de a se naşte : Polonia a refuzat să o semneze alături de U.R.S.S., iar Chamberlain şi Daladier nu au găsit de cuviinţă să exercite asupra ei influenţa necesară. În convorbirea avută cu mine la 23 martie, Cadogan mi-a explicat că atitudinea Poloniei se datoreşte temerii ei

[1] Vezi „DBFP", Third Series, vol. V., L., 1952, p. 392.

[2] Vezi „Parliamentary Debates. House of Commons", vol. 345, col. 1462.

de a stîrni mînia Germaniei dacă s-ar asocia atît de fățiș cu U.R.S.S.[1] Sînt de acord că acest motiv a putut juca un anumit rol în refuzul polonezilor de a semna declarația, cauza principală însă era alta și anume, profunda ostilitate pe care guvernanții polonezi de atunci (faimosul „guvern al coloneilor") o nutreau împotriva Uniunii Sovietice. Această ostilitate, după cum vom vedea mai departe, a „pus cruce" tratativelor tripartite din anul 1939.

Așadar, din proiectul de declarație al celor patru puteri nu s-a ales nimic. Ce le mai rămînea de făcut oamenilor „clicii de la Cliveden" ? Ei ar fi preferat să nu întreprindă nimic. Acest lucru era destul de dificil. Cotropirea Cehoslovaciei stîrnise în Anglia un puternic val de indignare în opinia publică. La 22 martie, Hitler a ocupat regiunea Memel[2], iar Mussolini a rostit un discurs fulminant în care a sprijinit această acțiune. Sentimentele antifasciste ale maselor din Anglia au crescut în intensitate. Chamberlain fu din nou silit să recurgă la manevre care să liniștească cît de cît opinia publică înfierbîntată. El a ales un procedeu care demonstra cu prisosință că își pierduse de-a binelea capul.

La 31 martie premierul m-a convocat pe neașteptate la el, pentru ora douăsprezece. Îndată ce am intrat în biroul său de lucru, mi-a înmînat o coală de hîrtie, spunîndu-mi :

— Vă rog să luați cunoștință de acest text.

Am parcurs la repezeală textul dactilografiat. Era o declarație oficială a guvernului britanic în care se arăta că, pînă la terminarea tratativelor ce sînt în curs cu alte puteri, guvernul britanic va acorda Poloniei ajutor cu toate mijloacele de care dispune, dacă între timp se va produce „vreo acțiune ce amenință vădit independența Poloniei și pe care guvernul polonez o consideră atît de importantă încît îi va opune rezistență cu forțele sale naționale". Totodată, Anglia nu pretindea nici un fel de reciprocitate din partea Poloniei.

— Astăzi la ora două după-amiază, voi da citire acestei declarații în Camera Comunelor — mi-a comunicat Chamberlain, după ce am terminat de citit. Sper că din partea

[1] Vezi „DBFP", Third Series, vol. V., p. 531.

[2] Denumire folosită de ocupanții germani pentru portul și regiunea lituaniană Klaipeda. În 1939, guvernul trădător burghezo-moșieresc al Lituaniei a cedat Germaniei hitleriste această regiune. În 1945, ea a fost eliberată de armata sovietică și a revenit R. S. S. Lituania. — *N.T.*

dumneavoastră conținutul ei nu va întîmpina obiecții. În definitiv, în declarația făcută recent la congresul partidului dumneavoastră, d. Stalin a promis de asemenea că Uniunea Sovietică va sprijini orice țară care va deveni victima unei agresiuni și va opune rezistență agresorului... Aș putea, oare, să declar astăzi în parlament că garanția pe care noi o acordăm Poloniei se bucură de asentimentul Uniunii Sovietice?

Am rămas indignat de această lipsă de jenă grosolană a lui Chamberlain, dar mi-am păstrat calmul și i-am răspuns:

— Mă surprinde demersul dv. Fără să se fi consultat în prealabil cu guvernul sovietic, guvernul britanic a hotărît de unul singur să acorde garanții Poloniei. Aflu despre această hotărîre abia acum, cu două ore înainte de a fi anunțată în Camera Comunelor. Nu am posibilitatea materială de a mă pune în legătură cu guvernul meu, pentru a afla părerea sa despre declarația dumneavoastră. Cum aș putea oare să vă acord permisiunea să anunțați că guvernul sovietic aprobă această declarație? Nu, indiferent de cuprinsul declarației, eu nu vă pot acorda această permisiune pe răspunderea mea personală.

Chamberlain și-a exprimat regretul față de răspunsul meu și cu aceasta ne-am despărțit. În aceeași zi, premierul a adus la cunoștința parlamentului hotărîrea pe care o adoptase guvernul. În cele cîteva cuvinte rostite pe marginea declarației, el n-a îndrăznit să afirme că garanția britanică acordată Poloniei are aprobarea Uniunii Sovietice, dar a spus totuși următoarele: „Nu mă îndoiesc, că principiile pe temeiul cărora acționăm vor găsi înțelegere și simpatie din partea guvernului sovietic". Această aluzie a fost necesară primului ministru pentru a crea impresia (cine știe? poate că publicul larg nu va izbuti să priceapă toate „finețurile" politicii!) că guvernul britanic menține contactul cu guvernul sovietic în vederea elaborării în comun a unor măsuri pentru a combate agresiunea fascistă. În acea vreme, masele democratice din Anglia cereau statornicirea unui astfel de contact, pe care-l doreau cît mai strîns.

Concomitent, o garanție similară a fost dată Poloniei și de către Franța.

Trei zile mai tîrziu a sosit la Londra Beck, ministrul polonez al Afacerilor Externe și liderul de fapt al „guvernului coloneilor". El a rămas în capitala Angliei trei zile și a dus tratative cu Chamberlain și Halifax. În urma acestor tratative, garanția unilaterală acordată Poloniei de către An-

glia a fost transformată într-una bilaterală, în sensul că în cazul cînd „vreo acțiune oarecare" va amenința independența Angliei, Polonia urmează la rîndul ei să-i vină în ajutor. În afară de aceasta, s-a hotărît ca cele două țări să înceapă tratative pentru încheierea unui pact de asistență mutuală. Anticipînd puțin desfășurarea evenimentelor, trebuie să spun că aceste tratative au fost mult tergiversate din diferite motive, astfel încît pactul anglo-polonez de asistență mutuală a fost semnat la Londra abia cu cîteva zile înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Anglia anunțase într-adevăr că acordă garanții Poloniei, promisese de asemenea că va încheia cu ea un pact de asistență mutuală, dar valoarea practică a tuturor acestor acte verbale rămînea învăluită într-o totală neclaritate. La 6 aprilie, în cadrul unei convorbiri pe care am avut-o cu Halifax, l-am întrebat dacă aceste garanții vor fi întărite prin tratative între marile state-majore ale celor două țări. Răspunsul ministrului de Externe a fost foarte semnificativ.

— Desigur, tratativele între statele-majore nu sînt excluse. S-ar putea ca ele să fie considerate oportune. Dar, deocamdată, nu s-a stabilit nimic precis în această privință.

La o altă întrebare a mea, și anume : cum ar trebui interpretată afirmația făcută de premier în declarația sa asupra tratativelor duse cu Beck, că fiecare dintre părți va veni în ajutorul celeilalte în cazul unei amenințări „directe" sau „indirecte" a independenței sale, Halifax a răspuns dînd din umeri :

— Da, aceasta este, fără îndoială, o problemă care trebuie clarificată, dar asupra ei noi vom mai duce tratative cu guvernul polonez [1].

Era evident că, pînă una alta, garanția acordată Poloniei nu era decît un simplu petic de hîrtie. Semnificația ei viitoare rămînea învăluită în negura incertitudinii.

La 7 aprilie, printr-o lovitură fulgerătoare, Mussolini a cotropit Albania. Circulau zvonuri persistente că el nu se va opri aici, și va pune mîna și pe insula Corfu, care aparținea Greciei.

„Cercurile de la Cliveden" au fost cuprinse de panică. Într-adevăr, în decurs de numai trei săptămîni s-au comis trei acte al căror caracter agresiv nu lăsa nici o îndoială : la 15 martie, împotriva Cehoslovaciei, la 22 martie, împo-

[1] „DBFP", Third Series, vol. V., p. 53.

triva Lituaniei, iar acum, la 7 aprilie, împotriva Albaniei. Încurajaţi de „îmblînzitorii" de la Paris, Londra şi Washington, Hitler şi Mussolini au întrecut orice măsură. Nu cumva a dat faliment politica «clicii de la Cliveden», politica de cîrdăşie cu agresorii, îndreptată împotriva Uniunii Sovietice? Nu cumva vor birui adversarii acestei politici? Nu, nicidecum! „Clica de la Cliveden" nu se putea împăca cu aşa ceva.

Drept urmare, cercurile politice din capitala Angliei fură cuprinse de o activitate febrilă. Premierul — care în ajun plecase în concediu, la pescuit păstrăvi în Scoţia (Chamberlain era un pescar pasionat) — s-a întors imediat la Londra. A avut loc o şedinţă extraordinară a cabinetului, la care au participat şi liderii opoziţiei — liberali şi laburişti. A fost convocată o consfătuire specială a Consiliului imperial al apărării. La Gibraltar şi Malta a început concentrarea forţelor maritime militare ale Marii Britanii. Halifax a notificat însărcinatului cu afaceri al Italiei un protest împotriva cotropirii Albaniei şi a încercat să-l intimideze invocînd „puternica emoţie" stîrnită în Anglia de agresiunea lui Mussolini. Londra şi Parisul se consultau fără întrerupere, pentru a stabili o linie de conduită comună.

Alarma s-a extins şi pe continent. Franţa, Belgia şi Olanda au chemat sub drapel unele contingente de rezervişti, s-a procedat la minarea estuarelor fluviilor Schelde şi Maas. Italia şi-a sporit armata pînă la un milion două sute de mii de oameni. Washingtonul a declarat că acţiunile agresorilor au distrus spiritul de încredere în domeniul relaţiilor internaţionale şi că acest fapt periclitează securitatea Statelor Unite ale Americii.

În această situaţie, guvernul britanic a fost nevoit să întreprindă ceva, şi anume ceva ce ar fi putut apărea drept o manifestare de promptitudine, fermitate şi energie. Ca urmare, la 13 aprilie, Chamberlain a declarat în parlament că Anglia acordă garanţii unilaterale Romîniei şi Greciei, în genul celor ce fuseseră acordate Poloniei la 31 martie. Franţa a făcut în aceeaşi zi o declaraţie similară.

Abia acum, cînd Anglia îşi asumase în pripă obligaţia de a apăra independenţa celor trei ţări, Chamberlain a considerat oportun să-şi aducă aminte şi de U.R.S.S. Astfel, la 14 aprilie, guvernul britanic a adresat celui sovietic propunerea oficială ca Uniunea Sovietică să acorde Poloniei şi

Romîniei garanţii unilaterale, similare cu acelea pe care Anglia şi Franţa le acordaseră Poloniei la 31 martie, iar Romîniei şi Greciei la 13 aprilie. La rîndul lui, guvernul francez a propus un proiect de declaraţie comună a U.R.S.S. şi Franţei, bazat pe principiul reciprocităţii obligaţiilor.

Concomitent, la 14 aprilie, Roosevelt a adresat Germaniei şi Italiei un apel îndemnînd la menţinerea păcii şi la abţinerea de la acte de agresiune. Acest apel a fost întîmpinat la Berlin cu injurii grosolane ; în schimb, Mussolini a răspuns că, pasămite, el îşi consacră toate preocupările tocmai consolidării păcii şi colaborării între popoare !... În Anglia şi Franţa apelul lui Roosevelt s-a bucurat de o primire călduroasă. U.R.S.S. de asemenea a apreciat acest demers cu simpatie, iar M. I. Kalinin [1] i-a trimis lui Roosevelt o telegramă concepută în termeni aprobativi. Totuşi, însemnătatea practică a iniţiativei preşedintelui american s-a dovedit mai mult decît modestă.

În decursul anilor perindaţi după evenimentele descrise mai sus, s-au făcut numeroase încercări de a se explica şi justifica politica „garanţiilor" unilaterale, promovată de guvernul britanic în martie-aprilie 1939. N-a fost un lucru uşor, căci din punctul de vedere al bunului simţ, pe care englezii îl preţuiesc atît de mult, comportarea lui Chamberlain în acele săptămîni critice a frizat nesăbuirea. Îmi amintesc că imediat după anunţarea „garanţiilor" acordate Romîniei şi Greciei, Lloyd George mi-a spus cu prilejul unei discuţii :

— Precum ştiţi, eu niciodată n-am avut o părere prea bună despre Chamberlain, dar ceea ce face el acum bate toate recordurile prostiei... Noi acordăm garanţii Poloniei şi Romîniei, dar ce vom putea face pentru ele în cazul unei agresiuni dezlănţuite de Hitler ? Aproape nimic ! Din punct de vedere geografic aceste ţări sînt astfel situate, încît n-ar putea prinde mîna de ajutor pe care le-am întinde-o. Pînă şi aprovizionarea lor cu armament şi muniţii nu va fi posibilă decît prin teritoriul sovietic. Cheia salvării acestor ţări se află în mîinile dumneavoastră. Fără Rusia nimeni nu va putea face nimic în toată această chestiune... Prin urmare, trebuie mai întîi să se cadă de acord cu Moscova. Cum se comportă însă Chamberlain ?... Fără să se fi înţeles

[1] M. I. Kalinin era preşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. — *N. T.*

cu Uniunea Sovietică și, de fapt, fără măcar să o fi înștiințat, el împarte în dreapta și în stînga „garanții" țărilor situate în Europa răsăriteană. Ce absurditate strigătoare la cer! Iată pînă unde a ajuns diplomația britanică!

Cuvintele lui Lloyd George conțineau mult adevăr. Pentru orice om cît de cît priceput în politică nu constituia un secret faptul că, chiar dacă Anglia și Franța ar fi vrut să-și îndeplinească în mod conștiincios obligațiile asumate, ajutorul pe care l-ar fi acordat Poloniei și Romîniei nu ar fi putut fi prea eficace. În cel mai bun caz, acest ajutor s-ar fi putut concretiza în operații care să imobilizeze o parte a armatei germane la frontiera franco-germană, în organizarea blocadei maritime a Germaniei și în raidurile aviației anglo-franceze asupra Germaniei. Oricare ar fi fost împrejurările, Hitler și-ar fi păstrat la dispoziție suficiente forțe armate cu care să zdrobească fulgerător armatele polonă și romînă. Ce valoare reală ar mai fi avut în acest caz „garanțiile" anglo-franceze? Cum și-ar fi „salvat obrazul" Anglia și Franța, dacă în momentul verificării practice a acestor „garanții" s-ar fi dovedit că, din punct de vedere militar, ele sînt lipsite de orice valoare?

Într-adevăr, comportarea lui Chamberlain era în totală contradicție cu obișnuita prudență și chibzuință caracteristice pentru politica externă britanică. Acest fapt apărea ca o ruptură cu tradițiile diplomatice ale trecutului, și, la un moment dat, mi s-a părut chiar că din această situație, în pofida intențiilor lui Chamberlain, ar putea decurge o serie de consecințe importante și favorabile pentru cauza păcii. Însă, „clica de la Cliveden" a continuat să dețină puterea și să manifeste aceeași mărginire în domeniul politicii externe, ceea ce a spulberat repede aceste presupuneri. A devenit limpede foarte curînd că Chamberlain este incorigibil și că linia sa politică fundamentală — mizînd pe asmuțirea Germaniei împotriva U.R.S.S. — rămîne în vigoare. Atunci, cum se explică totuși apariția politicii „garanțiilor"?

Iată răspunsul pe care sînt înclinat să-l dau astăzi acestei întrebări, cînd, după ce au trecut mulți ani, pot face o sinteză a tuturor celor văzute și constatate personal în 1939 și a tuturor datelor și faptelor aflate din cărțile, memoriile și documentele publicate după război.

În perioada martie-aprilie 1939, Chamberlain era tot atît de consecvent cu propria sa linie politică, ca și pînă atunci. Din această pricină, el a acceptat cu inimă ușoară deznodă-

mîntul funest intervenit în soarta Austriei, Cehoslovaciei, regiunii Memel şi Albaniei, şi ar fi acceptat tot atît de lesne un deznodămînt similar în situaţia Romîniei şi Poloniei. Fiind, după cum am văzut, un om extrem de obtuz şi încăpăţînat, Chamberlain îşi urmărea cu îndărătnicie drumul către ţelul pe care şi l-a propus, fără să se mai uite în jur. În plus, el simţea în spate sprijinul masiv al „clicii de la Cliveden", al cărei şef era în acel timp.

Cu toate acestea, premierul britanic a fost luat de vîrtejul unor evenimente pe care nu le-a mai putut stăpîni. Actele insolente de agresiune comise de fascişti au stîrnit o profundă îngrijorare în Franţa şi într-o serie de ţări mici (Belgia, Olanda, Elveţia, Danemarca, Norvegia, Suedia etc.), legate de Marea Britanie prin interese politice sau economice. Aceste state, independent de faptul dacă aveau sau nu tratate cu Anglia, gravitau în mod spontan spre Londra şi, în situaţia creată, căutau aici protecţia împotriva pericolului ce se ivise pe neaşteptate.

Aceleaşi acte insolente de agresiune comise de fascişti au stîrnit chiar în Anglia un puternic val de indignare şi nelinişte. Oameni cu cele mai diferite concepţii şi poziţii sociale (inclusiv unele pături însemnate ale burgheziei) se întrebau vrînd-nevrînd: încotro merge Anglia? Încotro merge Europa? Nu se aruncă oare lumea în braţele dictaturii fasciste? E justă, oare, politica guvernului care nu face altceva decît să întărîte poftele agresive ale lui Hitler şi Mussolini?... Mulţi, foarte mulţi oameni (în primul rînd masele largi muncitoreşti) răspundeau: „Nu, politica guvernului este nejustă, ba chiar criminală. În lume există destule forţe capabile să sfărîme pe agresorii fascişti sau, în orice caz, să stăvilească agresiunile lor. Trebuie doar ca aceste forţe să fie unite şi organizate. Şi, înainte de toate, trebuie creată, laolaltă cu Uniunea Sovietică, o puternică coaliţie care să promoveze pacea şi să organizeze rezistenţa împotriva dictatorilor fascişti".

Acestor forţe externe şi interne, care se opuneau liniei generale a lui Chamberlain, li se adăuga presiunea puternică exercitată de U.R.S.S., care cerea să se ducă o luptă hotărîtă împotriva agresorilor germano-italieni, întrucît acesta era unicul mijloc de a preîntîmpina un al doilea război mondial.

Toate aceste influenţe, care se împleteau şi se încrucişau reciproc, au creat în Anglia o asemenea atmosferă politică, încît menţinerea la putere a „clicii de la Cliveden" a fost

pusă sub semnul întrebării. Pentru a para pericolul unei demisii forțate a lui Chamberlain, oamenii din „clica de la Cliveden" au fost nevoiți să recurgă la diferite manevre. După cum s-a exprimat Samuel Hoare la una din reuniunile de sîmbătă la domeniul *lady*-ei Astor, trebuia să se arunce cîinelui un ciolan, ca să nu latre măcar o bucată de vreme... Ei erau obligați să acționeze urgent, în pripă. Nu le mai rămînea timp să chibzuiască pe îndelete asupra tuturor consecințelor posibile ale măsurilor întreprinse. Cei mai buni specialiști în politică externă, ca un Vansittart sau Eden, fuseseră înlăturați, iar Halifax, el însuși copărtaș al „clicii de la Cliveden", se complăcea să se lase dus de curent, lăsînd premierului mînă liberă. În acele zile, întreaga politică externă a Marii Britanii era făcută și desfăcută de Chamberlain în colaborare cu „geniul său rău", Horace Wilson. Ca urmare, acțiunile întreprinse de guvernul britanic în martie-aprilie 1939 purtau adesea pecetea hazardului, a pripei, a miopiei. Dacă ele mai conțineau totuși și o fărîmă de conștiință privind interesele statului, ea se reducea în esență la următoarele două considerente :

a) prin acordarea „garanțiilor" Poloniei, Romîniei și Greciei, să se obțină „potolirea" opoziției interne și să se mențină la putere „clica de la Cliveden" ;

b) să se exercite o anumită înrîurire psihologică asupra lui Hitler și Mussolini și să se împiedice comiterea de noi acte de agresiune, neconvenabile pentru Anglia, astfel încît, intervenind între timp o schimbare în conjunctura internațională, „clica de la Cliveden" va putea reveni la promovarea fățișă și sistematică a liniei sale generale.

Primul considerent juca, desigur, rolul principal, dar și al doilea era vizat cu multă atenție, deoarece permitea „clicii de la Cliveden" să cîștige timp și să se eschiveze de la colaborarea cu U.R.S.S.

În afară de aceasta, după cum a demonstrat propunerea făcută de către guvernul britanic Uniunii Sovietice de a acorda garanții unilaterale Poloniei și Romîniei, „clica de la Cliveden" nutrea speranța — absolut neîntemeiată — că, într-un fel sau altul, făcîndu-se luntre și punte, va izbuti ca Uniunea Sovietică să-i slujească interesele, fără ca partea britanică să-și asume vreo obligație față de ea.

În sfîrșit, în eventualitatea că toate aceste soluții n-ar fi dat rezultatele scontate, „clica de la Cliveden" mai avea pregătită în rezervă încă o „ieșire" : să trădeze Polonia, Ro-

mînia și Grecia, tot așa cum trădase mai înainte Cehoslovacia, Austria și Spania.

Neîndoielnic, politica „clicii de la Cliveden", promovată cu osîrdie de Chamberlain, purta pecetea orbirii și stupidității. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor a demonstrat-o pe deplin. De altfel, așa se întîmplă totdeauna cînd într-un moment de cotitură a istoriei puterea încape pe mîinile reprezentanților reacțiunii și obscurantismului.

U.R.S.S. propune un pact de asistență mutuală

Propunerea guvernului britanic ca U.R.S.S. să acorde garanții unilaterale Poloniei și Romîniei a ridicat cu toată acuitatea în fața guvernului sovietic problema mijloacelor realmente eficace prin care se puteau preveni noi agresiuni fasciste.

Ceea ce căuta să obțină de la noi Chamberlain era inacceptabil din două considerente principale :

a) garanțiile unilaterale nu puteau preîntîmpina izbucnirea unui al doilea război mondial, iar aceasta constituia scopul nostru fundamental ;

b) propunerea britanică punea U.R.S.S. într-o situație de inegalitate față de Anglia și Franța și sporea simțitor pericolul agresiunii germane împotriva țării noastre.

În realitate, Hitler și Mussolini puteau fi convinși numai printr-un singur argument — forța. Prin urmare, pentru preîntîmpinarea unor noi agresiuni fasciste și a consecinței lor inevitabile — un al doilea război mondial —, trebuia făurită o coaliție atît de puternică de state neinteresate în dezlănțuirea războiului, încît lui Hitler și Mussolini să le piară pofta de a pune la încercare tăria ei. Noi considerăm că Anglia, Franța și U.R.S.S. dispun laolaltă de forța necesară în acest scop, însă pentru ca să se poată pune frîu dictatorilor fasciști, era necesar ca ei să nu aibă nici o îndoială că în cazul vreunei noi încercări de agresiune această forță îi va lovi năprasnic. Acest lucru, la rîndul lui, cerea ca această unificare a eforturilor celor trei puteri să fie evidentă pentru toată lumea, indiscutabilă, ca sfera de acțiune a coaliției să cuprindă Europa întreagă, și

nu numai unele părți ale ei, iar condițiile unificării să prevadă un sistem de sancțiuni cît mai simplu, care să acționeze automat împotriva agresorului.

Propunerea engleză însă nu satisfăcea nici pe departe aceste cerințe. Înainte de toate, ea nu era de natură să ducă la o unificare generală a forțelor U.R.S.S., Angliei și Franței în vederea luptei împotriva agresiunii în Europa, ci limita acțiunile comune ale celor trei puteri numai la cazul cînd s-ar fi produs un atac al Germaniei împotriva Poloniei și Romîniei. Așadar, propunerea engleză nu putea, în general, să preîntîmpine războiul, ci doar să „canalizeze" agresiunea în acele direcții ce nu erau apărate prin „garanții", printre altele, într-o direcție atît de importantă pentru U.R.S.S. ca țările baltice.

Apoi, propunerea engleză nu prevedea vreo convenție militară între cele trei puteri, care să stabilească precis proporțiile, termenele și condițiile ajutorului militar pe care părțile semnatare trebuiau să și-l dea reciproc, precum și victimei agresiunii. Acest lucru avea o însemnătate primordială. Uniunea Sovietică avea deja în această privință o experiență foarte dezagreabilă cu Franța. După cum s-a mai amintit, U.R.S.S. a încheiat cu Franța, în mai 1935, un pact de asistență mutuală ; atunci s-a prevăzut ca elaborarea și semnarea convenției militare aferente să aibă loc ulterior. Însă diversele guverne franceze, ce s-au perindat la putere, au sabotat sistematic încheierea acestei convenții, astfel că în 1939 ea încă nu exista. Firește, faptul că propunerea engleză nu făcea nici o aluzie la posibilitatea încheierii unei convenții militare a fost apreciat de guvernul sovietic ca o lacună foarte serioasă. Era clar că orice acord destinat să servească luptei împotriva agresorilor trebuia să aibă un tăiș bine ascuțit. Fără aceasta, un astfel de acord s-ar fi transformat într-o spadă de carton, cu care s-ar putea eventual amenința, însă în nici un caz lovi. Așadar, dată fiind această structură generală confuză a „garanțiilor", între semnatarii acordului ar fi urmat inevitabil divergențe privind interpretarea obligațiilor asumate, s-ar fi întîmpinat greutăți la elaborarea strategiei și tacticii comune, acțiunile întreprinse ar fi fost frînate și ar fi apărut multe alte discrepanțe. În ultimă instanță, propunerea engleză nu putea contribui la o concentrare masivă a forței țărilor iubitoare de pace, singura în măsură să-i oprească pe dictatorii fasciști de la noi acte de agresiune. Cu atît mai puțin era în stare această

propunere să asigure rapiditatea și unitatea acțiunilor represive ale Angliei, Franței și U.R.S.S. împotriva acelora care ar fi vrut să dezlănțuie un al doilea război mondial.

Propunerea engleză era însă ineficace nu numai ca mijloc de preîntîmpinare a unui nou război mondial; ea era și jignitoare pentru U.R.S.S., întrucît o punea într-o situație de inegalitate în comparație cu Anglia și Franța. În această privință, guvernul sovietic nu era preocupat, desigur, de latura juridică a problemei, ci de aspectul ei faptic. Trebuie menționat că Anglia, Franța și Polonia erau legate între ele prin acorduri de asistență mutuală sau obligații bilaterale și, în cazul cînd Germania ar fi atacat vreuna din aceste țări, celelalte două trebuiau să-i vină imediat în ajutor prin toate mijloacele de care dispuneau (inclusiv pe calea armelor). Uniunea Sovietică, dimpotrivă, avea un pact de asistență mutuală numai cu Franța. Nici Anglia și nici Polonia nu erau obligate să-i dea ajutor în cazul cînd Germania ar fi atacat-o. Dacă Uniunea Sovietică ar fi acordat „garanții" Poloniei și Romîniei, aceasta ar fi dus, fără doar și poate, la înrăutățirea relațiilor sale cu Germania și ar fi sporit pericolul unei agresiuni hitleriste împotriva noastră, în special prin țările baltice. Rezulta deci o inegalitate flagrantă între situația U.R.S.S. și aceea a Angliei și Franței, într-o problemă atît de importantă a securității de stat și a intereselor naționale. Acest fapt avea o însemnătate primordială.

Iată principalele considerente în virtutea cărora guvernul sovietic s-a văzut nevoit să decline propunerea engleză. Dar el nu s-a oprit aici. Deși cele ce s-au întîmplat cu Cehoslovacia și Spania au știrbit puternic încrederea sa în dorința Angliei și Franței de a-și îndeplini conștiincios obligațiile asumate, deși comportarea lor cu prilejul cotropirii Memelului și Albaniei nu făgăduia nimic bun, totuși guvernul sovietic nu se socotea îndreptățit să abandoneze demersurile întreprinse pe lîngă cele două guverne occidentale. Momentul era prea serios, pericolul unui al doilea război mondial era prea mare pentru ca, sub influența unor resentimente, chiar dacă erau pe deplin, justificate, să abandoneze fie și cea mai mică șansă pentru a salva lumea de o nouă și groaznică catastrofă. În acel moment de răscruce, guvernul sovietic a hotărît să se călăuzească exclusiv după cerințele rațiunii și să mai facă o încercare de a se înțelege cu Anglia și Franța în privința acțiunilor ce trebuiau întreprinse în comun împotriva agresorilor fasciști. Dar aceasta

trebuia să fie *o încercare într-adevăr serioasă*, însoțită de propuneri serioase, urmate de aplicarea unor măsuri serioase pentru atingerea scopului propus, și anume: conjurarea pericolului izbucnirii unui al doilea război mondial.

La 17 aprilie 1939, adică la trei zile după ce guvernul britanic ne propusese să acordăm garanții unilaterale Poloniei și Romîniei, guvernul sovietic, luînd în considerare atît poziția Angliei cît și cea a Franței, a răspuns printr-o altă propunere, care, în esență, cuprindea trei puncte fundamentale:

1. Încheierea unui pact tripartit de asistență mutuală între U.R.S.S., Anglia și Franța.

2. Încheierea unei convenții militare aferente la acest pact.

3. Garantarea independenței tuturor statelor ce se învecinează cu U.R.S.S. în spațiul cuprins între Marea Baltică și Marea Neagră.

Înmînîndu-i lui Halifax contrapropunerea noastră, i-am spus:

— Dacă Anglia și Franța vor într-adevăr să lupte în mod serios împotriva agresorilor și să preîntîmpine un al doilea război mondial, ele vor trebui să accepte propunerile sovietice. Dar dacă nu le vor accepta...

Am încheiat printr-un gest elocvent, al cărui sens nu era greu de înțeles.

Halifax începuse să mă asigure că englezii și francezii au cele mai serioase intenții, dar în sinea mea îmi spuneam: „Să vedem ce vor arăta faptele".

Concomitent cu trimiterea contrapropunerilor noastre, M. M. Litvinov m-a chemat la Moscova ca să particip la dezbaterea organizată de guvern asupra problemei pactului tripartit de asistență mutuală și asupra perspectivelor încheierii lui. La 19 aprilie am părăsit Londra, iar la 28 aprilie m-am reîntors. Mi-era lehamite să mai văd Germania nazistă cu svasticile și cu „pasul de gîscă" al soldaților, și de aceea m-am decis să plec la Moscova pe o cale ocolită. Am călătorit cu avionul de la Londra la Stockholm, iar de acolo la Helsinki, de unde am luat trenul și, trecînd prin Leningrad, am ajuns la Moscova. În drum m-am oprit la Stockholm pentru o noapte și am avut o lungă și interesantă discuție asupra temelor politice curente cu vechea mea prietenă (încă din perioada emigrației), A. M. Kollontai, ambasador al U.R.S.S. în Suedia.

— Nu înţelege oare Chamberlain că politica sa duce Anglia de-a dreptul la catastrofă? — mă întrebă cu nedumerire Aleksandra Mihailovna.

I-am relatat amănunţit despre situaţia ce domnea la Londra şi în încheiere am rezumat astfel:

— Ura de clasă este în stare să-i orbească pe oameni într-atîta încît să-i facă să nu vadă cele mai obişnuite lucruri. Constat acum acest fenomen la Chamberlain şi la toţi cei din „clica de la Cliveden". Desigur, istoria îi va pedepsi crunt, dar, din păcate, acest lucru se va întîmpla, probabil, după ce tunurile vor fi început să bată.

La Moscova am participat la consfătuirea la care guvernul a analizat foarte minuţios problema pactului tripartit. A trebuit să dau informaţii şi explicaţii cît mai detaliate despre starea de spirit din Anglia, despre raportul de forţe dintre adepţii şi adversarii pactului, despre poziţia adoptată faţă de pact de către guvern în ansamblu cît şi de către diferiţi membri ai săi, despre perspectivele imediate ale evoluţiei situaţiei politice din insulele britanice şi despre multe alte lucruri legate într-un fel sau altul de soarta probabilă a contrapropunerilor sovietice. M-am străduit ca informarea prezentată guvernului să fie onestă şi obiectivă la maximum. Am considerat întotdeauna că un ambasador trebuie să spună guvernului său adevărul pe faţă şi să nu-i creeze nici un fel de iluzii — nici optimiste, nici pesimiste. Bazîndu-se pe informaţiile relatate de ambasador, guvernul poate întreprinde acţiunile practice pe care le crede de cuviinţă, dar dacă datele furnizate de ambasador au fost în mod artificial colorate prea în roz sau prea în negru, guvernul se poate trezi într-o situaţie grea sau neplăcută. Respectînd cu stricteţe acest principiu, am avut uneori chiar neplăceri din această cauză, dar am continuat să acţionez aşa cum socoteam că-mi dictează datoria. La acea memorabilă consfătuire de la Kremlin, repet, am relatat adevărul, numai adevărul şi, ca atare, a rezultat un tablou prea puţin încurajator. Cu toate acestea, guvernul a hotărît să continue tratativele şi să depună toate eforturile posibile pentru a-i convinge pe englezi şi francezi să-şi schimbe poziţia. Atît la această consfătuire, cît şi în discuţiile particulare cu membri ai guvernului pe care-i cunoşteam, simţeam aceeaşi preocupare dominantă: „Trebuie neapărat să se evite un nou război mondial! Trebuie să ajungem cît mai repede la un acord cu Anglia şi Franţa!"

La întoarcere am folosit inițial aceeași rută, dar de la Stockholm n-am luat avionul direct spre Londra, ci m-am abătut, tot pe calea aerului, la Paris, pentru a cunoaște mai bine atitudinea guvernului francez față de pact. Ambasadorul nostru în Franța, I. Z. Suriț, un om de o vastă cultură și cu un larg orizont politic, m-a inițiat cu plăcere în toate amănuntele situației de la Paris.

— Daladier, cu toate cusururile lui (și are foarte multe), ar veni totuși, mai ușor decît Chamberlain, în întîmpinarea contrapropunerilor noastre — îmi spuse în concluzie Suriț... În afară de aceasta, Franța are de acum un pact de asistență mutuală cu U.R.S.S. ... Cel puțin pe hîrtie... Iată, acum, de exemplu, guvernul francez insistă pe lîngă cel englez ca acesta să accepte drept bază de discuție propunerile noastre referitoare la un pact tripartit de asistență mutuală, făcute la 17 aprilie... Léger (secretarul general al Ministerului Afacerilor Externe al Franței) a și întocmit un contraproiect de pact tripartit, care să fie prezentat guvernului sovietic... El este mai limitat decît al nostru, dar e construit pe aceeași bază... Londra însă nu vrea să-l accepte și continuă să-și mențină propunerea făcută la 14 aprilie, ca U.R.S.S. să acorde garanții unilaterale Poloniei și Romîniei... Nu știu cum se va termina această dispută dintre englezi și francezi, eu însă sînt pesimist.

Suriț schiță un gest de dezolare, iar apoi continuă:

— Toată nenorocirea constă în faptul că în zilele noastre Franța nu are o politică externă de sine stătătoare, totul depinde de Londra. Franța de astăzi este o mare putere de mîna a doua; e considerată mare putere mai mult în virtutea tradiției... Și, lucru curios!, francezii par să se fi împăcat cu acest gînd... Se țin de pulpana Angliei... În blocul anglo-francez ei se consideră puterea nr. 2 și nu-și fac sînge rău din pricina asta...

— Cum se comportă aici americanii? l-am întrebat.

— Americanii? — îmi răspunse Suriț. — Asta ne-o poate sugera limpede chiar numele ambasadorului lor de aici: William Bullitt.

Pe dată mi-au trecut prin minte cîteva din episoadele carierei diplomatice a lui Bullitt: el a venit la Moscova în martie 1919, ca împuternicit al președintelui Wilson, cu o propunere de pace, iar, în 1933, a participat activ la tratativele sovieto-americane de la Washington privind recunoașterea diplomatică reciprocă a U.R.S.S. și S.U.A.; apoi,

a fost primul ambasador american acreditat după revoluție la Moscova, devenind celebru aici prin organizarea unor recepții diplomatice extravagante[1] ; dar, mai important este faptul că, sub masca unei aparente prietenii, el a încercat să comande guvernului sovietic ; după ce a primit din partea guvernului sovietic riposta cuvenită, s-a transformat din „prieten" în dușman... Și iată-l acum pe acest Bullitt reprezentînd S.U.A. în Franța !

Între timp, Suriț a continuat :

— Bullitt se interesează foarte mult de mersul tratativelor... dă sfaturi, uneori face recomandări, invocă cunoștințele sale despre U.R.S.S. și guvernul ei... Desigur, părerea lui cîntărește greu în fața lui Daladier și Bonnet... Bullitt i-a susținut doar vîrtos pe vremea Münchenului, ba chiar l-a întîmpinat pe Daladier cu un buchet de flori cînd s-a întors după ce a comis trădarea de la München.

Mai tîrziu, cînd tratativele erau în plină desfășurare, Bullitt a încercat în repetate rînduri să le frîneze prin „sfaturile" pe care le dădea lui Bonnet și Daladier. Intervențiile sale n-au făcut decît să accentueze sabotarea tratativelor, ceea ce, de altfel, corespundea în totul spiritului de care erau pătrunse guvernele englez și francez.

A doua zi după ce m-am întors de la Moscova, la 29 aprilie, l-am vizitat pe Halifax. Stăpînit încă de impresiile proaspete cu care venisem de la Moscova, am demonstrat ministrului de Externe, îndelung și cu ardoare, importanța încheierii cît mai urgente a pactului tripartit de asistență mutuală și l-am asigurat stăruitor de dorința sinceră a guvernului sovietic de a colabora cu Anglia și Franța în lupta împotriva agresiunii. Halifax m-a ascultat cu un surîs sceptic pe buze și, cînd l-am întrebat dacă guvernul britanic acceptă contrapropunerile noastre, mi-a răspuns foarte vag că guvernul său încă n-a terminat consultările cu Franța. Acest răspuns a fost pentru mine ca un duș rece. După

[1] O dată, de pildă, Bullitt a dat la ambasada sa o recepție diplomatică care semăna mai mult a circ. În timpul acestei recepții nu numai că șampania „a curs gîrlă", dar feluritele bunătăți au fost servite în porții homerice, însuși localul ambasadei a fost transformat într-un soi de menajerie : prin camere zburau păsări, printre mese alergau țapi, iar într-un colț „de onoare", special rezervat, plasat între diferite plante, mormăia furios un urs în carne și oase. Desigur, recepția a constituit o „senzație" cu totul excepțională, ceva în stilul Hollywoodului, fără, bineînțeles, să sporească prin aceasta autoritatea ambasadorului american.

aceea, am discutat cu Halifax despre alte chestiuni la ordinea zilei, ca : tratativele dintre Anglia şi Romînia, proiectul acordului anglo-turc ş.a.m.d. Am plecat de la ministrul Afacerilor Externe iritat de orbirea şi încăpăţînarea „clicii de la Cliveden". În timpul şederii mele la Moscova, avuseseră loc două evenimente care au demonstrat cu prisosinţă că agresorii, lăsaţi să-şi facă de cap, galopează vertiginos spre ţelul lor criminal : la 28 aprilie Hitler a denunţat simultan tratatul de neagresiune cu Polonia şi acordul anglo-german din 1935 referitor la limitarea înarmărilor navale. Însă oamenii „clicii de la Cliveden" nu vedeau şi nici nu voiau să vadă aceste semne de rău augur şi îşi continuau cu încăpăţînare cursa fatală spre prăpastie. Într-adevăr, cît de grăitor a fost, de exemplu, următorul fapt, întîmplat în timpul absenţei mele din Londra : îndată după cotropirea Cehoslovaciei, guvernul englez şi-a rechemat ambasadorul de la Berlin, Henderson, „pentru consultări", gest simbolic prin care îşi exprima nemulţumirea ; la 24 aprilie însă guvernul englez a încuviinţat ca Henderson să se înapoieze la Berlin. A fost şi acesta un gest simbolic, însă cu o semnificaţie exact contrară.

La 3 mai, M.M. Litvinov a fost eliberat din funcţia de comisar al poporului pentru Afacerile Externe, iar în locul lui a fost numit V.M. Molotov. Faptul a provocat atunci o puternică senzaţie în Europa şi a fost interpretat ca o schimbare a cursului politicii externe sovietice.

Trei zile mai tîrziu, la 6 mai, Halifax m-a invitat la el şi, după ce mi-a comunicat că Anglia încă n-a terminat consultările cu celelalte capitale asupra propunerii sovietice referitoare la pactul de asistenţă mutuală, m-a întrebat ce semnificaţie au schimbările de persoane care tocmai avuseseră loc la Moscova :

— Înainte de a da răspunsul nostru la propunerea sovietică — spuse Halifax — aş vrea să ştiu dacă aceste schimbări implică şi o schimbare de politică ? Mai rămîn oare valabile propunerile primite din partea dumneavoastră ?[1]

— În Uniunea Sovietică — i-am răspuns eu —, spre deosebire de ceea ce se observă frecvent în Occident, miniştrii nu promovează o politică personală. Fiecare ministru aplică politica generală a guvernului în ansamblu. De aceea, deşi comisarul poporului pentru Afacerile Externe, M.M. Lit-

[1] „DBFP", Third Series, vol. V, p. 453.

vinov, a fost înlocuit, orientarea politicii externe a Uniunii Sovietice rămîne aceeaşi. Prin urmare, propunerile făcute de noi la 17 aprilie îşi păstrează valabilitatea.

La 8 mai, după trei săptămîni de consultări şi meditaţii, guvernul britanic ne-a înmînat, în sfîrşit, răspunsul (dat şi în numele Franţei) la propunerea de încheiere a unui pact tripartit de asistenţă mutuală. În ce consta însă acest răspuns? Într-o formă foarte puţin schimbată, guvernul britanic repeta vechea sa propunere din 14 aprilie, adică urmărea, ca şi mai înainte, ca Uniunea Sovietică să acorde garanţii unilaterale Poloniei şi Romîniei. Obiecţiile Franţei au fost, probabil, zadarnice; aşadar, presentimentele pesimiste ale lui Surit s-au adeverit.

Era clar că paladinii „clicii de la Cliveden", şi îndeosebi Chamberlain, continuau să mizeze pe o ciocnire între Germania şi U.R.S.S. şi de aceea nu voiau să se pună rău cu Hitler. Era clar, de asemenea, că toate tratativele duse de Anglia, chipurile, pentru a se ajunge la cooperare cu U.R.S.S. în lupta împotriva agresorilor nu constituiau decît o manevră ipocrită, întreprinsă de guvernul britanic spre a induce în eroare poporul englez, o perdea de fum la adăpostul căreia voiau să cîştige timp, pentru ca apoi să promoveze în continuare linia generală a politicii premierului. Nu este de mirare că guvernul sovietic a reacţionat cu toată fermitatea faţă de răspunsul englez. La 15 mai, i s-a înmînat la Moscova lui Seeds o declaraţie scrisă, în care se arăta negru pe alb că guvernul sovietic consideră inacceptabil să acorde garanţii unilaterale Poloniei şi Romîniei şi că singura formă reală şi într-adevăr eficace de luptă împotriva agresiunii este numai un pact tripartit de asistenţă mutuală, bazat pe condiţiile enunţate în propunerea sovietică din 17 aprilie. Răspunsul nostru era astfel conceput, încît englezii (şi francezii) au fost puşi în faţa alternativei: sau pact de asistenţă mutuală, sau eşecul tratativelor.

S-a creat un impas, care era cu atît mai straniu, cu cît tocmai atunci Anglia şi Franţa încheiaseră un tratat de asistenţă mutuală cu Turcia. Presa şi cercurile politice din Londra au fost cuprinse de frămîntare şi îngrijorare. Orizontul internaţional începuse să se întunece tot mai mult. Încurajat de atitudinea lui Chamberlain şi Daladier, Hitler se dezlănţuia tot mai mult. El a declanşat o campanie furibundă în jurul Danzigului, cerînd Poloniei să restituie acest oraş Germaniei şi să-i acorde tranzitul liber prin coridorul polo-

nez. Guvernul Poloniei a respins aceste pretenţii. Atmosfera relaţiilor polono-germane devenea tot mai încărcată, explozia putea surveni de la o zi la alta. Cu toate acestea, Chamberlain nu voia cu nici un chip să accepte propunerea sovietică de a se încheia un pact tripartit de asistenţă mutuală.

Oamenii politici englezi mai înţelepţi (fără să mai vorbim de masele largi) erau, firește, extrem de alarmaţi şi căutau modalităţile prin care să exercite presiuni asupra guvernului.

La 18 mai m-a chemat la telefon Churchill.

— Mîine — mi-a spus el — vor avea loc în parlament dezbateri de politică externă. Intenţionez să iau cuvîntul şi să atrag atenţia asupra modului nesatisfăcător în care sînt duse tratativele cu Rusia... Însă, înainte de a vorbi în public despre această chestiune, aş vrea să aflu de la dumneavoastră în ce anume constă propunerile guvernului sovietic pe care Chamberlain nu vrea să le accepte. În oraş circulă fel de fel de zvonuri în această privinţă.

I-am dat pe loc, chiar la telefon, un răspuns amănunţit la întrebarea sa. El m-a ascultat cu mare atenţie şi, după ce am terminat, a spus mirat :

— Nu înţeleg ce a găsit Chamberlain rău în propunerile dumneavoastră ? După mine, ele sînt toate acceptabile.

— Dumneavoastră ştiţi mai bine cum trebuie interpretată atitudinea premierului — i-am răspuns rîzînd.

A doua zi, la 19 mai, s-au desfăşurat într-adevăr în Camera Comunelor ample dezbateri asupra politicii externe a Marii Britanii. Churchill, după cum mi-a promis, a ţinut cu acest prilej un mare discurs, în care a arătat, printre altele, următoarele :

— Propunerile făcute de guvernul rus (despre ele s-a vorbit mult în presă) prevăd crearea unei alianţe tripartite alcătuite din Anglia, Franţa şi Rusia. De avantajele ei pot beneficia şi alte puteri, dacă şi cînd o vor dori. Alianţa are ca scop unic lupta împotriva unor noi acte de agresiune şi ajutorarea victimelor agresiunii. Nu înţeleg ce este rău în toate acestea ?... Unii spun : „Putem oare avea încredere în guvernul sovietic ?" Cred că şi la Moscova vor fi spunînd unii : „Se poate avea oare încredere în Chamberlain ?"... În probleme de acest gen nu trebuie să ne conducem după sentimente, ci după analiza intereselor puse în joc. Personal, consider că interesele fundamentale, mari, ale Rusiei îi

dictează să colaboreze cu Anglia şi Franţa pe tărîmul preîntîmpinării unor noi acte de agresiune.

Referindu-se apoi la afirmaţiile adepţilor „clicii de la Cliveden", că pactul tripartit este inacceptabil, deoarece Polonia, Romînia şi statele baltice s-ar teme, chipurile, să fie „garantate" de o alianţă la care participă U.R.S.S., Churchill a luat în derîdere aceste argumente şi a adăugat, adresîndu-se către membrii guvernului :

— Dacă sînteţi dispuşi să fiţi aliaţi ai Rusiei în caz de război, dacă sînteţi dispuşi să întindeţi Rusiei mîna ca să apăraţi Polonia şi Romînia cărora le-aţi acordat garanţii, de ce nu vreţi să fiţi aliaţii Rusiei acum, deşi tocmai în acest chip războiul poate fi în general preîntîmpinat ?

Tot atît de categoric s-a pronunţat împotriva guvernului în aceeaşi şedinţă şi Lloyd George. Vorbind despre înarmarea Germaniei şi Italiei, el a spus :

— Ele nu se înarmează pentru a se apăra... Ele nu se pregătesc să respingă vreun atac din partea Franţei, Angliei sau Rusiei. Din această direcţie nimeni nu le ameninţă... Dimpotrivă, ele sînt acelea care se pregătesc să atace ţările de care noi sîntem interesaţi... Scopul militar principal al dictatorilor este să obţină rezultate rapide, să evite un război de durată. Războiul de durată nu convine niciodată dictatorilor.

Pentru a nu permite o victorie rapidă a dictatorilor, Lloyd George considera că era extrem de necesar să se încheie cît mai repede o alianţă tripartită împotriva lor.

— Fără ajutorul Rusiei — a spus Lloyd George — este imposibil să ne achităm de obligaţiile noastre (ale Angliei — *I.M.*) faţă de Polonia şi Romînia.

Şeful liberalilor a arătat în continuare că U.R.S.S. dispune de cea mai bună aviaţie din lume şi de forţe blindate extrem de puternice. De ce n-a încheiat guvernul pînă acum un pact de asistenţă mutuală cu U.R.S.S. ? Probabil din cauză că nu are încredere în guvernul sovietic. „Dar oare Rusia — a exclamat Lloyd George — nu are şi ea temeiuri să nu se încreadă în noi ? Doar după 1930 am încălcat toate pactele semnate de noi, care aveau în vedere o situaţie similară cu cea de astăzi". În încheiere, el a cerut guvernului să perfecteze de urgenţă tratativele tripartite.

Eden a rostit de asemenea un discurs vibrant în sprijinul făuririi cît mai rapide a unui „front al păcii" şi a propus, ca prim pas în această direcţie, încheierea neîntîrziată a

unei alianţe tripartite între Anglia, Franţa şi U.R.S.S., bazată pe deplină reciprocitate şi egalitate în drepturi [1].

Poziţia fermă adoptată de U.R.S.S., pe de o parte, dezbaterile parlamentare de la 19 mai, pe de altă parte, l-au convins pe Chamberlain că trebuie să întreprindă o nouă manevră ipocrită. Altminteri, guvernul putea fi zvîrlit peste bord. Chamberlain a acţionat în consecinţă, de data aceasta însă la Geneva.

Acolo se deschidea în ziua de 22 mai sesiunea ordinară a Consiliului Ligii Naţiunilor. Potrivit normelor statornicite, sesiunea urma să fie prezidată de reprezentantul U.R.S.S. Guvernul sovietic m-a învestit pe mine cu îndeplinirea acestui oficiu. La 20 mai am plecat din Londra spre Elveţia. În drum m-am oprit pentru cîteva ore la Paris ; Suriţ mi-a relatat că guvernul francez şi-a exprimat în ultimul timp profunda sa nemulţumire faţă de încetineala şi încăpăţînarea manifestate de englezi în cursul tratativelor duse cu U.R.S.S. Pînă şi Bonnet, pe atunci ministru de Externe al Franţei şi vechi duşman al „Moscovei", considera că s-a creat o situaţie critică şi că trebuie să se ajungă cît mai repede la un acord cu guvernul sovietic.

Halifax şi Bonnet veneau, de asemenea, la Geneva şi, timp de o săptămînă, aveam să fiu zilnic împreună cu ei la masa Consiliului Ligii Naţiunilor. Încă la Londra, Halifax mă prevenise cu amabilitate că speră să continuăm tratativele în Elveţia. Într-adevăr, m-am întîlnit cu el în dimineaţa zilei de 22 mai la Geneva şi am avut o convorbire amplă, într-un anumit sens chiar „decisivă", cu privire la pact.

Ministrul britanic a început prin a mă ruga să-i explic de ce a respins guvernul sovietic ultima propunere britanică, cea din 8 mai (adică aceea care, în fond, nu era decît repetarea, sub o formă uşor modificată, a propunerii ca Uniunea Sovietică să acorde garanţii unilaterale Poloniei şi Romîniei).

I-am răspuns că noi respingem propunerea britanică din următoarele două motive principale : a) noi tindem să preîntîmpinăm războiul în general ; acest lucru poate fi realizat numai încheindu-se un pact tripartit de asistenţă mutuală ; or, propunerea britanică ignorează complet acest element extrem de important, şi b) propunerea britanică creează pentru U.R.S.S. o situaţie inegală în comparaţie cu Anglia şi Franţa, fapt cu care noi nu putem fi nicidecum

[1] Vezi „Parliamentary Debates. House of Commons", vol. 347, col. 1810—1960.

de acord. Apoi i-am explicat succint în ce constă, după părerea noastră, această inegalitate (am vorbit despre aceasta amănunțit ceva mai înainte).

Atunci Halifax a început să-mi demonstreze că există puține probabilități ca Germania să întreprindă un atac împotriva U.R.S.S. prin țările baltice, iar dacă un atac de acest fel s-ar produce, Polonia și Romînia ar fi și ele fără îndoială implicate în conflict; or, în acest caz, ar intra în vigoare garanțiile anglo-franceze acordate acestor două state. În felul acesta, Anglia și Franța ar veni de fapt în ajutorul U.R.S.S.

Mi-am exprimat dezacordul cu Halifax și i-am spus că garanțiile anglo-franceze acordate Poloniei și Romîniei nu sînt, nici ele, de natură să mă liniștească.

— Imaginați-vă un astfel de caz — am continuat eu; prin intimidare sau prin corupție, sau folosind laolaltă bîta și acadeaua, Germania reușește să obțină ca Polonia și Romînia să încheie o alianță cu ea împotriva U.R.S.S. sau măcar să permită ca trupele germane să treacă pe teritoriul lor. În acest caz, garanțiile anglo-franceze nu devin aplicabile, întrucît ele intră în vigoare numai cu condiția ca Polonia și Romînia să opună ele însele rezistență Germaniei. Prin urmare, într-un caz ipotetic de acest gen, a cărui posibilitate nu este exclusă, U.R.S.S. va fi nevoită să lupte singură împotriva Germaniei, fără a primi ajutor din partea puterilor occidentale.

Interlocutorul meu a încercat să pareze argumentele mele, invocînd faptul că între Franța și U.R.S.S. există un pact de asistență mutuală.

— Perfect adevărat — i-am răspuns eu —, dar între Anglia și U.R.S.S. nu există un astfel de pact, ceea ce are o importanță foarte mare.

La care Halifax făcu următoarea remarcă:

— Dar dacă s-ar include în propunerea noastră un articol care ar obliga statele limitrofe cu U.R.S.S. să nu-și pună la dispoziție teritoriul lor pentru trecerea trupelor germane sau pentru construirea de baze germane destinate atacării țării dumneavoastră?

Mi-am exprimat părerea că nu pare verosimil ca statele limitrofe să accepte să-și asume această obligație și, chiar dacă vor fi de acord, nu vor fi pur și simplu în măsură să o îndeplinească. Am arătat, apoi, că toate aceste combinații complicate și întortocheate, pentru elaborarea cărora

s-a căznit atît de mult partea engleză, sînt jumătăți de măsură și reprezintă soluții de cîrpeală. Ele nu rezolvă nimic. Singura cale, într-adevăr eficace, de luptă împotriva agresiunii este pactul tripartit de asistență mutuală propus de guvernul sovietic.

Halifax a crezut atunci de cuviință să recurgă la o intimidare : un pact de acest fel — a răspuns ministrul englez — l-ar face pe Hitler să turbeze, el se va apuca să țipe că Germania este „încercuită" ; cu acest slogan va uni în jurul său întreg poporul german și va dezlănțui războiul. Ca atare, vom provoca noi înșine tocmai ceea ce voiam să preîntîmpinăm prin acțiunile noastre.

I-am replicat că el nu înțelege, probabil, psihologia unor oameni ca Hitler. În felul lui, dictatorul nazist nu este de loc un prost. El nu se va lansa niciodată într-un război, dacă va crede că ar putea să-l piardă. Chiar actualele noastre tratative îl silesc să manifeste o anumită prudență ; ca dovadă, pînă acum el nu a atacat Polonia. Iar dacă se va încheia pactul tripartit de asistență mutuală, Hitler va fi constrîns să bată în retragere. Oameni de teapa lui nu înțeleg decît un singur argument — forța. Uniunea Sovietică a verificat-o temeinic pe baza experienței relațiilor sale cu Japonia. Pactul tripartit de asistență mutuală va permite factorilor păcii să creeze de partea lor o concentrare atît de mare de forțe, încît agresorii vor rămîne cu coada între picioare.

La sfîrșitul discuției, Halifax m-a întrebat dacă guvernul sovietic ar fi dispus să prevadă în textul pactului tripartit de asistență mutuală garanții de securitate nu numai pentru statele mici din Europa de est, ci și pentru statele mici din Europa de vest (Halifax a lăsat să se înțeleagă că are în vedere Belgia, Olanda, Elveția).

I-am răspuns că în această privință nu pot afirma acum nimic în numele guvernului sovietic, deoarece pînă în prezent această problemă n-a fost pusă și nu s-a discutat, dar presupun că nu va fi prea greu să ajungem la un acord asupra ei.

Convorbirea noastră a durat o oră și jumătate și la plecare mi s-a părut că ea a produs o impresie puternică asupra ministrului de Externe englez. În orice caz, i-am dat de înțeles cît se poate de limpede că guvernul sovietic este gata să facă unele concesii în problemele secundare spre a se ajunge la o înțelegere, dar nu va accepta nici un fel

de compromis asupra celor trei puncte fundamentale despre care a fost vorba mai sus (pact tripartit de asistență mutuală, convenție militară, garantarea securității tuturor țărilor mici situate între Marea Baltică și Marea Neagră).

Constat acum, din documentele publicate de ministrul Afacerilor Externe britanic, că ceea ce am intuit atunci corespundea realității. Într-adevăr, Halifax își încheie însemnările asupra convorbirii pe care a avut-o cu mine la 22 mai cu următoarele cuvinte :

„Mă tem că în decursul amplei noastre convorbiri n-am reușit să-l clintesc cît de cît pe Maiski în problema principală, și anume cererea sa insistentă de a se încheia un pact tripartit de asistență mutuală... Cred că ne aflăm actualmente în fața unei alternative foarte neplăcute : ori eșecul tratativelor, ori un acord pe baza punctului 4 din telegrama nr. 165 trimisă de mine la Varșovia (adică pe baza unui pact tripartit de asistență mutuală — *I.M.*)“ [1].

În aceeași zi, la 22 mai, am avut o conversație cu Bonnet pe aceeași temă principală. Ministrul de Externe francez manifestase o atitudine mult mai constructivă decît Halifax și m-am înțeles repede cu el. Mai mult, șeful diplomației franceze exprimase chiar o oarecare nemulțumire la adresa englezilor, din cauza încetinelii și încăpățînării lor.

Acum guvernul britanic nu mai avea încotro și trebuia să aleagă una dintre cele două căi. Chamberlain a înțeles că, în faza în care ajunseseră lucrurile, noua sa manevră (el nu se gîndea decît la manevre) trebuia să implice neapărat acceptarea unui pact tripartit de asistență mutuală. Totuși, după cum a reieșit ulterior, premierul englez a rămas în fapt fidel liniei generale a politicii sale anterioare.

Peste două zile, la 24 mai, primul ministru a făcut în parlament o scurtă declarație, apreciind cu mult optimism perspectivele imediate.

„Am toate motivele să sper — a spus Chamberlain — că în urma propunerilor pe care guvernul Maiestății Sale este acum în măsură să le facă privitor la problemele principale ce s-au ivit în cursul tratativelor, putem conta pe realizarea unui acord deplin în viitorul cel mai apropiat“ [2].

În acel moment Chamberlain era nevoit să afișeze acest optimism ipocrit, pentru a liniști opinia publică britanică.

[1] „DBFP“, Third Series, vol. V, p. 634.

[2] „Parliamentary Debates. House of Commons“, vol. 347, col. 2267.

La 25 mai, ambasadorul englez la Moscova, Seeds, a înmînat guvernului sovietic noile propuneri ale guvernului britanic la care se referise Chamberlain în cuvîntarea sa din parlament.

Cele două proiecte ale pactului

Se părea, aşadar, că principala dificultate a tratativelor fusese învinsă. Guvernele Angliei şi Franţei recunoşteau, în sfîrşit, necesitatea încheierii unui pact de asistenţă mutuală. Ce-i drept, din cauza rezistenţei opuse de ele, a manevrelor şi şovăielilor lor, s-au irosit zece săptămîni foarte preţioase ; cu toate acestea, nu era încă prea tîrziu pentru a opri mîna agresorului, gata să lovească ; trebuia să se acţioneze însă repede şi cu hotărîre.

Partea sovietică se pregătea să procedeze tocmai în acest fel. Raţionamentul nostru era aproximativ acesta : „Pactul tripartit de asistenţă mutuală este acum recunoscut în principiu de către ambele părţi ; englezii şi francezii au luat cunoştinţă că noi insistăm să se acorde garanţii ţărilor baltice ; noi am luat cunoştinţă că englezii şi francezii insistă să se acorde garanţii unui şir de ţări unde ei sînt interesaţi în mod deosebit (Belgia, Grecia, Turcia ş.a.m.d.) ; principial, nici ei, nici noi nu obiectăm împotriva unor astfel de garanţii — prin urmare, nu va fi prea greu să cădem de acord asupra acestui punct ; nu poate fi pusă la îndoială nici oportunitatea intrării concomitente în vigoare a pactului politic şi a convenţiei militare aferente — deci, şi asupra acestui punct va fi uşor să ajungem la înţelegere. Rezultă, aşadar, în mod evident, că perspectivele sînt favorabile dacă... bineînţeles, ambele părţi doresc într-adevăr această înţelegere. Noi o dorim mult, foarte mult, dar oare englezii şi francezii doresc şi ei acelaşi lucru ?

Noi speram, mai bine zis voiam să sperăm, că cel puţin acum, la începutul lunii iunie, guvernele Angliei şi Franţei au ajuns să tragă unele învăţăminte şi să înţeleagă necesitatea (chiar dacă nu era prea plăcută, era totuşi o necesitate) de a constitui împreună cu U.R.S.S. un front unic împotriva agresiunii. În orice caz, noi considerăm că, din punct de vedere politic şi istoric, aveam datoria ca, trecînd peste toate

decepțiile din trecut, să facem încă o încercare de a găsi un limbaj comun cu englezii și francezii. Am făcut efectiv această încercare, convinși că, dacă ambele părți vor manifesta bunăvoință, pactul tripartit de asistență mutuală va putea fi încheiat în cel mai scurt timp, în orice caz în cursul lunii iunie.

Din păcate, ne-am înșelat amarnic. Chamberlain și Daladier (ca și în cazul premierului britanic, folosesc aici și mai departe numele lui Daladier pentru a mă referi nu numai la persoana sa, ci și ca la o întruchipare a faimoaselor „200 de familii") [1] continuau să se cramponeze de linia lor politică rigidă, adică de politică vizînd asmuțirea reciprocă a Germaniei și U.R.S.S. Chiar în acel moment, cînd spectrul amenințător al celui de-al doilea război mondial se contura limpede la orizont, ei își frămîntau mintea nu ca să găsească soluția pentru încheierea cît mai grabnică a pactului tripartit, ci cum să evite necesitatea semnării lui.

Își dădeau seama oare englezii și francezii că Hitler va face curînd un nou „salt" agresiv? Da, își dădeau seama, și în acest sens pot să aduc o dovadă peremptorie. La 12 iunie am avut o convorbire foarte importantă cu Halifax (voi mai reveni asupra ei), în cursul căreia l-am întrebat cum crede el că vor decurge evenimentele în această vară. Ministrul de Externe britanic mi-a răspuns literalmente următoarele (citez după propria lui însemnare):

„După cîte mi se pare, *lui Hitler îi va fi greu să se prezinte în fața conferinței de la Nürnberg* [2], *fără a fi încercat în prealabil să rezolve problema Danzigului. De aceea, trebuie să ne așteptăm că iulie și august vor fi luni furtunoase* (sublinierea mea — *I.M.*)" [3].

După cum se vede, guvernul englez își dădea seama prea bine că atmosfera era încărcată la maximum și că de astă dată *se va hotărî soarta Poloniei, căreia Chamberlain și Daladier abia îi garantaseră integritatea și independența.* Guvernanții de la Londra nu puteau să nu-și dea seama că nu vor fi în stare să salveze Polonia dacă nu vor acționa de

[1] În Franța antebelică, dominația politică și economică a fost concentrată în mîinile unei restrînse oligarhii financiare, constituită, după aprecierea publicisticii progresiste de atunci, din circa 200 de familii de mari capitaliști — *N. T.*

[2] E vorba de marea paradă fascistă pe care hitleriștii o organizau anual la Nürnberg, în luna septembrie.

[3] „DBFP", Third Series, vol. V, pp. 50—51.

acord cu U.R.S.S. Cu toate acestea, în loc să încheie cît mai repede pactul tripartit de asistență mutuală, guvernul englez a purces, de la începutul lunii iunie, pe calea sabotării înverșunate a acestui pact, deși abia recunoscuse în mod oficial necesitatea lui. Unele episoade penibile ale istoriei acestui sabotaj vor fi povestite în paginile următoare. Acum aș vrea doar să spun că e greu de găsit în analele diplomației un exemplu mai pregnant de duplicitate și ipocrizie ca atitudinea pe care au avut-o Chamberlain și Daladier în cursul tratativelor tripartite din anul 1939. E greu, de asemenea, de găsit vreo mostră mai caracteristică de orbire politică, dictată de ura de clasă ! Totodată, poziția guvernelor Angliei și Franței în acele luni critice prin care treceau tratativele tripartite demonstrează fără putință de tăgadă că ele erau foarte puțin preocupate de salvarea Poloniei, că, pentru ele, Polonia — ca și Cehoslovacia în anul precedent — nu reprezenta decît un pion în marele joc pe care cele două puteri îl angajaseră cu Germania hitleristă.

Amintindu-mi de zilele acelea, nu pot să nu mă opresc asupra încă unei figuri, care a jucat un rol de seamă în acțiunea de sabotare a tratativelor tripartite, întreprinsă de Anglia și Franța. Este vorba de Joseph Kennedy, în acea vreme ambasador american la Londra, tatăl actualului președinte al S.U.A.

Originar dintr-o familie înstărită, Joseph Kennedy făcuse o carieră rapidă ca financiar și om de afaceri, iar pe la cincizeci de ani devenise un om foarte bogat. Pentru serviciile aduse lui Franklin Roosevelt în campania electorală, el a obținut, după cum se obișnuiește în America, drept „compensație", numirea sa ca ambasador în Anglia, unde a sosit în 1938. Aici Kennedy a devenit de îndată „senzația" sezonului. Înainte de toate, ca tată a nouă copii ! Astfel de cazuri nu se întîlnesc atît de des în rîndul membrilor corpului diplomatic. Cîteva luni în șir, chipul zîmbitor al ambasadorului american era nelipsit din paginile ziarelor și revistelor : fie în fruntea întregii familii, fie cu cei patru fii, fie cu cele cinci fiice. Kennedy a fost distins, în serie, cu titluri de doctor *honoris causa* al unui șir de facultăți de științe juridice : șase (!) universități — din Dublin, Edinburgh, Manchester, Birmingham, Bristol și Cambridge — i-au conferit ambasadorului american acest titlu. De fiecare dată, tot soiul de osanale se revărsau la adresa lui Kennedy, iar

fotografii îl imortalizau cînd în mantie universitară, cînd fără ea, cînd cu toca de profesor, cînd cu capul gol.

Ambasadorul american însă nu era doar un pasionat al vieţii mondene şi nu se mărginea la funcţiile sale de reprezentare ; el mai avea şi preocupări politice. Pe acest tărîm, el a devenit curînd idolul „clicii de la Cliveden". Kennedy era stăpînit de două idei principale : încrederea în forţa Germaniei hitleriste şi neîncrederea în vitalitatea Marii Britanii. Deoarece, în acelaşi timp, nu era de loc binevoitor faţă de Uniunea Sovietică, ambasadorul american s-a afirmat, bineînţeles, ca un apostol al „îmblînzirii" agresorilor. El a sprijinit politica lui Chamberlain în timpul crizei cehoslovace, iar după München spunea că poporul englez ar trebui să ridice o statuie premierului său, pentru că a salvat de război Marea Britanie şi Europa.

Îmi aduc aminte şi de următorul episod : ceva mai tîrziu, în iunie 1940, după ce Franţa capitulase iar Anglia se afla în faţa alternativei — să încheie pacea cu Germania sau să continue războiul —, Kennedy mi-a făcut o vizită la ambasadă pentru a afla părerea mea asupra situaţiei. El însuşi era într-o stare vecină cu panica, considerînd că Anglia este incapabilă să facă faţă Germaniei, că ea a pierdut iremediabil războiul şi, deci, cu cît mai repede va încheia pacea cu Hitler, cu atît va fi mai bine. Ambasadorul S.U.A. a rămas foarte mirat cînd am început să-l contrazic şi să-i demonstrez că Anglia n-a pierdut deocamdată nimic şi că are mari posibilităţi de a rezista şi de a para cu succes pericolul german, dacă, bineînţeles, îşi va păstra curajul şi hotărîrea de a lupta. Am subliniat că, după constatările mele, masele largi ale poporului au moralul ridicat şi că în sînul vîrfurilor conducătoare ale ţării există oameni care nu sînt dispuşi să ridice mîinile în faţa aroganţei agresorilor fascişti. De aici am tras concluzia că ar fi nejust să ne închipuim perspectivele Angliei în culori prea negre. Cînd am terminat, Kennedy a exclamat, dînd din mîini :

— Bine, dar dumneavoastră sînteţi pur şi simplu un optimist... Aşa ceva n-am auzit nici de la englezi !

Nici că s-ar fi putut ! Doar englezii cu care avea relaţii Kennedy erau de tipul celor de la Cliveden, care nu aveau încredere nici în ei înşişi, nici în viitorul ţării lor.

În acea vreme însă, în Marea Britanie se afla la putere guvernul condus de Churchill. Echipa guvernamentală nu era ideală, totuşi reflecta mai bine starea de spirit a maselor

şi, ca urmare, Anglia n-a capitulat în faţa Germaniei hitleriste. Ambasadorul american şi prietenii săi îşi frîngeau mîinile cu groază ; istoria a confirmat însă pe deplin justeţea hotărîrii guvernului britanic de atunci.

Se poate înţelege uşor în ce sens a putut influenţa un om ca Joseph Kennedy comportarea englezilor în cursul tratativelor tripartite din 1939. El a influenţat-o efectiv într-un sens negativ. În toate peripeţiile încîlcite ale acestei istorii de tristă pomină, el l-a susţinut cu îndîrjire pe Chamberlain.

La 25 mai Seeds a primit noi instrucţiuni. În conformitate cu acestea, ambasadorul britanic la Moscova (ca şi colegul său francez, Naggiar) a propus guvernului sovietic un alt proiect de pact tripartit de asistenţă mutuală. În esenţă, varianta anglo-franceză se reducea la următoarele :

1. Anglia, Franţa şi U.R.S.S., „acţionînd în conformitate cu principiile articolului 16, paragrafele 1 şi 2, din statutul Ligii Naţiunilor", îşi acordă reciproc ajutor şi asistenţă prin toate mijloacele în trei cazuri : a) dacă vreuna dintre părţi este obiectul unei agresiuni comise de o putere europeană ; b) dacă vreuna dintre părţi este antrenată în acţiuni militare, ca urmare a garanţiilor acordate vreunui stat european şi c) dacă vreuna dintre părţi este antrenată în acţiuni militare, ca urmare a ajutorului acordat vreunui stat european, care, fără să fi primit garanţii din partea membrilor pactului, i-a solicitat totuşi ajutor pentru a lupta împotriva agresiunii (art. 1 şi 2).

2. Cele trei guverne trebuie să examineze în comun metodele necesare pentru ca sprijinul şi asistenţa lor reciprocă să poată da, în caz de nevoie, cele mai eficace rezultate (art. 3).

3. Pactul se încheie pe termen de cinci ani [1].

Firește, acest proiect nu putea nicidecum satisface U.R.S.S., deoarece avea o serie de neajunsuri, dintre care cele mai importante erau următoarele :

În primul rînd, el lega pactul tripartit de Liga Naţiunilor. Date fiind regulile şi moravurile care domneau în această organizaţie, pactul n-ar fi putut duce niciodată la acţiuni rapide şi eficace. Totul s-ar fi redus la vorbe frumoase şi rezoluţii pe hîrtie.

În al doilea rînd, proiectul anglo-francez punea U.R.S.S. într-o situaţie de inegalitate faţă de partenerii săi. El obliga

[1] Vezi „DBFP", Third Series, vol. V, p. 679.

U.R.S.S. să vină în ajutorul Angliei şi Franţei, dacă vor fi implicate într-un război, ca urmare a garanţiilor acordate Poloniei, Romîniei, Greciei şi altor cîtorva state. Însă nu obliga Anglia şi Franţa să vină în ajutorul U.R.S.S. dacă aceasta va fi implicată în război ca urmare a unei agresiuni germane împotriva statelor baltice, întrucît Anglia şi Franţa nu le-au acordat garanţii acestora. Or, tocmai din această direcţie Uniunea Sovietică se putea oricînd aştepta la tot felul de surprize neplăcute.

În sfîrşit, în al treilea rînd, punctul privind completarea pactului cu o convenţie militară, care să consolideze valoarea sa practică, fusese redactat într-o formă atît de generală şi imprecisă, încît cu greu se putea deduce cînd va fi semnată această convenţie şi dacă în general va fi semnată. Vrînd-nevrînd, se crea impresia că englezii şi francezii concep acest pact ca o „hîrtiuţă" în plus, care ar putea fi speculată în tratativele cu Germania, şi nu ca un instrument eficace de luptă împotriva agresiunii pornite de un duşman, înarmat pînă în dinţi.

Într-adevăr, conţinutul proiectului prezentat de englezi şi francezi sugera constatări pesimiste şi nu prevestea nimic bun ; cu toate acestea, partea sovietică a hotărît să continue tratativele, sperînd să amelioreze treptat situaţia. De aceea, la 2 iunie, guvernul sovietic a înmînat partenerilor săi de tratative un contraproiect, care, în esenţă, prevedea următoarele :

1. Franţa, Anglia şi U.R.S.S. îşi acordă reciproc ajutor imediat şi eficace, dacă vreuna dintre părţi va fi antrenată în acţiuni militare împotriva unei puteri europene, în următoarele cazuri :

a) dacă agresiunea a fost comisă de această putere împotriva unuia dintre semnatarii pactului ;

b) dacă agresiunea a fost comisă de această putere împotriva Belgiei, Greciei, Turciei, Romîniei, Poloniei, Letoniei, Estoniei şi Finlandei, pe care Anglia şi Franţa şi U.R.S.S. s-au obligat să le apere împotriva unui atac, şi

c) dacă unul dintre semnatarii pactului a acordat ajutor vreunei puteri europene (dintre acelea care n-au primit garanţii), care a solicitat acest ajutor pentru a lupta împotriva încălcării neutralităţii ei.

2. În cazul declanşării unor operaţii militare comune, rezultate din aplicarea pactului, cele trei puteri semnatare

se obligă să nu încheie armistiţiu sau pace decît de comun acord.

3. În cazul cînd apare pericolul unei agresiuni din partea unei puteri europene, cele trei ţări semnatare ale pactului se consultă de îndată şi, în caz de nevoie, hotărăsc împreună cînd şi cum va fi pus în funcţie mecanismul asistenţei mutuale, independent de procedura stabilită de Liga Naţiunilor pentru examinarea problemei respective.

4. Cei trei semnatari ai pactului încheie în cel mai scurt timp posibil un acord care să prevadă metodele, formele şi amploarea ajutorului ce şi-l vor acorda reciproc. Pactul intră în vigoare o dată cu acest acord.

5. Pactul se încheie pe termen de cinci ani.

După cum se poate constata, proiectul sovietic al pactului avea un caracter strict defensiv şi totodată înlătura neajunsurile proiectului anglo-francez ; propunerea sovietică suprima orice conexiune între pact şi Liga Naţiunilor, cuprindea lista precisă a statelor garantate de cele trei mari puteri, incluzînd şi ţările baltice, adică asigura Uniunii Sovietice condiţii de egalitate cu partenerii săi occidentali, şi, în sfîrşit, stabilea în mod explicit că pactul şi convenţia militară intră în vigoare simultan. În plus, proiectul sovietic obliga pe toţi semnatarii pactului ca în cazul izbucnirii războiului să nu încheie armistiţiu sau pace decît de comun acord (de altfel, această ultimă prevedere nu a constituit obiectul vreunei controverse în cursul tratativelor).

Dacă guvernele Angliei şi Franţei ar fi urmărit în mod sincer să ridice o barieră serioasă în calea agresiunii fasciste, ele ar fi trebuit să întîmpine favorabil proiectul sovietic şi să-l accepte în termenul cel mai scurt, căci el garanta pe deplin toate acele ţări care prezentau pentru Anglia şi Franţa interese deosebite ; totodată, proiectul sovietic crea într-adevăr un mecanism de asistenţă mutuală eficace şi cu acţiune promptă pentru a riposta împotriva agresiunii.

Dacă... Or, tocmai această condiţie fundamentală nu exista ! Chamberlain şi Daladier declarau cu ipocrizie că vor să încheie acest pact, şi chiar cît mai repede posibil, dar în fapt blestemau ziua şi ceasul cînd trista (pentru ei) necesitate îi silise să înceapă tratativele tripartite. Tocmai de aceea, prin proiectul lor din 25 mai, ei au „stors" cu neruşinare „miezul" însuşi al pactului. Tocmai de aceea, puşi în faţa contraproiectului sovietic din 2 iunie, ei au hotărît să torpileze pactul printr-un sabotaj îndelungat, obositor, recurgînd

la nesfîrşite amendamente, clauze restrictive, completări şi modificări. De îndată ce pierdeau o poziţie într-un loc, ei se cramponau de o altă poziţie, pentru ca, după ce o pierdeau şi pe asta, să se cramponeze de o a treia şi aşa mai departe, pînă la infinit. Lucrurile cele mai evidente erau peste noapte contestate şi supuse pertractărilor. Sub presiunea argumentelor noastre, englezii şi francezii au fost nevoiţi tot timpul să bată în retragere, dar o făceau încet, înciudaţi, scrîşnind din dinţi, pretinzîndu-ne totodată „compensaţii" pentru fiecare „concesie" pe care o făceau.

Cînd îmi amintesc de vara aceea din 1939, înăbuşitoare, istovitoare, prevestitoare de furtună, cînd îmi amintesc de toate disputele, convorbirile, întrevederile, dezbaterile, conflictele şi compromisurile, în atmosfera cărora mi-a fost dat să petrec lunile acelea, pot spune, cu mîna pe conştiinţă, că n-am cunoscut în viaţa mea o perioadă mai grea. Simţeam că lumea se prăvăleşte repede spre catastrofă, că se cer eforturi uriaşe pentru a preîntîmpina un nou măcel mondial, iar aici, în faţa ochilor mei, pe malurile Tamisei şi ale Senei, se foiau nişte pigmei care nu voiau să înţeleagă şi nu înţelegeau ce se întîmplă pe pămînt ; ei trăiau de azi pe mîine, înfundaţi total în nişte meschine mutări şi contramutări de piese pe eşichierul diplomaţiei lor rutiniere şi şablonarde.

Să se specifice sau nu?

Am fi nedrepţi dacă n-am recunoaşte că, de pildă, în problema Ligii Naţiunilor englezii şi francezii n-au acceptat repede să facă concesii, încercînd chiar să demonstreze că divergenţele apărute nu s-ar datora decît unei simple neînţelegeri ; ei, chipurile, nu ar fi preconizat de loc ca aplicarea pactului tripartit să fie legată de procedura Ligii Naţiunilor şi că totul s-ar fi rezumat la o constatare pur teoretică, că pactul tripartit este în concordanţă cu principiile Ligii Naţiunilor. Aveam îndoieli serioase în ce priveşte sinceritatea acestei explicaţii ; probabil că la aceste îndoieli a contribuit mult şi discreditarea totală, în acea vreme, a Ligii Naţiunilor ca instrument de luptă împotriva agresiunii. Faptul rămînea însă fapt : încă din primele zile ale lunii iunie, divergenţa respectivă a fost scoasă de pe ordinea de zi. Partea

sovietică a salutat aceasta ca un pas înainte pe calea tratativelor, dar s-a abţinut deocamdată de la orice prognoze asupra viitorului.

La 8 iunie, într-o discuţie avută cu mine, Halifax mi-a comunicat că, pentru accelerarea tratativelor, a hotărît să trimită la Moscova pe William Strang, înalt funcţionar din Ministerul Afacerilor Externe. Faptul acesta a produs o impresie ambiguă. Pe de o parte, trimiterea lui Strang — un om destul de inteligent şi, datorită activităţii sale din trecut, bun cunoscător al Uniunii Sovietice — părea să fie o indicaţie că guvernul britanic tinde să ajungă mai repede la un acord. Pe de altă parte însă, părea întrucîtva ciudat că pentru atingerea unui scop atît de important n-a fost desemnat un om politic cu suprafaţă, ci un funcţionar (e drept, un funcţionar capabil, dar totuşi un funcţionar) al Departamentului Afacerilor Externe. Comunicarea lui Halifax m-a pus oarecum în gardă, dar nu voiam să trag concluzii pripite. De aceea, m-am mărginit să iau la cunoştinţă faptul că la 12 iunie Strang a părăsit Londra cu avionul şi la 14 iunie a sosit la Moscova. Aici el a participat activ la tratative pînă la începutul lunii august.

Pentru a încheia într-adevăr repede pactul tripartit (acesta era scopul nostru principal) şi totodată pentru a tatona adevăratele intenţii ale partenerilor noştri britanici, guvernul sovietic a hotărît să-l invite pe Halifax la Moscova. Nefiind însă sigur de atitudinea pe care o va adopta ministrul englez faţă de acest demers, Moscova i-a dat o formă mai prudentă. În dimineaţa zilei de 12 iunie, chiar atunci cînd Strang pleca spre Moscova, am primit indicaţia să-l vizitez de îndată pe Halifax şi să-i recomand prietenește cu toată stăruinţa, „din partea mea personal", să plece cît se poate mai repede la Moscova pentru perfectarea tratativelor şi semnarea pactului. În aceeaşi zi, am fost la ministrul de Externe britanic şi am îndeplinit misiunea primită de la Moscova.

— Acum, cînd părţile au căzut de acord asupra celei mai importante probleme — i-am spus eu — şi cele trei state vor încheia un pact de asistenţă mutuală, este foarte important ca această acţiune diplomatică necesară să se desfăşoare fără nici un fel de tergiversări. Situaţia internaţională este extrem de încordată, la Danzig pot interveni în orice moment evenimente foarte periculoase. Forţele păcii trebuie să se grăbească... Dacă pactul tripartit va fi semnat în zilele

imediat următoare, aceasta va putea avea asupra lui Hitler efectul unui puternic duş rece... Consider că toţi avem acest interes... Meditînd asupra mijloacelor care ar putea să ducă la crearea coaliţiei tripartite împotriva agresorilor într-un timp cît mai scurt, am ajuns la concluzia că multe depind de dumneavoastră personal, lord Halifax. Dacă dumneavoastră aţi consimţi să plecaţi la Moscova chiar acum, în cursul acestei săptămîni sau cel mai tîrziu săptămîna viitoare, pentru a duce la bun sfîrşit tratativele şi a semna pactul, pacea în Europa ar fi salvgardată. Nu este oare aceasta o misiune demnă de un mare om de stat? Nu s-ar cuveni, oare, să se depună toate eforturile posibile pentru îndeplinirea ei? Vă pot încredinţa, cu toată certitudinea, că guvernul sovietic ar saluta o astfel de hotărîre luată de dumneavoastră şi că vă veţi bucura la Moscova de cea mai călduroasă şi cordială primire.

Urmăream cu atenţie reacţia lui Halifax. Faţa sa prelungă, impasibilă, şi-a păstrat la început obişnuitu-i surîs sceptic. Dar pe măsură ce vorbeam, expresia ei devenea tot mai serioasă. Halifax era un diplomat cu destulă experienţă pentru a pricepe că ambasadorul sovietic nu-l putea sfătui cu atîta insistenţă, chiar „din iniţiativă personală", să întreprindă o călătorie la Moscova, fără să fi avut în această privinţă aprobarea guvernului său.

— Dacă dumneavoastră, lord Halifax — am încheiat eu —, aţi considera posibil să plecaţi acum la Moscova, eu aş ruga guvernul meu să vă trimită o invitaţie oficială.

Expresia feţei lui Halifax deveni severă şi enigmatică. El îşi ridică privirea spre tavan, apoi îşi frecă rădăcina nasului şi, în sfîrşit, spuse semnificativ:

— Voi lua în considerare acest lucru.

Desigur, Halifax nu poate rezolva problema călătoriei la Moscova fără a o discuta în cadrul cabinetului. Am aşteptat cîteva zile, dar n-am primit nici un răspuns la invitaţia mea. A trecut o săptămînă şi Halifax continua să păstreze tăcerea. Totul deveni clar: Halifax nu vrea să vină la Moscova, guvernul britanic nu se gîndeşte la o încheiere grabnică a pactului. Declaraţia pe care ne-o făcuse la 25 mai, în sensul că acceptă să semneze un tratat tripartit de asistenţă mutuală, nu înseamnă o schimbare sinceră a concepţiilor, ci o simplă manevră, impusă de împrejurări. Nu se poate deci, în nici un caz, acorda credit acestei acceptări. În felul acesta a primit guvernul sovietic răspunsul la pro-

blema care-l interesa : pasivitatea lui Halifax (pînă la sfîrşitul tratativelor el n-a mai revenit la întrebarea pusă de mine) era mai elocventă decît cele mai rafinate declaraţii diplomatice.

Acum, după ce au trecut mulţi ani, sînt în măsură să fac un post-scriptum foarte important la discuţia pe care am avut-o cu Halifax la 12 iunie 1939. În volumele publicate de guvernul englez sub titlul *Documente ale politicii externe britanice* există „minuta" acestei discuţii, întocmită chiar atunci de Halifax personal. Cum este prezentată în această însemnare invitaţia pe care i-am făcut-o de a pleca la Moscova ? Citez întocmai pasajul respectiv :

„... 7. În încheiere, Maiski a remarcat că ar fi bine dacă eu personal, atunci cînd situaţia se va mai linişti, aş întreprinde o călătorie la Moscova. Am răspuns la aceasta că, deşi nici un alt lucru nu mi-ar prilejui, desigur, o satisfacţie mai mare, totuşi simt că în prezent mi-ar fi imposibil să părăsesc Londra" [1].

Lăsînd la o parte faptul că această convorbire destul de îndelungată este redusă aici la cîteva rînduri destul de alambicate, versiunea citată a lui Halifax cuprinde cel puţin două neadevăruri flagrante :

În primul rînd, eu i-am recomandat insistent lui Halifax să plece la Moscova *imediat, la mijlocul lunii iunie 1939*, ca să semneze de urgenţă pactul, ceea ce ar fi creat în Europa „o situaţie mai liniştită", în timp ce Halifax spune exact contrariul, şi anume că eu l-aş fi sfătuit să se ducă la Moscova abia după ce „situaţia se va mai linişti", adică, probabil, după semnarea pactului. De altfel, Halifax însuşi confirmă în esenţă, ceva mai departe, veridicitatea versiunii mele, întrucît în însemnarea la care mă refer, reproducînd răspunsul pe care l-a dat la propunerea mea, el scrie : „în prezent mi-ar fi imposibil să părăsesc Londra" ; prin urmare, era vorba de o călătorie care urma să aibă loc „în prezent", şi nu cîndva, în viitor.

În al doilea rînd, Halifax afirmă că el, pasămite, mi-ar fi spus pe loc că-i este imposibil să plece acum la Moscova. În realitate, ministrul de Externe nu mi-a spus nici pe departe aşa ceva, ci mi-a răspuns doar că va lua în considerare propunerea mea.

[1] „DBFP", Third Series, vol. VI, L., p. 51.

Dacă cel de-al doilea neadevăr nu are o însemnătate prea mare, în schimb primul constituie un fals grosolan şi premeditat, întrucît denaturează complet realitatea. Nu ştiu dacă, atunci cînd şi-a redactat notele privind discuţia noastră, Halifax s-a sfătuit sau nu cu „cel de sus" ; neîndoielnic este însă faptul că în cazul de faţă nobilul lord a procedat într-un mod cu totul nedemn.

Vrînd-nevrînd, se pune întrebarea : ce nevoie a avut să se preteze la această înşelătorie ? Eu îmi explic lucrurile astfel : întrucît însemnările privind discuţiile cu ambasadorii se trimiteau, de obicei, tuturor membrilor cabinetului, Halifax a vrut să ascundă propunerea mea chiar faţă de colegii săi din guvern, temîndu-se ca ea să nu producă complicaţii şi fricţiuni înăuntrul guvernului. Se ştie doar că în acea vreme firele întregii politici externe a Angliei erau practic concentrate în mîinile a trei oameni — Chamberlain, Horace Wilson şi Halifax —, iar rolul lui Wilson era mult mai important decît al lui Halifax.

Justeţea presupunerii mele este confirmată şi de un alt fapt. Cam în acelaşi timp, Eden, aflînd că Halifax nu vrea să plece la Moscova, s-a adresat din proprie iniţiativă guvernului britanic oferindu-şi oficiile în acest sens.

— Sînt îndreptăţit să cred — a declarat el — că ruşii au faţă de mine o atitudine binevoitoare... Dacă lordului Halifax, din anumite motive, nu-i convine să plece acum la Moscova, trimiteţi-mă pe mine acolo cu misiunea să duc la bun sfîrşit problema pactului.

Guvernul lui Chamberlain a respins însă propunerea lui Eden [1].

Aşadar, noi ştiam acum că în ce priveşte guvernul britanic nu s-a produs nici o „schimbare a inimii", cum spun englezii, că el rămîne fidel liniei politice a „clicii de la Cliveden". Cu toate acestea, guvernul sovietic a hotărît să continue tratativele, căci, în pofida oricăror piedici, încercarea de a asigura pacea prin crearea unei coaliţii tripartite

[1] În vara anului 1939, nu mi-au parvenit decît nişte zvonuri vagi despre această încercare a lui Eden de a îndrepta situaţia. Mult mai tîrziu, în timpul războiului, Eden însuşi mi-a povestit despre tentativa sa ratată. Acest episod este relatat de Keith Feiling, biograful lui Neville Chamberlain (vezi Keith Feiling, *The Life of Neville Chamberlain*, p. 409), şi de W. Churchill (vezi W. Churchill, *Second World War*, vol. I, p. 347).

trebuia dusă pînă la capăt. Aşa ne dictau interesele poporului sovietic şi ale întregii omeniri. Aşa ne dicta răspunderea pe care o aveam faţă de istorie.

Nu am posibilitatea să descriu cu toate amănuntele (şi nici n-ar fi prea necesar) şicanele meschine folosite de englezi şi francezi în vara anului 1939 pentru a sabota perfectarea tratativelor menite să ducă la încheierea pactului tripartit. Aveam tot timpul senzaţia că noi, partea sovietică, ne croim cu greu drum printr-un desiş de mărăcini, pîndiţi la fiecare pas de tot felul de gropi şi hîrtoape. Hainele ni se fac ferfeniţă, faţa, mîinile, picioarele ni se umplu de zgîrieturi adînci şi chiar de răni, din care musteşte sîngele, şi, cu toate acestea, continuăm cu îndîrjire drumul pentru a atinge ţinta dorită... Dar, vai ! — n-am reuşit să ajungem pînă la capăt. Vom vedea ulterior de ce. Deocamdată, mă voi opri numai asupra principalelor jaloane ale tratativelor de atunci.

Toată luna iunie ne-am zbătut să rezolvăm o problemă, care la prima vedere părea simplă, şi anume dacă în textul pactului să fie sau nu specificate nominal ţările cărora cele trei mari puteri trebuiau să le acorde garanţii. După cum s-a arătat mai înainte, proiectul anglo-francez din 25 mai cuprindea un pact prin care Anglia, Franţa şi U.R.S.S. se obligau să-şi vină reciproc în ajutor, în cazul cînd ar fi antrenate în război în calitatea lor de garante ale vreunui stat european. Această formulă era prea generală şi insuficient de precisă, şi putea să ducă în practică la diferite interpretări. Dacă relaţiile dintre Uniunea Sovietică, pe de o parte, şi guvernele Franţei şi Angliei, pe de altă parte, s-ar fi întemeiat pe prietenie şi încredere reciprocă, poate că ne-am fi împăcat cu formula arătată. În realitate însă, aceste relaţii erau pătrunse de neîncredere şi suspiciune reciprocă, care, în ce priveşte guvernul sovietic, erau, după cum se ştie, mai mult decît întemeiate. De aceea, în contraproiectul din 2 iunie, U.R.S.S. a specificat nominal cele opt ţări, cărora cele trei mari puteri urmau să le acorde garanţii. Acestea erau (le-am amintit, dar le repet) : Belgia, Grecia, Turcia, Romînia, Polonia, Letonia, Estonia şi Finlanda. S-a ţinut seama atît de interesele U.R.S.S., cît şi de cele ale Angliei şi Franţei. S-ar părea că Chamberlain şi Daladier ar fi trebuit să fie satisfăcuţi. Dar nu ! Ei nu erau mulţumiţi ! Din ce cauză ?

Mai întîi, pentru că în rîndul ţărilor garantate au fost incluse şi cele trei state baltice. La ce bun ? — au replicat Londra şi Parisul. E o povară în plus ! Englezii şi francezii s-au căznit în fel şi chip să ne convingă că garantarea acestor state ar fi inutilă ; printre altele, din cauză că teritoriul ţărilor baltice ar fi prea îngust pentru a se putea crea acolo un front de luptă eficace. Prin urmare, litoralul Mării Baltice nu va putea fi folosit de germani împotriva U.R.S.S. fără să extindă concomitent frontul şi pe teritoriul Poloniei. Iar dacă Polonia va fi implicată în război, vor intra în vigoare şi garanţiile pe care i le-au acordat Anglia şi Franţa. Bineînţeles, guvernul sovietic n-a putut fi de acord cu aceste argumente ; de aceea, în discuţia avută cu Halifax la 12 iunie, despre care a fost vorba mai înainte, am declarat ferm că fără garantarea celor trei ţări baltice nu se va ajunge la încheierea pactului.

Apoi, cînd n-au mai avut încotro şi şi-au retras obiecţiile împotriva garantării statelor baltice, englezii şi francezii au declarat subit că socotesc inoportun ca în textul pactului să fie specificate nominal toate ţările garantate. De ce ? Pentru a-şi fundamenta această nouă obiecţie ei au invocat diferite considerente : că proclamarea publică a garanţiilor va leza mîndria naţională a ţărilor garantate ; că divulgarea garanţiilor va speria ţările garantate, deoarece se va crea impresia că ele s-au înregimentat în frontul antihitlerist ; că proclamarea publică a garanţiilor, fără a se fi obţinut acordul expres al statelor garantate, ar fi, chipurile, în contradicţie cu principiile dreptului internaţional. Cînd, drept răspuns, partea sovietică a propus Angliei şi Franţei ca să obţină din partea guvernelor respective ca ele, cel puţin, să nu obiecteze împotriva garanţiilor, Chamberlain şi Daladier au adoptat de îndată o poză solemnă, declarînd cu emfază că toate aceste state sînt suverane şi, ca atare, s-ar comite un păcat dacă li s-ar sugera să adere la frontul antihitlerist. Mai mult, partenerii noştri la tratative, în special englezii, au încurajat (dacă nu oficial, cel puţin semioficial) guvernele reacţionare ale ţărilor baltice să declare făţiş că ele n-ar dori în general să primească din partea celor trei mari puteri nici un fel de garanţii. Într-adevăr, miniştrii de Externe ai Finlandei, Estoniei şi Letoniei au făcut declaraţii în acest sens, în modul cel mai belicos manifestîndu-se reprezentantul Estoniei.

Atunci, guvernul sovietic a tras concluzia logică ce se desprindea din situaţia creată : la 16 iunie comisarul po-

porului pentru Afacerile Externe a propus ambasadorilor englez și francez acreditați la Moscova, Seeds și Naggiar, să se renunțe în general la clauza garantării altor state europene și să se semneze un simplu pact tripartit de asistență mutuală între Anglia, Franța și U.R.S.S. pentru eventualitatea unui atac direct al Germaniei împotriva vreuneia dintre puterile menționate.

Replica sovietică a stîrnit o adevărată confuzie la Londra și la Paris. Cercurile conducătoare de aici reacționaseră, făcînd următorul raționament: „Dacă acceptăm propunerea sovietică, ce se va întîmpla cu garanțiile pe care Anglia și Franța le-au acordat Poloniei și Romîniei în martie și aprilie 1939? Ele vor rămîne suspendate în aer și vor deveni niște petice de hîrtie, putînd însă să dea o lovitură serioasă prestigiului puterilor care le-au acordat". De aceea, guvernele britanic și francez s-au grăbit să respingă propunerea de a se încheia un simplu pact tripartit de asistență mutuală și au revenit la formula pactului tripartit însoțit de garanții date altor țări. În cursul unui șir de ședințe ținute la Moscova, negociatorii occidentali au încercat în fel și chip să evite specificarea nominală în pact a țărilor garantate; cînd s-au convins că tentativa lor este zadarnică, au făcut propunerea, la 21 iunie (și anume prin ambasadorul francez Naggiar), de a elimina lista țărilor garantate din art. 1 al textului de bază al pactului și a o include în protocolul secret, anexat la pact [1]. Nu prea era clar de ce le convenea englezilor și francezilor mai mult această soluție, căci în vremurile noastre conținutul oricărui document secret devine foarte repede de notorietate publică, dar, întrucît partenerii noștri insistau asupra acestui protocol, guvernul sovietic n-a ridicat obiecții.

În legătură cu aceasta, este necesară o mențiune privitor la relațiile dintre englezi și francezi în cursul tratativelor tripartite. Am amintit mai sus că, după aprecierea ambasadorului nostru la Paris, I. Z. Suriț, guvernul Daladier, cu tot caracterul său reacționar, se situa pe o poziție mai favorabilă față de pact decît guvernul Chamberlain. Această deosebire se explica, desigur, nu prin onestitatea sau clarviziunea münchenezilor francezi, ci prin faptul că Germania reprezenta pentru Franța o amenințare mult mai nemijlocită decît pentru Anglia. Indiferent însă de motive, cu toată co-

[1] Vezi „DBFP", Third Series, vol. V, pp. 140—142.

munitatea liniei lor politice, tratativele dintre Londra și Paris au dezvăluit existența unor deosebiri de nuanțe, care apăreau cînd într-un caz, cînd într-altul. Acest fenomen a ieșit la iveală în special atunci cînd s-a discutat problema specificării țărilor garantate, iar Naggiar a făcut propunerea ca această specificare să fie trecută în protocolul secret și nu în textul propriu-zis al pactului. Situații de acest fel, după cum vom vedea mai jos, s-au repetat de multe ori și ulterior.

Cu aceasta însă nu s-a sfîrșit povestea specificării nominale a țărilor garantate. Cînd s-a căzut de acord asupra protocolului secret, englezii și francezii au declarat deodată că vor să extindă garanțiile și asupra altor trei țări care îi interesează : Olanda, Luxemburg și Elveția. Așadar, rezulta că cele trei mari puteri trebuiau să garanteze nu opt țări, despre care fusese vorba pînă atunci, ci unsprezece, dintre care două (Olanda și Elveția) nici nu întrețineau relații diplomatice cu U.R.S.S. Aceasta avea să sporească, firește, povara pusă pe umerii garanților, în special aceea care revenea U.R.S.S., întrucît în caz de război tocmai U.R.S.S. ar fi avut de suportat principala greutate a garanțiilor pentru șase state — Polonia, Romînia, Turcia și cele trei state baltice. La una din ședințe, partea sovietică a declarat că, exprimate în limbaj militar, numai obligațiile ce urmau să fie asumate față de cele opt state stabilite inițial ar cere din partea U.R.S.S., în cazul realizării lor, punerea în bătaie a o sută de divizii ; or, dacă numărul statelor garantate va spori, vor fi necesare și mai multe divizii. Ținînd seama de acest fapt, guvernul sovietic s-a declarat dispus ca cele trei state menționate în plus să fie luate sub protecția celor trei mari puteri numai în cazul cînd U.R.S.S. ar primi o anumită „compensație", sub forma, de exemplu, a unor pacte de asistență mutuală între Uniunea Sovietică, Polonia și Turcia, în locul garanțiilor unilaterale ce i s-au cerut inițial pentru aceste state. Întrucît Anglia și Franța au invocat din nou suveranitatea Poloniei și Turciei, iar această poziție a lor făcea foarte îndoielnică posibilitatea încheierii pactelor de asistență mutuală cu aceste două țări, s-a hotărît în cele din urmă ca Olanda, Luxemburgul și Elveția să nu fie incluse în lista statelor garantate, însă în protocolul secret (despre care am relatat mai sus) să se prevadă că, în cazul cînd independența acestor trei țări se va găsi la un moment dat în

situaţia de a fi periclitată, cele trei mari puteri semnatare se vor consulta în privinţa măsurilor ce ar trebui întreprinse.

Englezii şi francezii nu s-au mulţumit însă numai cu tergiversarea la infinit a tratativelor, ci ne mai pretindeau şi „compensaţii" pentru fiecare „concesie" făcută de ei. În legătură cu aceasta, am avut la 23 iunie o ciocnire violentă cu Halifax. El m-a invitat la Ministerul Afacerilor Externe şi de îndată a început să se plîngă de „îndărătnicia" şi „rigiditatea" părţii sovietice, iar apoi, afişînd o mină care se voia şi severă şi enigmatică, m-a întrebat de-a dreptul dacă guvernul sovietic intenţionează într-adevăr să încheie pactul tripartit?

— De ce puneţi această întrebare? — i-am răspuns. Ştiţi doar prea bine că guvernul sovietic este un adept convins al pactului tripartit.

— Mie nu mi se pare aşa — a replicat Halifax. La orice tratative, cele două părţi îşi acordă totdeauna concesii şi la urma urmei ajung la un compromis. Noi, partea engleză, v-am făcut în cursul acestor tratative destule concesii, iar dumneavoastră nu v-aţi clintit nici cu o iotă de pe poziţiile iniţiale... Guvernul sovietic nu este, probabil, interesat să încheie acest pact.

— Lord Halifax, scuzaţi-mă — am obiectat eu —, dar se pare că partea sovietică şi partea engleză au concepţii diferite despre ceea ce înseamnă tratative diplomatice. Partea engleză şi le închipuie, probabil, ca un fel de iarmaroc la care se tocmesc doi negustori; la început ei cer cît nu face, apoi încep treptat să „lase" din preţ şi în cele din urmă tîrgul se încheie; în timpul cît durează tîrgul, fiecare negustor cere celuilalt pentru orice concesie o concesie reciprocă... Noi, partea sovietică, privim tratativele diplomatice într-un alt fel. Noi nu avem obiceiul să cerem la început cît nu face, ca să avem după aceea de unde „lăsa". Noi spunem de la bun început ce anume este necesar, după părerea noastră, pentru atingerea ţelului propus. Aşa am procedat şi în cadrul actualelor tratative. Ceea ce este cuprins în proiectul sovietic din 2 iunie reprezintă *acel minimum indispensabil, care poate asigura pacea în Europa.* Dumneavoastră însă aţi pornit de la nişte condiţii care nici pe departe nu ar putea asigura pacea şi, de aceea, firesţe, aţi fost nevoiţi să veniţi treptat în întîmpinarea noastră, deoarece şi dumneavoastră trebuie să aveţi interes ca pacea să fie menţinută în Europa. Noi nu putem ceda din acest minimum indispensabil fără a

trăda cauza păcii. Dumneavoastră însă trebuie să mai faceţi cîţiva paşi înspre noi, pentru ca, unindu-ne forţele, să fim în stare să punem stavilă agresiunii. De aceea, lăsaţi mai bine la o parte pomelnicul concesiilor pe care ni le-aţi făcut şi nu ne mai pretindeţi în schimbul lor nici un fel de compensaţii. Noi nu vom accepta aceasta. Sîntem realişti. Trebuie să înţelegeţi că pe noi nu ne interesează formulele juridice, nici echilibrarea balanţei concesiilor făcute de o parte şi de alta, ne interesează *esenţa problemei*, adică preîntîmpinarea efectivă a agresiunii şi asigurarea păcii în Europa. Acest ţel poate fi atins *numai pe o singură cale — şi anume pe aceea pe care păşeşte partea sovietică*. Haideţi, să pornim împreună pe această cale.

Halifax m-a ascultat cu atenţie, dar n-a fost de loc de acord cu argumentele mele. El s-a apucat să-mi demonstreze că în orice tratative este foarte important „elementul uman", iar acest „element" presupune în mod obligatoriu concesii reciproce. Fără astfel de concesii reciproce nu se poate crea „atmosfera" care să contribuie la succesul desfăşurării şi încheierii tratativelor. După părerea sa, noi comitem o greşeală ignorînd problema „atmosferei".

— Ascultînd considerentele dumneavoastră — am conchis eu — aş fi aproape dispus să recunosc că guvernul sovietic a făcut într-adevăr o greşeală : n-a ţinut seama de metodele „negustoreşti" ale diplomaţiei engleze şi, de aceea, a dezvăluit prea devreme şi prea sincer ceea ce consideră ca un minimum indispensabil. La drept vorbind însă n-avem de ce să ne cerem scuze pentru această greşeală.

Cu cît continuau tratativele, cu atît devenea mai evident că englezii şi francezii aplică pur şi simplu tactica sabotajului. Atmosfera din Europa devenea tot mai încărcată. Norii furtunii se strîngeau tot mai ameninţători deasupra Danzigului. La 18 iunie a sosit în acest oraş Goebbels şi a ţinut un discurs furibund, declarînd fără înconjur că nu va mai trece mult timp şi Danzigul va fi alipit Germaniei hitleriste. În zilele următoare, mii de „turişti" germani au invadat literalmente oraşul ; cantităţi imense de arme diferite, pînă şi artileria grea, au fost aduse prin contrabandă ; liderul local al naziştilor, Förster, a adresat populaţiei un apel, cerîndu-i să nu-şi precupeţească eforturile pentru a transforma din nou Danzigul într-un oraş german. Sub influenţa acestor evenimente, se accentua tot mai mult încordarea în relaţiile germano-polone, iar la Londra şi Paris îngrijorările creşteau.

Luînd cuvîntul în parlament la 27 iunie, Daladier a declarat că „Europa n-a cunoscut vreodată o stare de confuzie şi îngrijorare ca acum", iar peste cinci zile, la 2 iulie, premierul francez constata că „situaţia generală din Europa este extrem de serioasă".

Într-un discurs ţinut la Londra în ziua de 28 iunie, Churchill spunea :

— Sînt foarte îngrijorat de situaţia în care ne aflăm în prezent. Ea seamănă foarte mult cu cea de anul trecut, cu deosebirea că anul acesta nu avem nici o posibilitate de retragere. De Cehoslovacia nu ne legau obligaţii prevăzute printr-un tratat. Acum am dat Poloniei garanţii absolute. După toate indiciile, naziştii au făcut pregătirile necesare pentru a constrînge Polonia la concesii. Dacă Polonia nu va ceda, ea va fi atacată cu forţe masive dinspre vest şi sud.

Într-un discurs rostit la 29 iunie, Halifax însuşi a zugrăvit în culori foarte sumbre perspectivele ce se deschideau în faţa Europei.

Cu toate acestea, englezii şi francezii continuau să născocească noi forme, obositoare şi meschine, de tergiversare a tratativelor în jurul pactului tripartit. Una din metodele lor preferate era aceea de a tărăgăna răspunsurile la propunerile sau amendamentele noastre. Chiar în zilele acelea am făcut un mic calcul statistic, raportînd timpul de care au avut nevoie părţile sovietică şi anglo-franceză ca să-şi pregătească răspunsurile respective, la durata generală a tratativelor. Cifrele obţinute sînt foarte interesante. Din cele şaptezeci şi cinci de zile cît duraseră tratativele pînă atunci, U.R.S.S. a avut nevoie pentru pregătirea răspunsurilor numai de şaisprezece zile, iar Anglia şi Franţa — de cincizeci şi nouă de zile. Nu-i de mirare că aceste cifre au fost utilizate în presa sovietică. Într-un articol apărut la 29 iunie în „Pravda", se spunea astfel :

„Tratativele anglo-franco-sovietice, avînd ca obiect încheierea unui pact eficace de asistenţă mutuală împotriva agresiunii, au ajuns într-un impas...

Încetineala inadmisibilă şi tergiversările nesfîrşite ale Angliei şi Franţei în cursul tratativelor cu U.R.S.S. ne îndreptăţesc să punem la îndoială sinceritatea adevăratelor intenţii ale celor două puteri occidentale şi ne obligă să ne întrebăm ce anume stă la baza acestei politici : tendinţa serioasă de a asigura un front al păcii sau dorinţa de a folosi tratativele

cît şi tergiversarea lor în alte scopuri, care n-au nimic comun cu crearea unui front al puterilor iubitoare de pace.

Această întrebare se impune cu atît mai mult, cu cît în cursul tratativelor guvernele englez şi francez ridică fel de fel de piedici artificiale, creează aparenţa unor divergenţe serioase ce ar exista între Anglia şi Franţa, pe de o parte, şi U.R.S.S., pe de altă parte, asupra unor probleme care, în fapt, ar putea fi rezolvate fără piedici şi tergiversări dacă Anglia şi Franţa ar fi însufleţite de bunăvoinţă şi de intenţii sincere".

Relevînd, apoi, una din aceste „piedici artificiale" (problema garantării ţărilor baltice) şi subliniind că, în alte cazuri, în care se simte într-adevăr interesată (problema garantării Olandei şi altor state), Anglia nu se sinchiseşte prea mult de dorinţa ţărilor respective pe care are de gînd să le garanteze, „Pravda" continua :

„...Englezii şi francezii nu doresc să încheie cu U.R.S.S. un tratat bazat pe principiul egalităţii şi reciprocităţii, deşi se jură zilnic pe toţi sfinţii că şi ei vor «egalitate», ci doresc un tratat în care U.R.S.S. să aibă rolul argatului, care duce pe umerii săi întreaga povară a obligaţiilor".

După ce a arătat că nici vorbă nu poate fi despre un astfel de tratat, „Pravda" îşi încheie articolul cu următoarele cuvinte semnificative :

„...Se pare că englezii şi francezii nu vor un tratat veritabil, acceptabil pentru U.R.S.S., ci numai *discuţii* despre tratat, pentru ca, speculînd în faţa opiniei publice din ţările lor pretinsa rigiditate a U.R.S.S., să-şi netezească calea spre o tranzacţie cu agresorii".

Erau cuvinte care nimereau drept la ţintă.

Pactul şi convenţia militară

De bine de rău, la începutul lunii iulie chestiunea specificării statelor garantate de către cele trei mari puteri a fost rezolvată, şi acum venise rîndul soluţionării altor dificultăţi care împiedicau semnarea pactului. Cea mai importantă dintre ele era *problema corelaţiei dintre pact şi convenţia militară aferentă.* Nu se poate spune că problema aceasta nu fusese abordată şi mai înainte. Dimpotrivă, chiar în iunie ea fusese amintită de mai multe ori în cursul convorbirilor ce

au avut loc la Moscova între reprezentanții sovietici și anglo-francezi, precum și între mine și Halifax la Londra. În iunie însă, eforturile principale ale părților fuseseră concentrate asupra problemei dacă trebuie specificate sau nu statele garantate de către cele trei mari puteri.

În iulie, pe primul plan s-a impus problema legăturii dintre pact și convenția militară. Acest fapt a fost determinat de o serie de motive speciale : atmosfera din Europa se încinsese pînă la paroxism, războiul putea izbucni în orice moment și de aceea era necesar să se stabilească cît mai repede și cît mai precis posibil ce ajutor își vor acorda reciproc cele trei mari puteri, dacă vreuna dintre ele va fi implicată într-un război împotriva Germaniei. În cursul tratativelor purtate la Moscova cu reprezentanții anglo-francezi s-a subliniat în repetate rînduri că pactul fără convenția militară este un simplu petic de hîrtie și că, în condițiile date, convenția militară e chiar mai importantă decît pactul. Cu toate acestea, partenerii noștri continuau și în această problemă să aplice orbește și cu încăpățînare aceeași tactică de sabotare, deși începuse să le fugă pămîntul de sub picioare.

Pozițiile pe care se situau părțile în problema corelației dintre pact și convenția militară se puteau rezuma în felul următor :

Guvernul sovietic considera că pactul și convenția militară trebuie să constituie un tot unitar, să alcătuiască două părți ale aceluiași acord unic și să intre în vigoare simultan. Cu alte cuvinte, pactul politic nu putea exista fără convenția militară. Acest punct de vedere a fost exprimat limpede încă în primele noastre propuneri din 17 aprilie și noi l-am susținut în mod consecvent în toate convorbirile noastre cu englezii și francezii, atît la Moscova, cît și la Londra sau la Paris. Am arătat mai sus cauzele care ne-au obligat să respectăm riguros acest principiu.

Guvernele englez și francez, dimpotrivă, considerau că pactul și convenția militară sînt două documente distincte și că nu este oportună o legătură prea strînsă între ele. De ce ? Cînd am atins pentru prima oară această chestiune în discuția avută cu Halifax la 8 iunie, ministrul de Externe britanic mi-a spus :

— A cere însă ca pactul și convenția militară să intre simultan în vigoare ar însemna să tărăgănăm considerabil semnarea acordului... Convenția militară nu poate fi elabo-

rată atît de repede... Orice amînare ar periclita cauza păcii... Trebuie să ne grăbim!

Halifax a propus ca, în primul rînd, să se încheie pactul, iar apoi să ne ocupăm de convenție. Eu n-am fost de acord cu aceasta, dar întrucît în acel moment era mai important pentru noi să ajungem la o înțelegere asupra problemei specificării în pact a statelor garantate, am amînat pentru o dată mai potrivită abordarea problemei raportului dintre pact și convenția militară. Ulterior, atît englezii cît și francezii au susținut invariabil punctul de vedere expus de Halifax în discuția menționată, repetînd mereu:

— Convenția militară nu poate decît să întîrzie încheierea pactului, iar noi trebuie să ne grăbim, să ne grăbim cît mai mult... Vedeți doar că situația internațională devine tot mai amenințătoare!

E greu să ne imaginăm un exemplu mai cras de duplicitate și ipocrizie!

Care era adevărata cauză a acestei comportări a englezilor și francezilor?

Cauza era aceeași — invariabila lor fidelitate față de linia generală a „clicii de la Cliveden" și ostilitatea, care decurgea de aici, față de pactul tripartit de asistență mutuală. Tocmai în acea perioadă am fost informat că la începutul lunii iulie avusese loc următorul schimb de păreri între Chamberlain și prietenul său intim, ministrul Aviației, Kingsley Wood:

— Ce mai e nou cu tratativele în jurul pactului? — îl întrebă Kingsley Wood.

Chamberlain, enervat, făcînd cu mîna un gest de plictiseală, răspunse:

— N-am pierdut încă speranța că voi reuși să evit semnarea acestui pact nenorocit.

Dacă asta era starea de spirit a șefului guvernului, ce să ne mai mirăm că Halifax sau Daladier refuzau să considere pactul și convenția militară ca un tot unitar?

Întrucît însă, la începutul lunii iulie, guvernul sovietic a pus în mod categoric problema indiviziunii pactului și convenției militare, englezii și francezii n-au mai avut încotro și au trebuit s-o abordeze ca atare.

La 12 iulie, Halifax m-a invitat la el și s-a apucat din nou să-mi demonstreze că nu este oportun ca pactul și convenția militară să intre în vigoare simultan. L-am întrerupt însă pe loc și i-am declarat că este inutil să ne mai lansăm

în dispute pe această temă, deoarece guvernul sovietic nu va semna în nici un caz pactul fără convenţia militară. Halifax m-a întrebat cum se explică intransigenţa noastră asupra acestui punct. Drept răspuns, i-am relatat pe scurt nefericita experienţă pe care am făcut-o cu pactul franco-sovietic de asistenţă mutuală. Guvernul sovietic a luat hotărîrea fermă ca de data aceasta astfel de lucruri să nu se repete, cu atît mai mult cu cît în prezent situaţia este mult mai periculoasă decît în 1935 [1].

Halifax a tăcut cîteva clipe, cufundat în gîndurile sale, apoi, privindu-mă pieziş, întrebă semnificativ :

— Asta înseamnă că n-aveţi încredere în noi ?...

Am dat din umeri şi i-am răspuns :

— Cele trei mari puteri duc tratative asupra unor probleme foarte importante, astfel încît totul trebuie să fie preois şi clar, altminteri pot interveni cele mai nedorite neînţelegeri şi conflicte.

La Moscova guvernul sovietic apăra cu perseverenţă concepţia unui acord unic format din două părţi şi, spre a se cîştiga timp, a propus ca tratativele asupra convenţiei militare să înceapă de îndată, fără să se aştepte perfectarea textului pactului : în ce priveşte tratativele politice, ele pot continua paralel. Această propunere nu i-a convenit de loc lui Halifax, dar partea sovietică s-a menţinut ferm pe poziţie — sau simultaneitatea pactului şi convenţiei, sau nici un fel de pact. Ca urmare, încă la mijlocul lunii iulie Halifax a dat instrucţiuni lui Seeds să accepte principiul indivizibilităţii pactului şi convenţiei, autorizîndu-l să înceapă tratativele referitoare la convenţie înainte de perfectarea pactului. Totodată, s-a lăsat la latitudinea ambasadorului să hotărască data la care să comunice acest lucru părţii sovietice. Seeds, la rîndul lui, a mai tărăgănat lucrurile vreo săptămînă şi abia în şedinţa din 24 iulie a adus la cunoştinţa comisarului poporului pentru Afacerile Externe al U.R.S.S. că guvernul britanic nu se opune ca tratativele referitoare la convenţia militară să înceapă imediat. Guvernul sovietic a propus ca aceste tratative să aibă loc la Moscova.

Aşadar, din cauza sabotajului partenerilor noştri occidentali, a mai fost nevoie de alte trei săptămîni pentru

[1] Anul cînd a fost semnat pactul franco-sovietic de asistenţă mutuală.

soluționarea problemei raportului dintre pact și convenția militară.

Dar lucrurile nu s-au oprit aici. Acum, cînd problema specificării nominale a statelor garantate și cea a indivizibilității pactului și convenției militare fuseseră rezolvate, mai trebuia depășită o dificultate : trebuia dată o definiție mai precisă noțiunii de *agresiune*. Cele trei mari puteri se obligau să vină în ajutorul altor opt țări în cazul cînd ar deveni victime ale agresiunii, — dar cum trebuia înțeles termenul de „agresiune" ?

Au început din nou nesfîrșitele dispute verbale ! Guvernul sovietic s-a situat în această problemă pe o poziție foarte suplă. El a ținut seama în mare măsură de obiecțiile partenerilor noștri și le-a făcut adesea concesii, modificîndu-și și restructurîndu-și propunerile ; totul a fost însă în zadar. În orice formulare sovietică ochiul bănuitor al lui Halifax descoperea neapărat cîte un cuvîntel, cîte o virguliță, care determina din partea sa o reacție negativă. Discuțiile în jurul definirii agresiunii au ținut toată luna iulie și au continuat și în august fără să se ajungă la vreun acord. De altfel, ele nu s-au terminat nici în momentul eșuării tratativelor tripartite.

Aici este iarăși locul să amintesc despre divergențele ivite între englezi și francezi în cursul tratativelor. Într-o telegramă a lui Seeds din 22 iulie există următorul paragraf :

„Conform punctului de vedere personal al ambasadorului francez, definiția agresiunii indirecte propusă de Molotov poate fi acceptată și, în mod particular, el m-a lăsat să înțeleg că aceasta este și părerea guvernului francez. Ambasadorului francez îi este din ce în ce mai greu să sprijine opoziția guvernului Maiestății Sale față de formula lui Molotov" [1].

Concomitent, deci tot în ziua de 22 iulie, Halifax i-a telegrafiat lui Seeds :

„La Paris și Londra au apărut știri de presă, potrivit cărora guvernul francez este dispus să facă orice concesii lui Molotov și încearcă zadarnic să influențeze guvernul Maiestății Sale în același sens. Puteți spune colegului dumneavoastră francez, dacă el va ridica această problemă, că, după toate datele de care dispunem, divulgarea informației provine din sursă franceză" [2].

---

[1] „DBFP", Third Series, vol. VI, p. 450.
[2] *Ibidem*, p. 448.

Problema privind sursa divulgării avea o însemnătate secundară. Mult mai important era faptul că pe măsură ce, din vina lui Chamberlain, tratativele se tărăgănau, divergenţele între Londra şi Paris răbufneau tot mai vădit.

Urmărind zi de zi comportarea părţii engleze în cursul discuţiilor privind definirea agresiunii, noi ne puneam implicit întrebarea : poate, oare, proceda astfel un guvern care doreşte într-adevăr să încheie cît mai repede pactul tripartit ? Şi de fiecare dată eram nevoiţi să ne răspundem : „nu, nu poate ; de bună seamă, guvernul Angliei continuă să nu dorească încheierea pactului".

În iulie s-a mai produs un eveniment foarte important, care a sporit şi mai mult îndoielile noastre faţă de sinceritatea partenerilor noştri britanici. Cam pe la 20 ale lunii, a avut loc o întrevedere între ministrul englez al Comerţului Exterior, Hudson, şi Wohlthat, consilierul lui Goering pentru probleme economice. Oficial, Wohlthat sosise la Londra ca să participe la conferinţa internaţională pentru pescuitul balenelor, dar în realitate sarcina lui era de a întreprinde un sondaj asupra posibilităţii unei ample reglementări a relaţiilor dintre Anglia şi Germania. În momentul acela noi nu cunoşteam toate amănuntele asupra tratativelor duse de Wohlthat cu oamenii de stat englezi şi, îndeosebi, cele privind discuţiile pe care le avusese cu Horace Wilson (lucrurile s-au lămurit abia după terminarea războiului). În însemnarea făcută la 21 iulie 1939 de către Dirksen, pe atunci ambasador al Germaniei la Londra, găsim următoarele date despre convorbirile lui Wohlthat cu Hudson şi Horace Wilson.

Prin intermediul reprezentantului norvegian dintr-o comisie a conferinţei amintite mai sus, Hudson l-a rugat pe Wohlthat să-i facă o vizită ; în cadrul discuţiei care a avut loc, ministrul englez i-a expus nişte planuri vaste de colaborare anglo-germană, avînd ca obiect deschiderea unor noi pieţe mondiale şi exploatarea celor existente ; printre altele, el a declarat că Anglia şi Germania ar putea găsi largi posibilităţi de utilizare a forţelor lor în China, Rusia şi imperiul britanic ; Hudson considera necesară o delimitare a sferelor de interese engleze şi germane.

Apoi, Wohlthat l-a vizitat şi pe Horace Wilson, din iniţiativa acestuia. Cele două convorbiri ale lui Wohlthat cu consilierul principal al lui Chamberlain în problemele de politică externă au avut un caracter şi mai cuprinzător.

Wilson a declarat că obiectivul său este „o largă înțelegere anglo-germană în toate chestiunile importante", și mai cu seamă : a) încheierea unui pact anglo-german de neagresiune ; b) încheierea unui pact de neintervenție și de delimitare a sferelor de influență ; c) limitarea înarmărilor terestre, navale și aeriene ; d) accesul Germaniei la exploatarea coloniilor și e) ajutor financiar reciproc și problemele comerțului internațional. Cînd Wohlthat l-a întrebat dacă guvernul german ar putea să includă pe ordinea de zi și alte probleme, Wilson i-a răspuns că „Führerul n-are decît să ia o coală albă de hîrtie și să înșire pe ea problemele ce-l interesează ; guvernul englez ar fi dispus să le examineze". El a rugat ca Hitler să numească o persoană împuternicită în regulă pentru a duce tratative asupra tuturor problemelor pendinte de colaborarea anglo-germană.

Dirksen a mai notat următoarele : „Sir Horace Wilson a spus precis d-lui Wohlthat că încheierea pactului de neagresiune (cu Germania — *I.M.*) ar da Angliei posibilitatea de a se elibera de obligația ce o are față de Polonia" [1].

Wilson i-a propus lui Wohlthat să discute neîntîrziat și cu Chamberlain, pentru a se convinge că primul ministru britanic este de acord cu programul pe care i l-a prezentat. Wohlthat a declinat însă oferta de a avea o întrevedere cu premierul englez.

Iată ce discuții ducea Chamberlain cu Germania în vara anului 1939, pe ascuns față de U.R.S.S. ! Dacă pînă la urmă din toate aceste convorbiri nu s-a ales nimic, aceasta s-a datorat unor factori asupra cărora premierul britanic nu mai avea nici o putere. Și după toate acestea, istoricii și politicienii din Occident mai îndrăznesc să arunce cu piatra în guvernul sovietic, învinuindu-l că a încheiat o tranzacție, ba mai mult, chiar o alianță cu Germania, fără știrea Angliei și Franței ! Chiar dacă guvernul sovietic ar fi procedat astfel, în definitiv n-ar fi făcut decît să plătească „democrațiilor" occidentale cu aceeași monedă. În realitate, după cum se va vedea mai departe (vezi capitolul „Dilema

[1] Vezi *Documente și materiale din ajunul celui de-al doilea război mondial*, vol. II, Editura de stat, București, 1949, pp. 67—73 ; А. М. Некрич, *Политика английского империализма в Европе* (октябрь 1938 — сентябрь 1939). (A. M. Nekrici, Politica inperialismului englez în Europa, octombrie 1938 — septembrie 1939), Editura Academiei de Științe a U.R.S.S., 1955, pp. 359—362, 365—369.

guvernului sovietic"), nu s-a întîmplat nimic de felul acesta. Repet, în vara anului 1939 noi nu cunoşteam încă amănuntele tratativelor secrete dintre Anglia şi Germania hitleristă. Totuşi, chiar ceea ce s-a strecurat în iulie 1939 prin presă sau prin intermediul cercurilor politice era absolut suficient ca să justifice cele mai serioase îngrijorări. După cum scriau atunci ziarele şi după cum a recunoscut Chamberlain însuşi, în declaraţia făcută în parlament la 24 iulie, convorbirile între Hudson şi Wohlthat au avut ca obiect extinderea relaţiilor comerciale şi financiare anglo-germane şi un împrumut masiv de cinci sute pînă la o mie de milioane de lire sterline, pe care Anglia ar fi urmat să-l acorde Germaniei în anumite condiţii. O tranzacţie comercială de aceste proporţii avea neîndoios o semnificaţie politică de prim ordin. Foarte elocvent era însuşi faptul că un membru al guvernului britanic a considerat de cuviinţă să discute un astfel de proiect cu un înalt demnitar al statului hitlerist. Noi n-am tras de aici concluzii definitive, dar cele întîmplate nu puteau, firește, decît să sporească neîncrederea noastră faţă de adevăratele intenţii ale guvernului britanic, neîncredere insuflată de experienţa acumulată în trecut, îndeosebi pe tărîmul tratativelor tripartite.

Pregătiri pentru tratative militare

La 25 iulie, Halifax m-a invitat la el şi mi-a comunicat că la Moscova s-a căzut de acord să se înceapă imediat tratative militare. Aflasem despre aceasta din telegrama pe care o primisem cu o zi înainte din partea Comisariatului poporului pentru Afacerile Externe, totuşi mi-am exprimat satisfacţia deosebită faţă de comunicarea ministrului de Externe. Eram însă frămîntat de unele îndoieli şi am încercat să verific pe loc în ce măsură sînt ele întemeiate.

— Spuneţi-mi, vă rog, lord Halifax — l-am întrebat eu —, cînd credeţi că vor putea începe aceste tratative?

Halifax s-a gîndit un pic, şi-a îndreptat privirile spre tavan, ca şi cum ar fi făcut nişte socoteli, apoi mi-a răspuns :

— Avem nevoie de şapte pînă la zece zile ca să rezolvăm toate lucrările pregătitoare necesare.

Asta însemna că, de fapt, tratativele nu aveau să înceapă decît peste vreo două săptămîni. Deci, Halifax nu avea de gînd să se grăbească.

— Dar componența delegației dumneavoastră care va duce tratativele militare ați stabilit-o ? — l-am întrebat în continuare.

— Nu, deocamdată nu... O vom hotărî zilele acestea — spuse Halifax și apoi a adăugat : Noi considerăm că locul cel mai potrivit pentru desfășurarea tratativelor militare ar fi Parisul, dar întrucît guvernul sovietic și-a exprimat dorința ca ele să aibă loc la Moscova, sîntem dispuși să ne întîlnim la Moscova.

Am plecat de la Halifax cuprins de sentimentul unei puternice neliniști ; era clar că partenerii noștri își continuau vechiul joc, în timp ce situația internațională devenea tot mai încordată. Militarizarea Danzigului se desfășura într-un ritm intens, iar încordarea în relațiile polono-germane ajunsese la culme. La 21 iulie, ministrul german al Afacerilor Externe a declarat că Danzigul trebuie să fie retrocedat Germaniei „fără nici un fel de condiții". Șeful armatei poloneze, mareșalul Rydz-Smigly, a replicat că, dacă Germania va găsi cu cale să hotărască în mod unilateral soarta Danzigului, Polonia va riposta cu armele. Cam în același timp, generalul englez Ironside a vizitat Varșovia și a dus tratative cu Marele stat-major polonez. În Extremul Orient, se desfășurau evenimente serioase : războiul chino-japonez dura de doi ani fără a i se putea întrevedea sfîrșitul ; la Halhin-Gol se dădeau lupte între agresorii japonezi și trupele sovieto-mongole ; imperialiștii japonezi duceau în China o campanie turbată împotriva Angliei, bombardau vasele britanice pe fluviul Ianțzî, puneau la cale demonstrații antiengleze în orașele chineze, amenințau cu moartea pe cetățenii britanici stabiliți acolo. Toate acestea au provocat o puternică neliniște în Anglia, iar masele largi, în special muncitorii, atacau tot mai violent guvernul, acuzîndu-l de sabotarea tratativelor tripartite. De la un capăt la altul al țării se auzea tot mai puternică revendicarea : „Să se încheie imediat pactul cu Uniunea Sovietică !"

Chamberlain a fost din nou nevoit să manevreze. La 31 iulie, au avut loc în parlament dezbateri furtunoase asupra politicii externe. Liderul liberalilor, Archibald Sinclair, a criticat aspru politica lui Chamberlain și a cerut ca pentru perfectarea tratativelor în legătură cu pactul să se

trimită la Moscova „un om de cel mai înalt rang politic". Un exponent al laburiştilor, Dalton, a propus ca la Moscova să plece chiar lordul Halifax, sau un membru al guvernului sovietic să fie invitat la Londra. Eden a insistat să se trimită urgent în U.R.S.S. o misiune politică, condusă de o persoană al cărei rang să-i permită să aibă contact nemijlocit cu guvernul sovietic. Mulţi alţi oratori au vorbit în acelaşi spirit.

Zbătîndu-se să respingă vehementele acuzaţii de sabotare a tratativelor, Chamberlain s-a gîndit să invoce în favoarea sa precedente istorice. În acest sens, el a amintit că tratativele din 1903 pentru încheierea aliaţei anglo-japoneze au durat o jumătate de an, cele care au dus la crearea Antantei anglo-franceze din 1904 au ţinut nouă luni, iar tratativele înounate de înfiinţarea Antantei anglo-ruse din 1907 s-au prelungit timp de cincisprezece luni... Concluzia era limpede: actualele tratative cu U.R.S.S. durează *numai* de patru luni şi jumătate, ce mai vreţi atunci de la mine?[1] Este greu să ne închipuim un exemplu mai cras de mărginire politică decît aceste raţionamente ale premierului britanic, în momentul cînd furtuna era gata să izbucnească pe arena mondială.

Cu toată indignarea cercurilor largi ale opiniei publice din Anglia, Chamberlain a continuat să persevereze pe făgaşul politicii sale anterioare. El nu-şi pierduse încă speranţa de a încăiera Germania şi U.R.S.S. Asta reieşea limpede din toate acţiunile întreprinse de guvernul britanic chiar în acest al doisprezecelea ceas.

După convorbirea avută cu Halifax la 25 iulie, am făcut o încercare de a influenţa asupra modului de alcătuire a delegaţiei militare pe care Anglia se pregătea s-o trimită în U.R.S.S. Îmi făceam următorul calcul: „Dacă în iunie Halifax n-a plecat la Moscova, poate vom izbuti ca măcar acum reprezentantul principal al Angliei să fie o personalitate militară marcantă şi activă. Aceasta ar fi util şi pentru mersul tratativelor, şi ar putea tempera într-ucîtva febra agresivă a lui Hitler şi, totodată, ar demonstra că Anglia are intenţii serioase în privinţa pactului tripartit, dacă în starea de spirit a cercurilor guvernante britanice s-au pro-

[1] Vezi „Parlimentary Debates. House of Commons", vol. 350, col. 2023.

dus într-adevăr schimbări înspre bine, cel puțin acum, cînd războiul bate la ușă".

M-am adresat lui Arthur Greenwood, viceliderul grupului laburist din parlament, cu care întreţineam relaţii bune, şi l-am rugat să aducă în mod neoficial la cunoştinţa guvernului britanic că partea sovietică speră să vadă în fruntea delegaţiei engleze un militar de mare prestigiu, de preferinţă pe generalul Gort, care era la acea dată şef al Marelui stat-major britanic. Ştiu precis că Greenwood mi-a satisfăcut rugămintea. Chamberlain i-a răspuns printr-o scrisoare (am citit-o eu însumi), în care îi aducea la cunoştinţă că, spre regretul său, guvernul nu-l poate trimite pe Gort la Moscova, deoarece, chipurile, acum prezenţa sa este foarte necesară la Londra, dar că în locul lui delegaţia va fi condusă de o persoană în măsură să se bucure de „respectul" cuvenit din partea guvernului sovietic.

Şi ce credeţi? La 31 iulie, Chamberlain a declarat în parlament că guvernul a încredinţat şefia delegaţiei militare engleze lui sir Reginald Plunkett Ernle Erle Drax. Trebuie să mărturisesc că, pînă atunci, în cei şapte ani de cînd eram ambasador al U.R.S.S. la Londra, nu-i auzisem niciodată numele. Nici nu era de mirare, pentru că sir Reginald Plunkett Drax nu avea pe atunci nici o contingenţă operativă cu forţele armate engleze, în schimb, era în anturajul curţii regale şi împărtăşea vederile politice ale lui Chamberlain. Chiar să fi căutat cu lumînarea şi tot n-ar fi putut găsi o persoană mai nepotrivită pentru a duce tratative cu U.R.S.S., decît acest bătrîn amiral al flotei britanice. Ceilalţi membri ai delegaţiei (mareşalul aerului Burnett şi generalul-maior Heywood) nu erau nici ei decît nişte figuri mediocre din corpul de comandă al trupelor de uscat engleze.

Cînd am aflat despre componenţa delegaţiei, n-am putut să trag decît o singură concluzie: „Totul rămîne ca mai înainte, sabotarea pactului tripartit continuă".

Guvernul francez a procedat la fel ca şi colegii săi de la Londra: ca şef al delegaţiei franceze a fost numit generalul de corp de armată Doumenc, iar ca membri — generalul de aviaţie Valin şi căpitanul de corvetă [1] Willaume. În delegaţie nu era nici o persoană care să fi putut vorbi cu autoritate în numele tuturor forţelor armate ale ţării. În

[1] În armata noastră gradul echivalent este căpitan de rangul 3 — *N. T.*

primele zile ale lunii august delegația franceză a sosit la Londra. De aici, ambele delegații urmau să plece împreună la Moscova. Am hotărît să ofer un dejun în cinstea lor. Oricît de decepționat eram de componența delegațiilor, regulile politeții diplomatice îmi impuneau acest gest. În plus, voiam să stau personal de vorbă cu membrii acestora. Dejunul a avut loc în grădina de iarnă a ambasadei. În afara delegațiilor engleză și franceză au participat și militarii din misiunea noastră diplomatică (atașații militari, de aviație și de marină) și conducătorii reprezentanței comerciale. La dreapta mea, în calitate de „decan" al oaspeților, ședea amiralul Drax, un englez înalt, uscățiv și cărunt, cu mișcări lente și grai domol. După ce s-a sfîrșit masa și s-au servit cafelele, între mine și Drax a avut loc următoarea discuție :

Eu : D-le amiral, spuneți-mi cînd plecați la Moscova ?

Drax : Încă nu s-a hotărît definitiv, dar zilele acestea.

Eu : Plecați, desigur, cu avionul ?... Timpul nu așteaptă ; atmosfera în Europa este încărcată !...

Drax : O, nu ! Cele două delegații ale noastre cuprind, împreună cu personalul auxiliar, aproape patruzeci de persoane, avem și mult bagaj... Cu aeroplanul va fi incomod !

Eu : Dacă avionul nu vă convine, veți pleca, probabil, în Uniunea Sovietică pe vreunul dintre crucișătoarele dumneavoastră rapide ?... Ar fi foarte elegant și impunător : delegațiile militare călătorind cu o navă militară... De altfel, în felul acesta n-ați face prea mult de la Londra pînă la Leningrad.

Drax (cu o mină acră) : Nu, nici cu crucișătorul nu-i bine. Păi, dacă ne-am îmbarca pe un crucișător, ar însemna să scoatem cîteva zeci de ofițeri din cabinele lor și să le ocupăm locurile... De ce să-i deranjăm pe oameni ? Nu, nu ! Nu vom pleca cu crucișătorul.

Eu : În cazul acesta, poate veți lua unul dintre vapoarele dumneavoastră comerciale rapide ?... Repet, timpul ne zorește, trebuie să sosiți cît mai curînd la Moscova !

Drax (cu o vizibilă dorință de a pune capăt discuției) : Credeți-mă, nu vă pot preciza nimic... De organizarea deplasării se ocupă Ministerul Comerțului... El are în mînă pîinea și cuțitul. Nu știu cum se va aranja treaba.

Iată cum s-a „aranjat" : la 5 august delegațiile militare s-au îmbarcat la Londra pe vaporul mixt de mărfuri și pasageri „City of Exeter", care avea o viteză de 13 noduri

pe oră [1], și abia la 10 august au ajuns, în sfîrșit, la Leningrad. Această „croazieră" a consumat nici mai mult, nici mai puțin decît cinci zile, și asta într-un moment cînd în balanța istoriei contau orele și chiar minutele !...

Mi-am zis că această încetineală fenomenală arătată cu prilejul alcătuirii și deplasării delegațiilor în U.R.S.S. este una dintre formele sabotării tratativelor tripartite, pe care le cunoscusem atît de bine pînă atunci. Desigur, în linii generale aveam dreptate. Acum însă se poate constata din documentele diplomatice publicate de guvernul englez că acea încetineală cu care Drax și colegii săi au călătorit la Moscova mai avea și un alt rost. Am arătat mai sus că, în momentul cînd părțile căzuseră de acord să înceapă imediat tratativele militare, nu se terminase încă redactarea pactului politic : mai trebuia rezolvată problema definirii noțiunii de „agresiune". Se presupunea că tratativele politice și cele militare vor decurge paralel. Dar documentele menționate ne-au permis ulterior să aflăm că, în instrucțiunile scrise date delegației sale de către Ministerul Afacerilor Externe de la Londra, după care urma să se călăuzească în cursul tratativelor, la punctul 8 se spunea :

„Pînă la încheierea acordului politic... delegația nu trebuie să manifeste grabă în ducerea tratativelor, ea va trebui să urmărească permanent mersul tratativelor politice și să mențină un strîns contact cu ambasadorul Maiestății Sale (acreditat la Moscova — *I.M.*)" [2].

Or, întrucît în momentul cînd delegațiile militare se pregăteau să părăsească Londra problema definirii agresiunii era încă în suspensie, guvernul britanic a considerat că nu are motive să zorească această călătorie.

Cu acest prilej au ieșit la iveală încă o dată divergențele dintre Londra și Paris. Astfel, în telegrama din 13 august, Seeds i-a cerut lui Halifax să elucideze următoarea nedumerire a sa :

„Instrucțiunile scrise primite de amiralul Drax — comunica Seeds de la Moscova — sînt concepute, pare-se, pe ideea ca tratativele militare să se desfășoare fără grabă, pînă se va ajunge la o înțelegere asupra problemelor politice rămase în suspensie... Pe de altă parte, instrucțiunile

[1] Măsură de viteză navală, egală cu o milă marină (1,852 km) pe oră. Deci vasul respectiv avea o viteză de circa 24 km pe oră. — *N. T.*

[2] „DBFP", Third Series, vol. VI, p. 736.

primite de generalul francez îi prescriu să obţină cît mai repede încheierea convenţiei militare. Este evident că aceste instrucţiuni nu coincid cu instrucţiunile primite de amiralul Drax".

Este neîndoios că în această chestiune exista o divergenţă vădită între Londra şi Paris. Şi nu numai între Londra şi Paris, ci, ceea ce era deosebit de semnificativ, şi între guvernul de la Londra şi propriul său ambasador de la Moscova. Cu tot „dresajul" diplomatic pe care-l căpătase Seeds, nici el n-a mai putut suporta, în cele din urmă, modul în care guvernul britanic îşi bătea joc de interesele securităţii europene ca şi de cel mai elementar bun-simţ. Această reacţie rezultă din ceea ce scria Seeds mai departe în aceeaşi telegramă :

„V-aş fi recunoscător dacă m-aţi lămuri de urgenţă asupra următorului aspect : condiţionează, oare, guvernul Maiestăţii Sale dezvoltarea tratativelor militare, în afara diverselor locuri comune care nu obligă la nimic, de reglementarea prealabilă a problemei «agresiunii indirecte» ? Aş regreta profund dacă aceasta ar fi într-adevăr decizia guvernului Maiestăţii Sale, deoarece toate indiciile atestă clar că misiunea militară sovietică vrea să se apuce de treabă cu toată seriozitatea" [1].

Iată pînă unde ajunsese miopia politică a liderilor de atunci ai burgheziei engleze ! Iată unde îi adusese orbirea generată de poziţia lor de clasă !

*

Cu acestea se termină de fapt amintirile mele personale despre tratativele tripartite din anul 1939, deoarece după ce delegaţiile militare au plecat în U.R.S.S., la Londra tratativele au fost întrerupte. Centrul de greutate al tratativelor, care acum îmbrăcaseră „tunica militară", s-a deplasat la Moscova, iar eu n-am participat nemijlocit la ele. Cu toate acestea, nu pot să pun punct aici. Logica întregii naraţiuni mă îndeamnă să redau, fie şi pe scurt, cele ce s-au întîmplat la Moscova şi cum s-a terminat povestea tratativelor tripartite. Însă în această parte a expunerii mele va trebui

[1] „DBFP", Third Series, vol. VI, pp. 682-683.

să recurg nu la amintirile mele proprii, ci la cele ce am auzit de la martori demni de încredere ai evenimentelor de la Moscova şi la ceea ce am reuşit să aflu ulterior din diferite izvoare documentare.

Tratativele militare de la Moscova

În opoziţie cu guvernele englez şi francez, guvernul sovietic a manifestat faţă de tratativele militare ce urmau să aibă loc toată seriozitatea pe care o meritau.

Misiunea sovietică împuternicită să trateze era alcătuită din persoane de cel mai înalt rang. Ca şef al misiunii a fost numit mareşalul K. E. Voroşilov, pe atunci comisar al poporului pentru Apărare, iar ca membri — şeful Marelui stat-major, comandantul de armată de rangul 1 B. M. Şaposnikov, comisarul poporului pentru Flota maritimă militară, flagmanul [1] de rangul 2 N. G. Kuznetov, şeful Forţelor aeriene militare, comandantul de armată de rangul 2 A. D. Loktionov, şi locţiitorul şefului Marelui stat-major, comandantul de corp I. V. Smorodinov.

Cînd au sosit la Leningrad, misiunile engleză şi franceză au fost întîmpinate de cei mai înalţi reprezentanţi ai autorităţilor militare şi maritime ale oraşului. Membrii delegaţiilor au vizitat locurile istorice şi monumentele din Leningrad şi din împrejurimi. Ambasadorul englez în U.R.S.S., Seeds, sublinia în raportul trimis ministrului său de Externe că autorităţile sovietice „au căutat în mod vizibil să ofere oaspeţilor absolut toate posibilităţile" [2].

La Moscova delegaţiilor engleză şi franceză li s-a făcut de asemenea o primire de „prim rang" şi chiar în ziua sosirii au fost primite de comisarul poporului pentru Afacerile Externe şi de comisarul poporului pentru Apărare, iar seara

[1] În 1935, cînd s-au introdus în Armata Roşie gradele militare, denumirea gradelor acordate persoanelor din corpul superior de comandă corespundea unei anumite funcţii (de exemplu: comandant de armată de rangul 3, de rangul 2, de rangul 1), deşi persoana respectivă putea deţine o altă funcţie decît cea indicată de titulatura gradului respectiv. În 1940, titulatura gradelor acordate persoanelor din corpul superior de comandă a fost schimbată în aceea de generali şi amirali. Flagmanul de rangul 3, 2 şi 1 echivala cu gradele de contraamiral, viceamiral şi amiral — *N. T.*

[2] „DBFP", Third Series, vol. VII, L., 1954, p. 45.

au participat la un dineu de gală oferit în cinstea lor de către misiunea militară sovietică în clădirea de pe strada Spiridonovka [1]. Descriind vizita misiunilor la K. E. Voroşilov, Seeds remarca în acelaşi raport:

„Mareşalul Voroşilov, pe care nu avusesem ocazia să-l văd pînă atunci, era îmbrăcat într-o foarte frumoasă uniformă albă de vară şi mi-a făcut cea mai favorabilă impresie, prin afabilitatea şi energia sa. Se pare că a fost realmente bucuros să se întîlnească cu misiunile" [2].

Dineul din clădirea de pe Spiridonovka a produs asupra ambasadorului englez o puternică impresie.

„Recepţia a durat pînă tîrziu — arăta el în darea de seamă; după dineu a urmat un excelent concert. A domnit o atmosferă cordială şi numai dificultăţile de limbă au jenat întrucîtva conversaţiile. În relatarea oficială asupra recepţiei, apărută în «Izvestia», au fost menţionate «toasturile amicale» rostite în cursul dineului" [3].

Aşadar, partea sovietică a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a demonstra seriozitatea cu care priveşte tratativele cu privire la convenţia militară şi spre a evidenţia sinceritatea străduinţelor sale de a ridica o barieră eficace în calea repetării agresiunii. Englezii înşişi atestau existenţa acestor eforturi. Dar ce făcea în acest timp partea anglo-franceză? Din păcate, ceea ce făcuse şi mai înainte: sabotarea pactului tripartit continua.

Această realitate a ieşit la iveală chiar la prima şedinţă oficială a celor trei misiuni, la 12 august. După îndeplinirea tuturor formalităţilor, şeful delegaţiei sovietice a propus să se ia cunoştinţă de împuternicirile fiecărei delegaţii. El a prezentat chiar pe loc împuternicirile delegaţiei sovietice, care prevedeau că delegaţia noastră este autorizată „să ducă tratative cu misiunile militare ale Angliei şi Franţei şi să semneze o convenţie militară referitoare la problemele organizării apărării militare a Angliei, Franţei şi U.R.S.S. împotriva unei agresiuni ce ar fi comisă în Europa" [4].

---

[1] Localul Comisariatului poporului pentru Afacerile Externe — *N. T.*

[2] „DBFP", Third Series, vol. VII, p. 46.

[3] *Ibidem*, pp. 46—47.

[4] *Переговоры военных миссий СССР, Англии и Франции в Москве в августе 1939 г.* (Tratativele duse de misiunile militare ale U.R.S.S., Angliei şi Franţei la Moscova în august 1939), în „Mejdunarodnaia Jizn", nr. 2, 1959, p. 145.

Şeful delegaţiei franceze, generalul Doumenc, a dat citire mandatului său, care îl împuternicea „să ajungă la un acord cu comandamentul suprem al Forţelor Armate Sovietice asupra tuturor problemelor referitoare la cooperarea forţelor armate ale celor două ţări“ [1]. Aceste împuterniciri erau mult mai restrînse decît cele ale delegaţiei sovietice, totuşi generalul Doumenc avea posibilitatea să ducă tratative serioase cu partea sovietică.

Mult mai prost stăteau lucrurile cu amiralul Drax. A reieşit că el nu are, în genere, nici un fel de împuterniciri scrise! Mai era, oare, nevoie de vreo altă dovadă mai grăitoare a neseriozităţii cu care guvernul britanic a abordat tratativele militare? Era limpede că misiunea engleză fusese trimisă la Moscova nu pentru a încheia de urgenţă convenţia militară, ci ca să ducă în legătură cu convenţia militară discuţii care nu angajează la nimic. Amiralul Drax a încercat să iasă din încurcătură declarînd că, dacă respectiva conferinţă şi-ar muta sediul la Londra, el ar putea dispune de toate împuternicirile necesare; şeful delegaţiei sovietice a replicat — susţinut de rîsetele tuturor — că „este mai uşor de adus hîrtiile de la Londra la Moscova, decît de a deplasa la Londra o societate atît de numeroasă“ [2]. În cele din urmă amiralul a promis că va solicita guvernului său împuterniciri scrise; le-a primit abia la 21 august, cînd, după cum vom vedea mai departe, ele nu mai aveau nici un rost.

Faptul că amiralului Drax îi lipseau împuternicirile scrise a fost ultima picătură care a făcut să se reverse paharul răbdării manifestate luni de zile de guvernul sovietic. El s-a convins definitiv că Chamberlain este incorigibil şi că speranţele de a încheia pactul au devenit infime. Problema apărării intereselor sovietice trebuia rezolvată pe alte căi. Totuşi, din punct de vedere politic, nu era înţelept să se întrerupă brusc tratativele, atîta timp cît cealaltă parte nu renunţase la ele.

Aşadar, deşi amiralul Drax nu dispunea de împuterniciri întocmite conform uzanţelor, delegaţia sovietică a declarat că nu obiectează împotriva continuării lucrărilor conferin-

---

[1] *Переговоры военных миссий СССР, Англии и Франции в Москве в августе 1939 г.* (Tratativele duse de misiunile militare ale U.R.S.S., Angliei şi Franţei la Moscova în august 1939), în „Mejdunarodnaia Jizn“, nr. 2, 1959, p. 145.

[2] *Ibidem.*

ţei. Într-adevăr, în zilele de 13, 14, 15, 16 şi 17 august au avut loc şapte şedinţe, la care părţile au procedat la un schimb de informaţii asupra forţelor lor armate şi planurilor stabilite pentru eventualitatea unei agresiuni hitleriste. Din partea Angliei au luat cuvîntul: amiralul Drax, mareşalul aerului Burnett şi generalul Heywood; din partea Franţei — generalii Doumenc, Valin şi căpitanul de corvetă Willaume; din partea U.R.S.S. — şeful Marelui stat-major, comandantul de armată de rangul 1 B. M. Şapoşnikov, şeful Forţelor aeriene militare, comandantul de armată de rangul 2 A. D. Loktionov, şi comisarul poporului pentru Flota maritimă militară, flagmanul de rangul 2 N. G. Kuznețov.

Discuţiile au permis să se desprindă următoarea situaţie de ansamblu a forţelor armate ale celor trei ţări:

Franţa dispunea de o sută zece divizii, în afară de apărarea antiaeriană, apărarea litoralului şi trupele dizlocate în Africa; în plus, existau circa două sute de mii de foşti combatanţi din trupele Spaniei republicane [1], care se retrăseseră în Franţa după victoria lui Franco şi solicitaseră să fie primiţi în armata franceză. Forţele franceze erau înzestrate cu patru mii de tancuri moderne şi trei mii de tunuri grele de la calibrul de 150 mm în sus (exclusiv artileria divizionară). Aviaţia militară franceză era alcătuită din două mii de avioane de linia întîi, din care, conform standardelor de atunci, aproximativ două treimi erau moderne, cuprinzînd avioane de vînătoare cu o viteză de 400—500 km pe oră şi bombardiere cu o viteză de 400—450 km pe oră.

Anglia dispunea de şase divizii aflate pe picior de luptă, putea debarca pe continent „în cel mai scurt timp" încă zece şi era în măsură să suplimenteze în „eşalonul doi" încă şaisprezece divizii — în total, deci, treizeci şi două de divizii. Forţele aeriene militare ale Angliei propriu-zise cuprindeau peste trei mii de avioane de linia întîi.

Uniunea Sovietică dispunea împotriva unei agresiuni ce s-ar fi comis în Europa de o sută douăzeci divizii de infanterie şi şaisprezece divizii de cavalerie, cinci mii de tunuri grele, nouă mii pînă la zece mii de tancuri şi cinci mii pînă la cinci mii cinci sute avioane de luptă.

În plus, cele trei mari puteri aveau la dispoziţie *flotele*

[1] Numărul spaniolilor era mult exagerat.

lor maritime militare, dintre care deosebit de puternică era cea britanică [1].

După cum se vede, forţele armate ale ţărilor ce ar fi urmat să constituie alianţa tripartită erau foarte impunătoare şi întreceau cu mult forţele de care dispuneau atunci Germania şi Italia. Aceste mijloace ar fi fost indiscutabil suficiente pentru a preîntîmpina agresiunea fasoistă, dar cu o singură condiţie — ca toate cele trei guverne să fi dorit realmente crearea unui front unic eficace împotriva lui Hitler şi Mussolini. Guvernul sovietic dorea foarte mult realizarea acestui baraj antifascist şi antiagresiv, însă nu acelaşi lucru se putea spune despre guvernul Franţei şi, mai ales, despre cel al Angliei.

Iată două fapte grăitoare în acest sens.

În şedinţa din 14 august a avut loc următorul schimb de păreri între mareşalul Voroşilov şi generalul Doumenc:

Mareşalul K. E. Voroşilov: Am pus ieri următoarea întrebare generalului Doumenc: în ce fel îşi închipuie misiunile de faţă sau marile state-majore ale Franţei şi Angliei participarea Uniunii Sovietice la războiul împotriva agresorului, dacă el va ataca Franţa şi Anglia, sau dacă va ataca Polonia sau Romînia, sau Polonia şi Romînia la un loc, sau dacă agresorul va ataca Turcia?...

Generalul Doumenc: Generalul Gamelin este de părere, iar eu, în calitate de subaltern al lui, o împărtăşesc, că obiectivul nostru iniţial este ca fiecare să reziste ferm pe frontul său şi să-şi grupeze toate forţele pe acest front. În ce priveşte ţările amintite mai înainte, noi sîntem de părere că este de datoria lor să-şi apere teritoriul... Însă, le vom întinde o mînă de ajutor, cînd ni-l vor solicita.

Mareşalul K. E. Voroşilov: Dar dacă ele nu vor solicita acest ajutor?

Generalul Doumenc: Avem informaţii că ele au nevoie de asistenţă.

Mareşalul K. E. Voroşilov: ...Dacă însă ele nu vor cere ajutorul la timp, asta va însemna că ele au ridicat mîinile sus şi se predau.

Generalul Doumenc: Ar fi extrem de neplăcut.

Mareşalul K. E. Voroşilov: Ce va întreprinde în acest caz armata franceză?

---

[1] *Переговоры военных миссий СССР, Англии и Франции в Москве в августе 1939 г.*, în *loc. cit.* nr. 2, pp. 144—159; nr. 3, pp. 139—158.

Generalul Doumenc: În acest caz Franța își va menține pe frontul său forțele pe care le va considera necesare" [1].

Așadar, Marele stat-major francez suferea vădit de complexul pasivității. El recomanda viitorilor participanți ai pactului ca, în cazul unui nou „salt" al lui Hitler, „fiecare să reziste ferm pe frontul său" și să aștepte... să tot aștepte pînă ce victima agresiunii îl va chema în ajutor. Pentru Uniunea Sovietică, aplicarea acestei formule implica următoarele: dacă Hitler va invada Polonia sau Romînia, guvernul sovietic trebuie să-și concentreze forțele la frontiera sa de vest și să privească impasibil ce se petrece „peste gard". El poate veni în ajutorul celor două țări invadate numai dacă guvernul romîn sau, respectiv, cel polonez i se va adresa în acest sens... Dar dacă nu i se vor adresa? Sau dacă i se vor adresa prea tîrziu? Ce se va întîmpla atunci?... Nu încăpea nici o îndoială că strategia pe care o recomanda Marele stat-major francez putea duce doar la triumful agresorului.

Divergențele între partea sovietică și cea anglo-franceză s-au manifestat și mai acut într-o altă problemă. Partea sovietică considera că o abordare serioasă a planurilor de luptă împotriva agresorilor implică neapărat *precizarea prealabilă a acțiunilor practice care aveau să fie întreprinse în momentul pericolului*, că era total neindicat ca rezolvarea acestei probleme să fie amînată pînă cînd situația va deveni critică. Tocmai de aceea, în ședința din 14 august, șeful delegației sovietice, ținînd seama că U.R.S.S. și Germania nu aveau frontieră comună, a pus fără înconjur șefilor misiunilor engleză și franceză următoarea întrebare:

„Marile state-majore ale Marii Britanii și Franței au oare în vedere eventualitatea ca trupelor sovietice de uscat să li se permită trecerea pe teritoriul polonez, pentru a lua contact direct cu inamicul, dacă el va ataca Polonia?... Se prevede oare ca trupele sovietice să treacă pe teritoriul romîn, dacă agresorul va ataca Romînia?"

După ce a precizat, în continuare, că este vorba în primul rînd de tranzitul trupelor sovietice prin coridorul

[1] *Переговоры военных миссий СССР, Англии и Франции в Москве в августе 1939 г.*, în *loc. cit.*, p. 154.

Vilno [1] și prin Galiția [2], reprezentantul sovietic a subliniat că „dacă această problemă nu-și va găsi o rezolvare pozitivă, mă îndoiesc în general de oportunitatea tratativelor noastre" [3].

Ce au răspuns misiunile engleză și franceză ?

Mai întîi, ele s-au apucat să demonstreze că, în general, nu există vreo problemă a tranzitului trupelor sovietice, deoarece, după cum a declarat generalul Doumenc, în cazul unei agresiuni germane, „Polonia și Romînia vă vor implora, d-le mareșal, să le veniți în ajutor". Cînd însă mareșalul K. E. Voroșilov a replicat : „dar poate că nu ne vor implora" [4], Drax și Doumenc au lăsat să se înțeleagă că întrebarea pusă de partea sovietică constituie o problemă politică, care nu intră în competența misiunilor militare. Întrucît însă șeful delegației sovietice a declarat că problema tranzitului trupelor sovietice are o „importanță cardinală" [5] și fără rezolvarea ei satisfăcătoare nici nu poate fi vorba de încheierea convenției militare, șefii celor două delegații au notificat printr-o comunicare scrisă că pentru a da un răspuns la întrebarea pusă de partea sovietică este necesar să se ia contact cu guvernele Poloniei și Romîniei. Ei au recomandat ca acest demers să fie întreprins de guvernul sovietic, admițînd însă, totodată, că Londra și Parisul ar putea și ele cere explicațiile corespunzătoare.

Guvernul sovietic nu avea, desigur, nici un temei să facă demersuri la Varșovia și la București ; ca urmare, Drax și Doumenc și-au asumat obligația de a ruga guvernele englez și francez să obțină din partea Poloniei și Romîniei un răspuns în privința eventualității tranzitului trupelor sovietice.

La sfîrșitul aceleiași ședințe din 14 august, partea sovietică a dat citire unei declarații scrise, în care, printre altele, se spunea :

---

[1] Orașul lituanian Vilnius (denumit în limba poloneză Vilno) și teritoriul înconjurător erau cuprinse atunci în teritoriul Poloniei. În această parte traseul frontierelor Poloniei avea forma unui „coridor" cuprins între U.R.S.S., Lituania și fosta Prusie Orientală — *N. T.*

[2] Denumirea istorică a ținuturilor de pe versantul nordic al Carpaților septentrionali. Galiția aparținea pe atunci Poloniei burghezo-moșierești — *N. T.*

[3] *Переговоры военных миссий СССР, Англии и Франции в Москве в августе 1939 г.*, în *loc. cit.*, pp. 155—156.

[4] *Ibidem*, p. 156.

[5] *Ibidem.*

„Misiunea militară sovietică își exprimă regretul că misiunile militare ale Angliei și Franței nu au dat un răspuns precis la problema tranzitului forțelor armate sovietice pe teritoriul Poloniei și Romîniei.

Misiunea militară sovietică consideră că, fără rezolvarea pozitivă a acestei probleme, tot ce s-a inițiat în legătură cu încheierea convenției militare între Anglia, Franța și U.R.S.S. este dinainte sortit eșecului" [1].

A doua zi, la 15 august, Drax a anunțat că cele două misiuni au adresat Londrei și Parisului întrebarea privind problema care interesează delegația sovietică. Întrucît, însă, Londra și Parisul n-au dat vreun semn de viață, nici la 16, nici la 17 august, partea sovietică a declarat că, dacă „în cursul zilei de azi sau al celei de mîine nu se va primi un răspuns din partea guvernelor Angliei și Franței, vom fi nevoiți, spre regretul nostru, să întrerupem pentru un timp ședințele, pînă la sosirea acestui răspuns" [2].

Ca urmare, s-a convenit ca următoarea ședință a delegațiilor să aibă loc în ziua de 21 august.

Parisul și Londra însă, continuînd tactica sabotajului, nu se grăbeau de loc. Nici la 18, nici la 19, nici la 20 și nici la 21 august misiunile engleză și franceză n-au primit vreun răspuns. De aceea, în preziua datei fixate pentru ședință, Drax și Doumenc i-au trimis o scrisoare lui K. E. Voroșilov solicitîndu-i o nouă amînare a tratativelor cu trei-patru zile. Șeful delegației sovietice n-a fost de acord cu această propunere și a convocat totuși ședința pentru dimineața zilei de 21 august. Cu această ocazie, el a declarat categoric că, față de întîrzierea răspunsurilor la problema cardinală a tratativelor, este necesar ca ele să fie suspendate pe o durată mai lungă, deoarece, de altfel, membrii delegației sovietice vor fi ocupați la manevrele de toamnă.

Dîndu-și seama că tratativele sînt amenințate să eșueze, Drax a încercat, în numele ambelor delegații, să arunce vina acestui insucces asupra guvernului sovietic. În declarația scrisă pe care a prezentat-o, se spunea :

„...Am fost invitați aici pentru a elabora o convenție militară. De aceea, nouă ne este greu să înțelegem atitudinea misiunii sovietice, care intenționa, probabil, să ridice de la bun început probleme politice complicate și impor-

[1] *Переговоры военных миссий СССР, Англии и Франции в Москве в августе 1939 г.*, în *loc. cit.*, p. 158.

[2] *Ibidem*, p. 153.

tante... Misiunile franceză și engleză nu-și pot asuma vreo răspundere pentru amînarea care a intervenit" [1].

În aceeași zi, în ședința de seară, misiunea sovietică a dat și ea citire unui răspuns scris, din care voi reproduce mai jos unele pasaje:

„După cum în trecutul război mondial trupele engleze și americane nu ar fi putut realiza colaborarea militară cu forțele armate ale Franței, dacă n-ar fi avut posibilitatea să opereze pe teritoriul Franței, tot astfel și forțele armate sovietice nu pot efectua colaborarea militară cu forțele armate ale Franței și Angliei dacă nu li se va permite trecerea pe teritoriul Poloniei și Romîniei. Aceasta este o axiomă militară...

Misiunea militară sovietică nu-și poate închipui cum au putut guvernele și marile state-majore ale Angliei și Franței să trimită misiuni în U.R.S.S., ca să ducă tratative pentru încheierea unei convenții militare, fără a le da indicații precise și pozitive asupra unei probleme atît de elementare...

Dacă, totuși, francezii și englezii transformă această chestiune axiomatică într-o problemă mare, care necesită un studiu îndelungat, înseamnă că există toate temeiurile ca să ne îndoim de dorința lor de a ajunge la o colaborare militară reală și serioasă cu U.R.S.S.

Avînd în vedere cele de mai sus, răspunderea pentru tergiversarea tratativelor militare, ca și pentru suspendarea acestor tratative cade în mod firesc asupra părților franceză și engleză" [2].

Așadar, tratativele militare ajunseseră și ele într-un impas din cauza sabotajului la care se dedaseră Anglia și Franța.

Dilema guvernului sovietic

Ce era de făcut?

Guvernul sovietic se găsea pus în fața unei mari dileme: să continue tratativele tripartite cu guvernele Angliei și Franței, care în mod vizibil nu doreau încheierea pactului, sau să caute alte căi de consolidare a securității țării?

---

[1] *Переговоры военных миссий СССР, Англии и Франции в Москве в августе 1939 г.*, în *loc. cit.*, p. 156.

[2] *Ibidem*, p. 157.

În legătură cu aceasta îmi vine în minte un episod semnificativ din perioada de la începutul existenței statului sovietic.

Imediat după Revoluția din Octombrie, statul sovietic, încă tînăr și neconsolidat, a fost nevoit să rezolve o problemă importantă și dificilă: cum să pună capăt războiului, în vîltoarea căruia se născuse? Rezolvarea acestei sarcini punea în cumpănă întreg viitorul revoluției și al țării sovietice, mai mult, al întregii omeniri.

Care era, în realitate, situația? În Rusia abia avusese loc marea revoluție. Ea se izbise de împotrivirea turbată a vechilor clase dominante, sprijinite de întreaga lume capitalistă. Noua orînduire moștenise de la regimul țarist o economie complet ruinată și adînca stare de ignoranță a maselor largi populare. Pentru a rezista și supraviețui, Republica Sovietică, tînără și încă slabă, avea nevoie de pace mai mult decît de orice, sau măcar de un „răgaz" temporar.

Cum a procedat atunci guvernul sovietic condus de V. I. Lenin?

În celebrul „Decret al păcii" din 8 noiembrie 1917 și în notele trimise apoi diferitelor guverne, guvernul sovietic a adresat un apel în primul rînd tuturor țărilor beligerante propunîndu-le să înceteze imediat ostilitățile și să încheie o pace generală dreaptă, democratică, fără anexiuni și contribuții. Guvernul sovietic considera că această modalitate de a pune capăt războiului este cea mai preferabilă, cea mai corespunzătoare intereselor clasei muncitoare și ale întregii omeniri.

Se știe că inițiativa guvernului sovietic n-a dat atunci roade. Nici Germania și Austro-Ungaria, nici Anglia, Franța și S.U.A. n-au dat curs chemării adresate de statul sovietic. Încăierate pe viață și pe moarte, ele au continuat războiul mai bine de un an.

Cum a procedat guvernul sovietic în această situație? Cum a procedat Lenin?

Guvernul sovietic n-a mers nici pe calea „războiului revoluționar", spre care îl împingeau așa-zișii „comuniști de stînga", nici pe calea indicată de formula „nici pace, nici război", pe care i-o recomanda Troțki. Guvernul sovietic a ales o altă cale. Raționamentul lui era următorul: dacă din motive independente de voința sa nu se poate realiza acum o pace generală democratică, ceea ce ar fi fost, desigur, cea mai bună soluție, trebuie să facem tot ce se va

putea ca să scoatem cel puţin ţara noastră cît mai repede din război. Aceasta este de o excepţională importanţă pentru salvarea revoluţiei şi pentru salvgardarea patriei socialismului. Dacă „răgazul" nu poate fi obţinut prin încheierea unei păci generale, trebuie să-l cîştigăm măcar printr-o pace separată cu Germania. Da, desigur, Germania este o putere imperialistă, agresivă, dar asta nu constituie un considerent ireductibil. Rusia sovietică nu trăieşte într-un vid, ci în ambianţa concretă a lumii capitaliste care o înconjură şi îi este ostilă. Întrucît, în ciuda voinţei guvernului sovietic, pacea generală democratică nu este realizabilă în momentul de faţă, trebuie să cîştigăm cel puţin un „răgaz" temporar, ajungînd la o înţelegere cu imperialismul german (bineînţeles, cu condiţia neapărată ca Germania să nu se amestece în treburile interne ale Rusiei sovietice).

Ca urmare, Lenin a făcut un pas îndrăzneţ, care unora li s-a părut atunci o abatere de la principiile Revoluţiei din Octombrie, dar, în realitate, constituia un act genial de tactică politică, înfăptuit tocmai întru triumful acestor principii.

Aşa s-a ajuns la pacea de la Brest — o pace foarte împovărătoare, însoţită de anexiuni şi contribuţii impuse în defavoarea ţării sovietice, o pace rea, o pace „ruşinoasă", cum a denumit-o Lenin. Totuşi, această pace a dat Republicii Sovietice ceea ce îi era atunci mai necesar decît orice, i-a dat „răgazul" care, după cum s-a văzut ulterior, a fost o premisă necesară pentru puternica dezvoltare a U.R.S.S. în deceniile următoare. Istoria a justificat pe deplin acţiunile lui Lenin în acele zile grele. Lenin s-a dovedit încă o dată cel mai mare maestru al *acţiunii revoluţionare*, care nu sacrifică esenţa ei de dragul frazei revoluţionare [1].

[1] O confirmare semnificativă a justeţei tacticii lui Lenin în perioada păcii de la Brest, confirmare provenită — oricît de curios ar părea — chiar din tabăra duşmanilor noştri, sînt meditaţiile generalului german Hoffmann, care a făcut parte din delegaţia germană ce a tratat la Brest-Litovsk (aşa se numea pe atunci oraşul Brest — *N. T.*). În cartea intitulată *Războiul posibilităţilor ratate*, el scria, printre altele: „M-am gîndit adesea dacă n-ar fi fost mai bine ca guvernul imperial (al Germaniei — *N.T.*) şi comandamentul militar suprem să se fi sustras cu totul de la tratative cu autorităţile bolşevice. Căci, prin faptul că le-am dat posibilitatea să încheie pacea şi să îndeplinească astfel dorinţa arzătoare a maselor populare, noi i-am ajutat să pună mîna temeinic pe putere şi s-o păstreze" (Гофман, *Война упущенных возможностей*, Gosizdat, 1925, pag. 160).

În 1939, la douăzeci și doi de ani după pacea de la Brest, guvernul sovietic se afla pus din nou în fața unei probleme importante și dificile. Desigur, multe s-au schimbat în lume în acest răstimp și, în primul rînd, a crescut considerabil puterea Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, situația din 1939 conținea destule elemente similare cu acelea ce precumpăneau în 1917.

În 1939, Uniunea Sovietică era din nou amenințată de un mare pericol — pericolul unei agresiuni din partea puterilor fasciste, îndeosebi din partea Germaniei și Japoniei ; mai mult, exista pericolul constituirii unui front capitalist unic ațintit împotriva statului sovietic, deoarece, după cum a arătat limpede istoria tratativelor tripartite, Chamberlain și Daladier erau în stare în orice moment să treacă cu arme și bagaje de partea puterilor fasciste și să sprijine într-o formă sau alta agresiunea lor împotriva U.R.S.S. Acest pericol trebuia contracarat cu orice preț ; cum anume ?

Cea mai bună soluție era crearea unei masive coaliții defensive alcătuite din puterile care nu erau interesate în izbucnirea unui al doilea război mondial. Guvernul sovietic a militat trup și suflet tocmai pentru realizarea acestei variante. În primul rînd, aceasta însemna în mod concret încheierea unui pact tripartit de asistență mutuală între Anglia, Franța și U.R.S.S. În paginile anterioare s-au citat fapte suficient de convingătoare, care atestă că guvernul sovietic a îmbrățișat inițial tocmai această soluție : el a fost acela care a propus Angliei și Franței încheierea unui pact de asistență mutuală, el a fost acela care timp de patru luni a încercat să-l perfecteze prin tratative perseverente cu Londra și Parisul, dînd dovadă de o răbdare aproape îngerească.

Însă, din cauza sabotajului consecvent din partea lui Chamberlain și Daladier, care mizau pe dezlănțuirea unui război germano-sovietic, despre care s-a vorbit de repetate ori mai sus, în august 1939 tratativele tripartite au intrat definitiv în impas ; iar neînțelegerea provocată de chestiunea trecerii trupelor sovietice pe teritoriul Poloniei și Romîniei a constituit doar veriga ultimă și hotărîtoare din lungul lanț al dezamăgirilor anterioare. Acum devenise absolut limpede că un pact tripartit în vederea luptei împotriva agresorilor este irealizabil și că nu noi purtăm vina acestui eșec. La drept vorbind, chiar dacă am fi admis ipoteza că acest pact va fi în cele din urmă semnat, se punea imediat întrebarea : cît timp

va mai trebui pentru a obține acest rezultat ? Nu va fi oare prea tîrziu ca să se mai poată opri mîna agresorilor care e gata să lovească ? Căci Europa începuse să ia foc ! Apoi se punea o întrebare şi mai importantă : cum vor respecta Anglia şi Franţa pactul semnat ? În faţa ochilor ni se perindau exemplele amare ale Austriei, Cehoslovaciei, Spaniei. Anglia şi Franţa au trădat pur şi simplu aceste ţări. Ce garanţii aveam că cele două puteri occidentale se vor comporta altfel în privinţa îndeplinirii obligaţiilor asumate faţă de U.R.S.S. ? Nu era oare mult mai probabil că în momentul critic Chamberlain şi Daladier ne vor întoarce spatele sub un pretext sau altul ? Toate aceste îndoieli au fost confirmate peste trei săptămîni, cînd Germania a invadat Polonia.

Nu, în august 1939 nu puteam conta pe un pact tripartit eficace ! Atunci, mai merita oare să continuăm tratativele tripartite ? Mai merita oare să întreţinem în sînul maselor iluzia posibilităţii unei alianţe defensive alcătuite din Anglia, Franţa şi U.R.S.S. şi îndreptate împotriva agresorilor fascişti ? Desigur că nu.

Trebuia să căutăm o altă cale. În această privinţă, tactica genială aplicată de Lenin la încheierea păcii de la Brest ne sugera ce trebuie să facem.

În eventualitatea întreruperii tratativelor cu Anglia şi Franţa, în faţa guvernului sovietic se conturau două perspective posibile : politica de izolare sau un acord cu Germania. În împrejurările de atunci, cînd la frontierele noastre din Extremul Orient bubuiau deja tunurile (la Hasan şi Halhin-Gol), cînd Chamberlain şi Daladier se căzneau în fel şi chip să împingă Germania împotriva U.R.S.S., cînd conducătorii Germaniei încă şovăiau încotro să-şi îndrepte prima lovitură — politica de izolare era extrem de periculoasă ; de aceea, guvernul sovietic a înlăturat, pe bună dreptate, această eventualitate. Mai rămînea o singură ieşire — un acord cu Germania. Era el oare posibil ? Da, era posibil, dat fiind că încă de la începutul tratativelor tripartite Berlinul manifesta o nervozitate accentuată şi urmărea cu atenţie toate peripeţiile lor.

După cum s-a mai arătat, diverşi politicieni şi istorici din Occident au născocit legenda că în primăvara şi vara anului 1939 U.R.S.S. ar fi dus un joc dublu. Astfel, Daladier scria în aprilie 1946 : „Începînd din mai (1939 — *I.M.*), U.R.S.S. a dus tratative pe două fronturi : pe de o parte — cu Franţa,

pe de altă parte — cu Germania" [1]. Churchill este mai puțin categoric, dar și el menționează următoarele în memoriile sale: „Este imposibil de stabilit momentul în care Stalin a renunțat definitiv la orice intenție de a acționa împreună cu democrațiile occidentale și a hotărît să încheie un acord cu Hitler" [2]. De aici rezultă că și Churchill admite că guvernul sovietic ar fi făcut un joc dublu.

Guvernul american a încercat chiar să demonstreze că acest joc dublu a existat cu adevărat. În acest scop, el a publicat în 1948 un volum special consacrat relațiilor între Uniunea Sovietică și Germania în 1939—1941, care cuprinde o culegere de documente ale Ministerului Afacerilor Externe german, capturate de puterile occidentale la terminarea celui de-al doilea război mondial, a căror selecție s-a făcut cît se poate de tendențios [3].

După toate cele arătate mai înainte, nici n-ar mai fi nevoie să demonstrăm că toate afirmațiile despre „jocul dublu" al U.R.S.S. sînt niște calomnii patente și niște născociri răuvoitoare. Cu toate acestea, nu este lipsit de interes să examinăm mai îndeaproape culegerea menționată și să vedem ce spun documentele pe care le conține. Totodată, trebuie să mai avem în vedere două lucruri:

1. Autorii volumului au ales „pe sprînceană" materialele, publicînd pe cele mai convenabile pentru ei și, ca atare, cele care ar putea pune U.R.S.S. în lumina cea mai dezavantajoasă.

2. Documentele selectate în volum, și anume: corespondența dintre Ministerul Afacerilor Externe german și ambasada sa de la Moscova, stenogramele convorbirilor dintre diplomații germani și cei sovietici, considerații asupra politicii externe a U.R.S.S. etc. — constituie toate reflectarea părerilor *unei singure părți — ale celei germane.* Aceste materiale sînt pătrunse, bineînțeles, de tendințe antisovietice, iar uneori reprezintă pur și simplu o falsificare a adevărului, convenabilă Germaniei. Dacă lordul Halifax a fost în stare să se preteze la o completă denaturare a realității în însemnările sale privind discuția pe care am avut-o cu el la 12 iunie 1939, despre care am vorbit mai sus, de ce să acordăm mai mult credit documentelor provenite din oficinele diplomatice germane?

---

[1] Citat după W. Churchill, *op. cit.*, p. 331.

[2] W. Churchill, *op. cit.*, p. 326.

[3] Vezi „Nazi-Soviet Relations 1939—1941", Washington, 1948 (mai departe sursa este citată prin inițialele „NSR").

Aşadar, culegerea respectivă cuprinde chintesenţa a tot ce poate fi invocat *în defavoarea Uniunii Sovietice.* În orice caz, în filele ei nu există nici un document sau pasaj de natură să acorde vreo indulgenţă sau vreun rabat în favoarea Uniunii Sovietice. De aceea, este cu atît mai interesant să cunoaştem documentele ce se află în acest „act de acuzare" împotriva guvernului sovietic. Ce spun ele?

Întreaga culegere este împărţită în opt secţiuni, dintre care numai prima ne interesează din punctul de vedere al problemei pe care o analizăm aici. Această secţiune acoperă aproape în întregime perioada tratativelor tripartite (ea include documente datate de la 17 aprilie pînă la 14 august 1939). În această secţiune sînt reproduse treizeci şi două de documente, repartizate pe luni într-un mod foarte inegal: un document datează din aprilie, douăsprezece — din mai, şapte — din iunie, cinci — din iulie, şapte — din august (pînă la 14 august). Mult mai important decît repartizarea cronologică este conţinutul documentelor publicate.

Cele datate din aprilie, mai şi iunie se referă în principal la probleme economice curente. Unele ating şi probleme politice, dar numai arareori şi în treacăt, reflectînd doar acţiuni de tatonare reciprocă, care nu angajează la nimic. În genere, în ele este vorba de a se sonda posibilitatea îmbunătăţirii relaţiilor dintre U.R.S.S. şi Germania, caracterizate pe atunci printr-o mare încordare. Convorbirile de acest gen fac parte din rutina cotidiană a tuturor diplomaţilor ale căror ţări sînt în relaţii care lasă de dorit. Discuţiile sovieto-germane din perioada arătată nu cuprindeau nici un element „de rău augur" pentru interesele Angliei şi Franţei. Prin urmare, nu se poate vorbi de vreo duplicitate a politicii sovietice. Voi cita cîteva detalii concrete.

Din luna aprilie, după cum s-a arătat adineauri, s-a publicat un singur document. În speţă avem de-a face cu „minuta" tratativelor duse la Berlin între germani şi sovietici privitor la statutul reprezentanţei comerciale sovietice de la Praga şi la executarea comenzilor sovietice plasate la uzinele „Skoda" încă înainte ca Germania să fi ocupat Cehoslovacia. După cum se vede, această problemă intră în sfera relaţiilor economice curente dintre cele două ţări şi nu viza în nici un fel puterile occidentale.

La 5 iunie un reprezentant marcant al Ministerului Afacerilor Externe german, Schnurre, care avea în competenţa sa în special probleme economice, l-a invitat pe Astahov, însăr-

cinatul cu afaceri sovietic la Berlin, şi i-a comunicat că uzinele „Skoda" au primit dispoziţia să execute comenzile sovietice. Diplomatul sovietic, cum era şi firesc, şi-a exprimat satisfacţia pentru această comunicare şi s-a interesat dacă, în viitorul apropiat, nu vor putea fi reluate tratativele sovieto-germane întrerupte în februarie 1939 (ele se refereau tot la probleme economice) ; Schnurre a dat la această întrebare un răspuns evaziv. În continuare, minuta întocmită de reprezentantul german cuprinde următoarele :

„Astahov s-a referit la demisia lui Litvinov (care se produsese cu două zile mai înainte — *I.M.*) şi, fără să întrebe direct, a încercat să afle dacă acest eveniment nu va duce la vreo schimbare a poziţiei noastre faţă de Uniunea Sovietică" [1].

Dacă Schnurre reproduce corect ceea ce i-a spus Astahov (ceea ce, desigur, nu putem afirma cu certitudine), atunci trebuie presupus că însărcinatul cu afaceri sovietic voia să facă un anumit sondaj : înlocuirea lui Litvinov a fost interpretată atunci în Occident ca o schimbare a poziţiei U.R.S.S., în sensul renunţării la colaborarea cu Anglia şi Franţa şi trecerii la o politică de izolare sau chiar la colaborarea cu Germania. De altfel, după cum am arătat, Halifax m-a întrebat fără ocol, la 6 mai, cum trebuie înţeleasă eliberarea lui Litvinov din funcţia de comisar al poporului pentru Afacerile Externe şi dacă rămîn în vigoare propunerile făcute de noi la 17 aprilie cu privire la pactul tripartit de asistenţă mutuală. Guvernului sovietic îi puteau fi utile informaţiile cu privire la modul cum au reacţionat cercurile guvernante din Germania la schimbările de la Moscova. Este foarte probabil că, în realitate, întrebarea referitoare la consecinţele înlocuirii lui Litvinov asupra relaţiilor germano-sovietice a pus-o Schnurre însuşi, şi numai în minuta întocmită de el după convorbire a prezentat astfel lucrurile ca şi cum întrebarea ar fi venit de la Astahov (trucuri de acest gen sînt frecvente în diplomaţia burgheză). Această presupunere se întemeiază pe următorul considerent : după patru zile, la 9 mai, Astahov i-a prezentat lui Braun von Stumm, funcţionar la Ministerul de Externe german, pe noul corespondent al agenţiei TASS, Filippov, proaspăt sosit la Berlin. La întrebarea lui Stumm, ce influenţă va avea asupra politicii externe sovietice schimbarea intervenită în conducerea Comisariatului poporului pentru Afacerile Externe, Astahov a răspuns că Litvinov n-a promovat o politică personală, ci o politică „ce derivă din principiile generale ale

[1] „NSR", p. 3.

statului sovietic" [1]. Oricum ar fi stat lucrurile, un fapt rămîne neîndoielnic : sondajul menit să precizeze efectul produs de înlocuirea lui Litvinov nu putea avea nici pe departe semnificaţia unor tratative în vederea unui acord cu Germania.

La 17 mai, Astahov l-a vizitat din nou pe Schnurre şi a discutat cu el despre statutul reprezentanţei comerciale sovietice de la Praga. După care, Schnurre a notat în darea sa de seamă :

„În cursul convorbirii ce a urmat, Astahov s-a referit iarăşi pe larg la dezvoltarea relaţiilor germano-sovietice" [2].

Formularea diplomatului hitlerist nu permite să se stabilească cine a deschis discuţia pe această temă. Chiar dacă am admite că iniţiativa a fost a lui Astahov, atunci chiar din nota lui Schnurre rezultă că cele spuse de reprezentantul sovietic au fost pătrunse de o profundă neîncredere faţă de Germania. Astahov şi-a exprimat satisfacţia în legătură cu tonul ponderat de care presa germană dăduse dovadă în ultimele săptămîni faţă de U.R.S.S., adăugînd însă că, „deocamdată, Sovietele nu pot încă aprecia dacă acest ton ponderat nu constituie doar o pauză temporară, care urmăreşte scopuri tactice" [3]. Astahov s-a referit la exemplul relaţiilor italo-sovietice, care ar putea servi ca prototip şi pentru relaţiile dintre U.R.S.S. şi Germania.

Nici una dintre convorbirile purtate de reprezentanţii sovietici de la Berlin cu diplomaţii germani n-a avut vreun element care să depăşească limitele unei preocupări zilnice fireşti de a îmbunătăţi relaţiile dintre cele două ţări, cu atît mai mult cu cît ele se caracterizau printr-o mare încordare. Nici cu microscopul nu s-ar putea descoperi în aceste preocupări vreun indiciu de „complot" perfid îndreptat împotriva Angliei şi Franţei.

La 20 mai s-a produs un eveniment mult mai important : ambasadorul german la Moscova, Schulenburg, l-a vizitat pe comisarul poporului pentru Afacerile Externe şi a făcut încercarea de a relua tratativele comerciale germano-sovietice, care fuseseră întrerupte în februarie. Era un avans evident pe care Germania îl făcea Uniunii Sovietice. Ce i s-a răspuns ? Comisarul poporului nu numai că n-a manifestat cu acest prilej vreun entuziasm, ci, dimpotrivă, i-a declarat destul de tăios că întreaga istorie a acestor tratative comerciale lasă guver-

[1] „NSR", p. 4.
[2] *Ibidem*, p. 5.
[3] *Ibidem*.

nului sovietic impresia că Germania practică un joc neserios, urmărind, probabil, anumite obiective politice. Comisarul poporului a tras în mod firesc concluzia că, înainte de a se relua aceste tratative, trebuie să li se creeze „baza politică" necesară, adică să se amelioreze relațiile politice dintre ambele țări [1].

Raportul lui Schulenburg privitor la această convorbire a stîrnit descurajare la Berlin. La 21 mai, secretarul de stat Weizsäcker telegrafiază următoarele ambasadorului german la Moscova :

„Din discuția dumneavoastră cu Molotov se impune următoarea concluzie : trebuie să stăm liniștiți și să așteptăm, poate vor manifesta rușii dorința să spună mai limpede ce vor" [2].

Așa se prezentau în realitate relațiile germano-sovietice în mai 1939, după cum, de altfel, rezultă chiar din documentele Ministerului Afacerilor Externe german, selecționate în mod tendențios de dușmanii noștri din Statele Unite ale Americii. Și după toate acestea, Daladier mai îndrăznește să afirme fără nici un temei că U.R.S.S., chipurile, „a dus, începînd din mai, tratative pe două fronturi : pe de o parte cu Franța, pe de altă parte — cu Germania" !

Tratativele tripartite au provocat o mare îngrijorare în cercurile conducătoare ale Germaniei hitleriste și intenția lor de „a sta liniștiți" nu a ținut mult. Astfel, la 27 mai, Weizsäcker îi scrie lui Schulenburg : „Noi, aici (adică, la Berlin — *I.M.*), sîntem de părere că nu va fi ușor să contracarăm o combinație anglo-rusă" [3], iar la 30 mai, pe baza indicației speciale primite de la Hitler, l-a invitat pe Astahov și i-a declarat că statutul reprezentanței comerciale sovietice de la Praga antrenează probleme serioase de ordin principial și i-a pus în toată amploarea ei chestiunea relațiilor politice dintre Germania și U.R.S.S. Weizsäcker a expus următoarea concepție : Berlinul urăște comunismul și l-a înăbușit în interiorul țării, Berlinul nu se așteaptă ca Moscova să aibă simpatii pentru național-socialism, dar, cu toate acestea, deosebirile ideologice nu trebuie să împiedice ambele țări de a întreține relații de afaceri normale.

Era un nou avans pe care Germania îl făcea Uniunii Sovietice, dar Astahov a reacționat cu multă precauție. Din minuta întocmită de Weizsäcker reiese că însărcinatul cu afaceri sovietic i-a adus aminte de neîncrederea care domnește

[1] Vezi „NSR", p. 6.
[2] *Ibidem*, p. 7.
[3] *Ibidem*, p. 9.

la Moscova față de Germania hitleristă, însă a fost de acord, firește, cu punctul de vedere al lui Weizsäcker că, în pofida deosebirilor ideologice, cele două țări pot să-și normalizeze pe deplin relațiile. De altfel, acesta este, în general, unul din principiile fundamentale ale politicii externe sovietice.

Mai important era faptul că Moscova nu a reacționat în nici un fel la noul „tur" al ofensivei diplomatice germane. În cursul lunii iunie, între Germania și U.R.S.S. au avut loc tratative comerciale foarte animate, dar spre sfîrșitul lunii ele au fost întrerupte, întrucît divergențele dintre cele două părți nu au putut fi aplanate. U.R.S.S. a considerat că poziția germană defavorizează interesele sovietice.

În ciuda acestui insucces, în ciuda faptului că guvernul sovietic nu dăduse nici un răspuns la discuția pe care o avusese Weizsäcker cu Astahov la 30 mai, Schulenburg a făcut, la 28 iunie, o vizită comisarului poporului pentru Afacerile Externe și i-a declarat din nou oficial, în numele guvernului său, că Germania dorește normalizarea relațiilor dintre cele două țări. Ambasadorul german s-a referit cu acest prilej la o serie de fapte (ca încheierea unor pacte de neagresiune între Germania și țările baltice, schimbarea tonului presei germane față de U.R.S.S. și altele), care, după părerea sa, atestau că Germania este dispusă să vină în întîmpinarea Uniunii Sovietice.

Aceasta corespundea dorințelor sovietice și însemna că în politica germană intervenise o schimbare favorabilă nouă; totuși, și de astă dată, comisarul poporului n-a manifestat nici un entuziasm, ci, judecînd chiar după însemnările făcute de Schulenburg, i-a răspuns calm că ia cunoștință cu satisfacție de comunicarea lui și „consideră necesar să sublinieze că politica externă a U.R.S.S., conform declarațiilor conducătorilor săi, tinde să mențină relații bune cu toate țările, și că aceasta se referă și la Germania, desigur cu condiția reciprocității" [1].

Apoi a trecut o lună întreagă, nefasta lună iulie, cînd englezii și francezii au sabotat cu înverșunare principiul indivizibilității pactului și convenției militare; însă culegerea la care ne referim nu conține *nici un singur document* care să ateste că s-au înregistrat progrese în apropierea dintre U.R.S.S. și Germania pe tărîm politic. În ciuda sabotajului anglo-francez, în ciuda îndoielilor sale crescînde cu privire la posibilitatea încheierii pactului tripartit, guvernul sovietic continua neabătut tratativele cu Anglia și Franța, abținîndu-se de la orice fel de avansuri față de Germania.

[1] „NSR", pp. 26—27.

Cu totul altfel se comportă Berlinul. Tratativele tripartite şi, în special, consimţămîntul Londrei şi Parisului de a trimite misiuni militare la Moscova provoacă o neliniştе din ce în ce mai puternică în sînul guvernului hitlerist. La Berlin se duc discuţii febrile, se încearcă punerea la cale a unor măsuri, capabile, după părerea guvernanţilor germani, să zădărnicească sau cel puţin să amîne semnarea pactului tripartit. În cea de-a doua jumătate a lunii iulie se reiau tratativele comerciale germano-sovietice, care fuseseră întrerupte cu trei săptămîni în urmă, şi de această dată partea germană acceptă să satisfacă dorinţele sovietice.

Primind indicaţii exprese din partea superiorilor săi, Schnurre oferă la 26 iulie, la Berlin, un dineu în cinstea lui Astahov şi a lui Babarin, reprezentantul comercial sovietic în Germania. Diplomatul german foloseşte acest prilej pentru a demonstra stăruitor că între Germania şi U.R.S.S. pot exista relaţii bune şi schiţează chiar în mod concret stadiile succesive ale îmbunătăţirii lor. El afirmă apoi că Germania este dispusă să accepte încheierea unui acord cuprinzător cu U.R.S.S., care să reglementeze toate problemele, „de la Marea Baltică pînă la Marea Neagră".

Ce i-au răspuns lui Schnurre invitaţii săi sovietici ? Citez chiar minuta întocmită de acesta :

„Astahov, susţinut întru totul de Babarin, a apreciat că procedura schiţată (de Schnurre — *I.M.)* pentru a se ajunge la o apropiere cu Germania corespunde intereselor vitale ale ambelor ţări. Totuşi, el a subliniat că ritmul acestei apropieri trebuie să fie, pe cît se pare, foarte lent şi gradat. Politica externă naţional-socialistă ameninţă Uniunea Sovietică. Astahov a amintit de «pactul antikomintern», de relaţiile noastre cu Japonia, de München şi de libertatea de acţiune pe care am obţinut-o în răsăritul Europei. Consecinţele politice ale tuturor acestor acte sînt fără doar şi poate îndreptate împotriva U.R.S.S. Moscova nu poate crede chiar atît de uşor că Germania îşi schimbă radical politica faţă de Uniunea Sovietică. Schimbările în stările de spirit sovietice nu pot surveni decît treptat" [1].

După cum vedem, reprezentanţii sovietici de la Berlin nu şi-au pierdut cumpătul la auzul cîntecelor sirenei naziste, s-au arătat precauţi şi, în orice caz, în declaraţiile lor n-au depăşit limitele tendinţei strict legitime de a contribui la o îmbunătăţire a relaţiilor dintre cele două ţări.

[1] „NSR", pp. 33—36.

De altfel, este interesantă și aprecierea poziției generale a guvernului sovietic față de avansurile germane, pe care o reproducem din telegrama trimisă de Weizsäcker lui Schulenburg la 29 iulie :

„Ar fi interesant să aflăm ce ecou au avut la Moscova declarațiile făcute lui Astahov și Babarin (la dineul din 28 iulie — *I.M.).* Dacă veți avea prilejul să vorbiți din nou cu Molotov, vă rog să-l tatonați în această privință... Și dacă va reieși că Molotov *abandonează rezerva pe care a manifestat-o pînă acum,* atunci veți putea face un nou pas înainte" (sublinierea mea — *I.M.)* [1].

Așadar, după părerea părții germane, în perioada aprilie-iulie guvernul sovietic n-a dat urmare ofensivei diplomatice germane.

După o săptămînă, Germania face un nou și foarte important pas pentru a se apropia de U.R.S.S. La 3 august, adică atunci cînd misiunile militare ale Angliei și Franței se pregăteau fără nici o grabă să plece la Moscova, Ribbentrop îl invită pe Astahov și-i face o declarație deosebit de importantă. Faptul că ministrul de Externe „în persoană" primește în audiență pe un însărcinat cu afaceri, semnifică în uzanțele diplomatice extrema urgență și importanță a demersului. Șeful diplomației germane i-a declarat că există posibilitatea unei restructurări radicale a relațiilor germano-sovietice pe baza a două condiții fundamentale : a) neamestecul ambelor părți în treburile interne ale fiecăreia dintre ele și b) renunțarea (de către U.R.S.S. — *I.M.)* la politica îndreptată împotriva intereselor germane. Ribbentrop l-a asigurat pe Astahov că guvernul german are o atitudine favorabilă față de „Moscova" și a adăugat că, dacă „Moscova" ar veni în întîmpinarea guvernului german, „n-ar mai exista, de la Marea Baltică pînă la Marea Neagră, nici o problemă care să nu poată fi reglementată între cele două părți".

Chiar potrivit însemnărilor făcute de Ribbentrop, Astahov a rămas foarte precaut în răspunsurile sale, nu s-a angajat în nici un fel și a declarat doar că, „după cum crede el, guvernul sovietic vrea să promoveze față de Germania o politică de înțelegere reciprocă". Desigur, acest punct de vedere nu era de loc în contradicție cu posibilitatea încheierii pactului tripartit.

[1] „NSR", p. 36.

Informîndu-l pe Schulenburg despre convorbirea avută cu Astahov, Ribbentrop adaugă următoarele spre cunoştinţa personală a ambasadorului :

„Însărcinatul cu afaceri, care părea să manifeste interes faţă de cele spuse, a încercat de cîteva ori să îndrepte discuţia spre probleme mai concrete, însă i-am dat de înţeles că voi fi dispus să fiu mai concret numai în cazul dacă guvernul sovietic va declara în mod oficial că doreşte în principiu ca relaţiile noastre să capete un caracter nou. Dacă Astahov va primi instrucţiuni în acest sens, noi, la rîndul nostru, vom fi interesaţi să încheiem cît mai urgent un acord definitiv" [1].

A doua zi, la 4 august, conform indicaţiilor primite de la Ribbentrop, Schulenburg expune comisarului poporului pentru Afacerile Externe tot ceea ce Ribbentrop îi declarase lui Astahov cu o zi înainte. Cum a reacţionat comisarul poporului la comunicarea ambasadorului german ?

Schulenburg raportează la Berlin că interlocutorul său i-a adus la cunoştinţă că guvernul sovietic priveşte pozitiv posibilitatea încheierii unui acord economic între cele două ţări, şi-a exprimat părerea că presa ambelor părţi trebuie să se abţină de la manifestări care ar putea prejudicia relaţiile dintre ele şi a recunoscut oportunitatea restabilirii treptate a contactelor pe linie culturală. În continuare, Schulenburg scrie :

„Trecînd la problema relaţiilor politice, comisarul poporului a arătat că guvernul sovietic doreşte de asemenea normalizarea şi îmbunătăţirea relaţiilor reciproce. Nu este vina lui că relaţiile s-au stricat. El (comisarul poporului — *I.M.*) consideră că înrăutăţirea a fost cauzată în primul rînd de «pactul antikomintern» şi de tot ceea ce s-a spus şi s-a făcut în legătură cu acesta".

Schulenburg a ridicat problema Poloniei, spunînd că Germania tinde să soluţioneze pe cale paşnică divergenţele sale cu Polonia. Totuşi, dacă va fi pusă în situaţia să acţioneze într-un alt mod, ea va ţine seama de interesele sovietice. Comisarul poporului i-a răspuns că reglementarea paşnică a divergenţelor dintre Polonia şi Germania depinde în primul rînd de Germania. După cum rezultă din restul însemnării întocmite de Schulenburg, el n-a fost de loc plăcut impresionat de acest răspuns.

Ambasadorul german n-a omis să se refere şi la tratativele tripartite, la care comisarul poporului i-a răspuns că ele vizează scopuri pur defensive.

[1] „NSR", pp. 37—39.

În raportul trimis la Berlin, comentînd discuţia reprodusă mai sus, Schulenburg arată că, după toate indiciile, „guvernul sovietic este mai dispus acum să procedeze la o îmbunătăţire a relaţiilor sovieto-germane, însă neîncrederea sa faţă de Germania continuă să fie puternică“ [1].

După cum vedem, guvernul sovietic a păstrat o loialitate deplină faţă de partenerii săi la tratativele tripartite, în tot cursul primăverii şi verii anului 1939. Nu au existat nici un fel de tranzacţii secrete cu Germania, împotriva celor două puteri occidentale. Partea sovietică n-a făcut nici un fel de încercări de a crea vreun bloc cu Berlinul, pe ascuns faţă de Anglia şi Franţa, şi de a „trăda“ Londra şi Parisul. U.R.S.S. n-a întreprins nici un demers care să semene măcar de departe cu convorbirile care au avut loc între Horace Wilson şi Wohlthat. Pînă la începutul lunii august, contactele germano-sovietice n-au depăşit cadrul relaţiilor diplomatice obişnuite, care, de altfel, nici n-ar putea fi caracterizate drept „prieteneşti“. Convorbirile dintre reprezentanţii ambelor guverne nu erau altceva decît obişnuitele convorbiri pe care le au zilnic miniştrii şi ambasadorii de pe tot globul, cu privire la diferite probleme curente. Acest fapt este confirmat fără putinţă de tăgadă chiar de documentele pe care adversarii noştri din S.U.A. le-au selecţionat ca să dea o aparenţă de temeinicie defăimărilor lansate la adresa guvernului sovietic [2].

---

[1] „NSR“, pp. 40—41.

[2] Voi reda mai jos încă o mărturie, care confirmă că guvernul sovietic n-a întreprins nici un fel de acţiuni neloiale, şi care provine din surse ce nu pot fi bănuite de simpatie faţă de Uniunea Sovietică. William Bullitt, pe atunci ambasador al S.U.A. la Paris, scria la 28 iunie 1939, în raportul său asupra discuţiei pe care o avusese cu premierul francez Daladier, următoarele: „Daladier mi-a spus că nu are, desigur, încredere în declaraţiile ruşilor (de loialitate faţă de englezi şi francezi — *I. M.*), dar că pînă în prezent nici ambasada franceză, nici cea engleză, nici serviciul secret n-au putut căpăta vreo informaţie care să indice că ruşii duc tratative cu Germania“ („Foreign Relations of the United States. 1939“, vol. I, Wash., 1956, p. 278). Nu-i nici o mirare: n-aveau ce descoperi, pentru că nici nu s-au dus tratative de acest fel. Cum să împacă, oare, aceste declaraţii ale lui Daladier cu afirmaţia sa citată mai înainte, potrivit căreia U.R.S.S. ar fi ajuns la un aranjament cu Germania, fără ştirea Franţei, „începînd din mai 1939“? Se vede că nu numai văduva de subofiţer din piesa *Revizorul* a lui Gogol, ci şi primul ministru al Franţei este în stare să se biciuiască singur (personajul respectiv, din piesa *Revizorul*, se plînge falsului revizor că primarul a ordonat ca ea să fie bătută cu biciul. Primarul încearcă să se „justifice“: femeia... s-ar fi bătut ea singură, cu biciul — ceea ce, bineînţeles, caracterizează minunat „scuza“ — *N. T.*)

Abia în august, cînd tratativele tripartite au ajuns definitiv în impas din cauza sabotajului anglo-francez, cînd speranța de a se încheia un pact eficace de asistență mutuală între U.R.S.S., Anglia și Franța a dispărut cu desăvîrșire, guvernul sovietic a fost nevoit să procedeze *la o schimbare a politicii sale* în ansamblu — lucru firesc și legitim, atunci cînd un guvern constată că împrejurări independente de voința sa îl silesc să facă acest pas. Prin urmare, în primăvara și vara anului 1939, guvernul sovietic n-a dus nici pe departe un „joc dublu", așa cum îl învinuiesc dușmanii săi de peste hotare, ci a manifestat tot timpul față de Anglia și Franța dorința sa limpede, fermă și absolut loială de a încheia cu ele un pact tripartit îndreptat împotriva agresorilor. Dacă pînă la urmă acest lucru nu s-a putut realiza, apoi în nici un caz vina nu aparține Uniunii Sovietice.

Totuși, nici acum, după atîtea amare decepții, guvernul sovietic n-a vrut să rupă deodată toate punțile. La 3 august, Germania (subliniem, Germania și nu Uniunea Sovietică) a făcut guvernului sovietic propuneri oficiale, cu implicații vaste, cu privire la restructurarea radicală a relațiilor dintre cele două țări. Restructurarea trebuia mai întîi să le normalizeze, iar apoi să ducă treptat la ceea ce în limbajul diplomatic se numește „prietenie". Această perspectivă corespundea pe deplin aspirațiilor pașnice ale Uniunii Sovietice și înfăptuirea ei putea consolida considerabil securitatea țării sovietice. Dar și de astă dată, „Moscova" nu s-a lăsat ispitită de promisiunile pe care le vîntura Berlinul. „Moscova" continua să dorească pactul tripartit și voia să mai facă un efort, un ultim efort, pentru a realiza o variantă optimă a planului de luptă împotriva agresiunii. În ciuda tuturor îndoielilor generate pînă atunci de desfășurarea anterioară a tratativelor tripartite, „Moscova" nu-și pierduse încă speranța că, poate măcar în al „doisprezecelea ceas", guvernele Angliei și Franței se vor răzgîndi și vor păși pe drumul cel drept.

De aceea, „Moscova" a mai așteptat zece zile. Între timp, Berlinul fierbea de nerăbdare și nu știa ce să mai întreprindă ca să precipite desfășurarea evenimentelor. La 10 august, adică la o săptămînă după convorbirea dintre Ribbentrop și Astahov, Schnurre a avut o nouă întrevedere cu reprezentantul sovietic, cerînd insistent ca U.R.S.S. să-și precizeze cît mai urgent poziția față de propunerile pe care i le-a făcut guvernul de la Berlin.

„Moscova" continuă însă și de astă dată să se abțină de la adoptarea unei hotărîri definitive, așa cum a procedat și în răstimpul scurs după convorbirea avută de Ribbentrop cu Astahov la 3 august. *„Moscova" aștepta ca misiunile militare ale Angliei și Franței să străbată încetișor mările de la Londra pînă la Leningrad. Ea aștepta să vadă desfășurarea primelor consfătuiri ale misiunilor militare în capitala sovietică ; dar, cînd în cursul acestor consfătuiri s-a pus problema trecerii trupelor sovietice pe teritoriile Poloniei și Romîniei (problema centrală a întregului acord militar), cînd s-a lămurit că nici misiunile militare engleză și franceză, nici guvernele englez și francez nu dau vreun răspuns la această problemă, cînd Parisul și Londra au reacționat printr-o îndelungată tăcere la telegramele trimise în legătură cu această problemă, atunci mult încercata răbdare sovietică a ajuns la capăt. Devenise limpede că Chamberlain și Daladier sînt incorigibili și că nici un fel de securitate colectivă a țărilor iubitoare de pace nu poate fi înjghebată cu ei.*

Din vina lui Chamberlain și Daladier a fost ratată cea mai bună metodă de luptă împotriva agresiunii fasciste. Împrejurările cereau imperios să se recurgă la singura soluție ce mai rămăsese.

În cursul tratativelor tripartite, guvernul sovietic se găsea într-o situație ce ar putea fi asemănată cu aceea a unui om pe care îl înghite din ce în ce mai mult fluxul mării : apa i-a ajuns pînă la genunchi, iată că i s-a ridicat pînă la brîu, apoi pînă la piept, pînă la gît... Încă o clipă, și apa îi va acoperi capul, dacă omul nu va face un salt rapid și hotărît, ajungînd pe o stîncă inaccesibilă talazurilor.

Într-adevăr, pericolul celui de-al doilea război mondial se apropia cu pași repezi : în martie-aprilie el abia se schița, în mai-iunie începuse să capete contururi mai precise, pentru ca în iulie suflul lui ucigător să infesteze atmosfera în întreaga Europă, iar la mijlocul lunii august nimeni să nu mai aibă îndoieli că peste cîteva zile tunurile și avioanele își vor slobozi încărcătura aducătoare de moarte...

Nu mai era timp de așteptat. Atunci, la mijlocul lunii august, guvernul sovietic a fost nevoit să ia o hotărîre definitivă. Dilema în fața căreia se afla mai înainte s-a transformat în amara necesitate de a încheia un acord cu Germania. Dat fiind că timp de cinci luni Anglia și Franța, sprijinite de S.U.A., sabotaseră tratativele tripartite, Uniunii Sovietice nu-i mai rămînea o altă ieșire.

Eşecul tratativelor tripartite ne sileşte să încheiem un acord cu Germania

La 14 august, Schnurre i-a telegrafiat lui Schulenburg că a fost vizitat de Astahov, care i-a adus la cunoştinţă că guvernul sovietic este dispus să înceapă „discuţii asupra unor anumite grupe de probleme" din domeniul relaţiilor germano-sovietice, propunînd ca tratativele să aibă loc la Moscova [1].

Tot în ziua de 14 august, imediat după comunicarea lui Astahov, Ribbentrop i-a transmis lui Schulenburg directiva urgentă de a face o vizită comisarului poporului pentru Afacerile Externe şi să-i declare în numele guvernului german că „nu există contradicţie de interese între Germania şi U.R.S.S.", că „lipsesc orice motive pentru ca părţile să aibă o atitudine agresivă una faţă de cealaltă" şi că, după părerea guvernului german, „de la Marea Baltică pînă la Marea Neagră nu există nici o problemă care să nu poată fi rezolvată spre satisfacţia deplină a ambelor părţi". Ribbentrop a subliniat că există posibilitatea de a extinde relaţiile economice germano-sovietice în toate direcţiile. Ministrul german a mai declarat că, „pentru a reglementa cît mai rapid relaţiile germano-sovietice, ar fi dispus să vină el însuşi la Moscova, dar cu condiţia că va fi primit de Stalin" [2].

Prin urmare, guvernul german şi-a manifestat încă o dată iniţiativa şi a întreprins acum, într-un mod cu totul oficial, un demers decisiv. La 15 august, Schulenburg a îndeplinit mandatul primit de la Berlin. Comisarul poporului, după cum a raportat ambasadorul, „a salutat intenţiile germane de îmbunătăţire a relaţiilor cu Uniunea Sovietică", dar şi-a exprimat părerea că vizita lui Ribbentrop la Moscova „necesită o pregătire corespunzătoare" şi s-a interesat, de asemenea, dacă guvernul german este dispus să încheie cu U.R.S.S. un pact de neagresiune, să acorde împreună cu U.R.S.S. garanţii ţărilor baltice şi să exercite influenţă asupra Japoniei în vederea îmbunătăţirii relaţiilor sovieto-japoneze [3].

[1] Vezi „NSR", p. 48.
[2] *Ibidem*, pp. 50—52.
[3] *Ibidem*, p. 58.

A doua zi, la 16 august, Ribbentrop i-a trimis lui Schulenburg o telegramă prin care îi cerea să transmită de îndată comisarului poporului pentru Afacerile Externe că Germania este de acord să încheie cu U.R.S.S. un pact de neagresiune, să garanteze țările baltice împreună cu U.R.S.S. și să influențeze Japonia în sensul îmbunătățirii relațiilor japono-sovietice. Totodată, ministrul de Externe german a stăruit asupra necesității vizitei sale la Moscova, comunicînd că este gata să întreprindă această călătorie „oricînd, începînd de vineri 18 august" [1].

La 18 august Schulenburg a adus toate acestea la cunoștința guvernului sovietic și, în același timp, a primit din partea sa răspunsul la propunerile germane din 14 august. Ce conținea acest răspuns ?

El avea un caracter strict concret, enumera cauzele care siliseră pînă atunci guvernul sovietic să adopte o atitudine de suspiciune față de intențiile Germaniei, să ia măsuri pentru întărirea apărării U.R.S.S. și să participe la crearea unui front unit împotriva agresiunii.

Apoi, în răspunsul guvernului sovietic se spunea că, dacă guvernul german intenționează în mod sincer să-și îmbunătățească relațiile politice cu U.R.S.S., guvernul sovietic nu poate decît să salute această schimbare și, la rîndul lui, este dispus să orienteze politica sovietică spre o ameliorare serioasă a relațiilor cu Germania.

Guvernul sovietic a declarat că, după aprecierea sa, îmbunătățirea relațiilor sovieto-germane este întru totul posibilă, întrucît concepția coexistenței pașnice a unor sisteme politice diferite constituie un principiu de mult statornicit al politicii externe a U.R.S.S.

În sfîrșit, abordînd domeniul măsurilor practice, răspunsul conținea propunerea ca mai întîi să se încheie un acord comercial și financiar, iar apoi, după un scurt interval de timp, să se semneze pactul de neagresiune. În ce privește venirea ministrului de Externe german la Moscova, în răspuns se spunea că guvernul sovietic salută această propunere, văzînd în ea o mărturie a intențiilor serioase ale guvernului german, dar consideră că o astfel de vizită necesită o temeinică pregătire prealabilă și că ea trebuie să decurgă evitîndu-se la maximum publicitatea și senzaționalul gazetăresc.

[1] „NSR", p. 58.

După cum vedem, silit de comportarea lui Chamberlain şi Daladier să-şi schimbe cursul politicii externe, guvernul sovietic pregătea această cotitură inevitabilă cu calm, luciditate, sînge rece, fără pripă. Guvernul german, dimpotrivă, manifesta o extremă nervozitate şi se căznea să precipite lucrurile. În telegrama din 18 august, Ribbentrop dădea următoarele indicaţii ambasadorului Schulenburg :

„De data aceasta duceţi o discuţie (cu comisarul poporului pentru Afacerile Externe — *I.M.*)... în care să insistaţi cu hotărîre... asupra realizării cît mai urgente a călătoriei mele (la Moscova — *I.M.*) şi să contracaraţi în forma cuvenită orice noi obiecţii din partea ruşilor“ [1].

Schulenburg a executat ordinul ministrului său, dar la 19 august a trebuit să-i comunice lui Ribbentrop că guvernul sovietic consimte ca vizita să aibă loc numai la o săptămînă după publicarea comunicatului prin care se va anunţa semnarea acordului comercial şi financiar.

Faţă de acest răspuns, Germania a „pus în bătaie“ cea mai „grea piesă“ pe care o avea la îndemînă. La 20 august, Hitler a adresat un mesaj lui Stalin, în care îi făcea cunoscut că în ziua precedentă a fost semnat acordul comercial şi financiar [2] şi îl ruga insistent ca Ribbentrop să fie primit la Moscova cel tîrziu la 22—23 august [3].

Guvernul sovietic se găsea în pragul luării unei importante hotărîri. Pînă atunci avuseseră loc doar schimburi de păreri între Moscova şi Berlin, tatonări reciproce, care să permită cunoaşterea stărilor de spirit dintr-o parte şi din cealaltă ; de astă dată însă trebuia să se decidă asupra pactului de neagresiune însuşi. Conducerea sovietică trebuia să reexamineze din nou situaţia tratativelor tripartite. Analiza a dus la constatări descurajatoare, întrucît lucrurile

[1] „NSR“, p. 73.

[2] La 19 august a fost semnat la Berlin un acord comercial şi de credit sovieto-german, care prevedea că Germania acordă U.R.S.S. un credit în valoare de două sute de milioane mărci germane pe termen de şapte ani cu o dobîndă de 5% pe an. Achiziţionarea mărfurilor germane în contul acestui credit a fost eşalonată pe doi ani. În acelaşi interval de timp, U.R.S.S. trebuia să livreze Germaniei mărfuri în valoare de o sută optzeci de milioane de mărci („Izvestia“ din 21 august 1939). După cum se poate remarca, era un acord destul de modest, care nu se putea nici pe departe compara cu sumele (cinci sute pînă la o mie de milioane de lire sterline) eventualului împrumut enunţat în cadrul convorbirilor duse la Londra de Wohlthat cu Hudson şi Horace Wilson.

[3] Vezi „NSR“, pp. 66—67.

continuau să rămînă ca şi mai înainte. Astfel, la 16 august, răspunzînd propunerii generalului Doumenc de a se trece la întocmirea proiectului convenţiei militare, K.E. Voroşilov a declarat categoric :

„...N-a sosit încă momentul de a se redacta vreun document. Noi n-am rezolvat o problemă pe care partea sovietică o consideră cardinală, şi anume problema trecerii forţelor armate ale Uniunii Sovietice pe teritoriul Poloniei şi Romîniei, în vederea desfăşurării acţiunilor conjugate ale forţelor armate ale statelor contractante împotriva inamicului comun" [1].

Misiunile militare engleză şi franceză adresaseră la 14 august Londrei şi Parisului cererea de a li se preciza problema tranzitului trupelor sovietice prin Polonia şi Romînia. Nici la 21 august, adică după ce au trecut şapte zile, guvernele britanic şi francez nu au dat nici un semn de viaţă. În atmosfera febrilă de atunci, această îndelungată tăcere constituia prin ea însăşi un răspuns. În acelaşi timp, de la Varşovia parveneau cele mai descurajante ştiri : „guvernul coloneilor" nu voia pentru nimic în lume să permită trecerea trupelor sovietice pe teritoriul polonez.

Faţă de această situaţie, guvernului sovietic nu-i rămînea altceva decît să facă un ultim şi hotărîtor pas.

La 21 august, cînd s-a constatat că Londra şi Parisul, după o săptămînă întreagă, nu au dat nici un răspuns la demersul făcut de misiunile lor militare în privinţa tranzitului trupelor sovietice prin Polonia şi Romînia şi cînd, ca urmare a acestui fapt, K. E. Voroşilov a făcut propunerea de a se întrerupe şedinţele misiunilor militare, I. V. Stalin a răspuns la mesajul lui Hitler ; el şi-a exprimat speranţa că pactul de neagresiune germano-sovietic va constitui o cotitură în direcţia îmbunătăţirii relaţiilor dintre ambele ţări şi a consimţit ca Ribbentrop să sosească la Moscova la 23 august.

După cum reiese din documentele publicate de guvernul britanic după război, acest pas al guvernului sovietic a fost mai mult decît justificat ; aceste documente atestă că Londra nici nu se gîndea să răspundă solicitării făcute de misiunea sa militară cu privire la tranzitul trupelor sovietice prin Polonia şi Romînia. Chiar în acest stadiu, puterile occi-

[1] *Переговоры военных миссий СССР, Англии и Франции в Москве, в августе 1939 г.*, în *loc. cit.*, nr. 3, p. 148.

dentale continuau să saboteze tratativele pentru încheierea pactului tripartit [1].

În ziua stabilită, Ribbentrop şi însoţitorii săi au aterizat la Moscova. Aici el a avut două întrevederi cu Stalin. Spre sfîrşitul aceleiaşi zile, a fost semnat un pact de neagresiune între U.R.S.S. şi Germania pe termen de zece ani. El intra în vigoare imediat după semnare, deşi se prevedea că va fi ratificat ulterior. Conţinutul pactului se deosebea prea puţin de cel al pactelor analoge pe care U.R.S.S. le încheiase în anii precedenţi cu multe alte state. Aşadar, era vorba de un act integrat în politica tradiţională a Uniunii Sovietice, care căuta să promoveze în practică principiul leninist al coexistenţei paşnice. Fiecare dintre părţi se obliga să se abţină de la orice agresiune împotriva celeilalte (art. 1), să rezolve numai prin mijloace paşnice diferendele ivite între ele (art. 5), să nu participe la nici un fel de grupări ostile celeilalte părţi (art. 4) şi să nu susţină vreo terţă putere, dacă una dintre părţi va fi obiectul acţiunilor militare întreprinse de această putere (art. 2). Articolul 3 prevedea că Germania şi U.R.S.S. „vor rămîne şi pe viitor în contact pentru *a se consulta* şi *a se informa* reciproc asupra problemelor ce au contingenţă cu interesele lor comune" [2].

Atrag atenţia asupra cuvintelor subliniate de mine: „a se consulta" şi „a se informa". Ca şi întregul conţinut al pactului, ele demonstrează fără putinţă de tăgadă că documentul semnat la 23 august 1939 a fost exclusiv un pact de *neagresiune* şi nimic mai mult. El nu constituia de loc o alianţă militară a celor două ţări, aşa cum s-au străduit de atîtea ori să prezinte lucrurile diverşi politicieni şi ziarişti occidentali; el nu obliga U.R.S.S. să acorde vreun ajutor Germaniei. Semnînd acest pact, guvernul sovietic nu s-a lăsat de loc pradă iluziilor, ci, dimpotrivă, era conştient că mai devreme sau mai tîrziu Hitler va încălca obligaţiile prevăzute în pact. Însă conducătorii U.R.S.S. considerau că pactul va da Uniunii Sovietice un anumit răgaz, care îi va permite să se pregătească mai temeinic pentru viitorul război. După cum se ştie, acest răgaz i-a asigurat Uniunii Sovietice încă aproape doi ani de pace.

[1] Vezi „DBFP", Third Series, vol. VII, p. 119 (pentru detalii, vezi mai departe, p. 189).

[2] „Izvestia" din 24 august 1939.

Guvernul sovietic a reuşit însă să obţină nu numai un răgaz. El a căpătat de asemenea din partea guvernului german asigurarea că ţările baltice nu vor deveni teatru de acţiuni militare. În situaţia creată, datorită, pe de o parte, sabotajului lui Chamberlain şi Daladier, iar, pe de altă parte, al „clicii coloneilor" de la Varşovia, guvernul sovietic nu mai era în măsură să acorde ajutor Poloniei, ajutor pe care l-au respins atît de categoric „coloneii". Singurul lucru ce se mai putea face era de a salva de invazia germană Ucraina apuseană şi Bielorusia apuseană [1]. Guvernul sovietic a procedat în consecinţă.

În ultimă analiză, acordul încheiat cu Germania a adus Uniunii Sovietice următoarele avantaje:

În primul rînd, a fost preîntîmpinată posibilitatea constituirii unui front capitalist unic împotriva ţării sovietice; ba mai mult, s-au pus premisele pentru crearea ulterioară a coaliţiei antihitleriste, la care, în acel moment, puterile occidentale nici nu se gîndeau.

Singurul lucru pe care-l urmăreau atunci Chamberlain şi Daladier era să împingă cu orice preţ Germania hitleristă într-un război împotriva Uniunii Sovietice.

Pactul de neagresiune a făcut imposibilă declanşarea celui de-al doilea război mondial printr-un atac împotriva Uniunii Sovietice.

Încheierea pactului a marcat eşecul total al acestei ruşinoase strategii miincheneze.

Această întorsătură a evenimentelor a jucat neîndoios un rol important pentru destinele ţării sovietelor, mai mult, pentru soarta întregii omeniri.

În al doilea rînd, datorită tratatului încheiat cu Germania a fost înlăturat pericolul unui atac împotriva U.R.S.S. din partea Japoniei, aliata Germaniei în cadrul blocului antisovietic. Dacă n-ar fi intervenit pactul de neagresiune cu Germania, Uniunea Sovietică s-ar fi putut găsi în situaţia grea de a înfrunta un război pe două fronturi, întrucît în acel moment un atac pornit dinspre apus de Germania ar

[1] Sprijinită de imperialiştii occidentali, Polonia burghezo-moşierească cotropise şi anexase în 1920—1921 partea apuseană a teritoriilor locuite de ucraineni şi bieloruşi. În 1939, cînd Polonia burghezo-moşierească a fost invadată şi înfrîntă de Germania hitleristă, trupele sovietice au eliberat partea de vest a Ucrainei şi Bielorusiei. Teritoriile respective au fost reintegrate republicilor sovietice ucraineană şi bielorusă — *N. T.*

fi atras după sine şi un atac dinspre răsărit al Japoniei. Într-adevăr, în august 1939, luptele de pe rîul Halhin-Gol atinseseră maximum de intensitate, iar guvernul Hiranuma refuza cu încăpăţînare să soluţioneze conflictul pe cale paşnică. Dimpotrivă, el îşi concentra trupele la frontiera sovietică, aşteptînd ca Germania să intre în război. Îndată însă după semnarea pactului de neagresiune germano-sovietic (23 august), guvernul Hiranuma a căzut (28 august), iar noul cabinet, condus de Abe, s-a grăbit să accepte reglementarea paşnică a conflictului. Aşadar, urmarea imediată a pactului încheiat cu Germania a fost stingerea focarului de război de la frontierele sovietice din Extremul Orient.

Desigur, guvernul sovietic trebuia să ţină seama că acordul încheiat cu Germania poate fi folosit (şi chiar aşa s-a întîmplat) pentru a aţîţa în ţările „democratice" sentimente antisovietice, că peste hotare se vor găsi oameni, care, chiar fără să fie ostili faţă de U.R.S.S., nu vor înţelege în mod just acţiunile sale (ceea ce s-a şi întîmplat de fapt). Cîntărind toate laturile pozitive şi negative, guvernul sovietic a ajuns la concluzia că avantajele depăşesc incontestabil dezavantajele. Ca urmare, el a încheiat acordul cu Germania. Era unica ieşire, ea ne-a fost impusă de politica stupidă şi criminală a lui Chamberlain şi Daladier.

Mai există o învinuire pe care o lansează cu plăcere împotriva Uniunii Sovietice duşmanii săi de pe diferite meleaguri: „Prin semnarea pactului cu Germania — spun ei — voi aţi dezlănţuit cel de-al doilea război mondial". E o calomnie lamentabilă şi neîndemînatică! După cum reiese din cele relatate pînă acum în cartea de faţă, răspunderea reală pentru dezlănţuirea celui de-al doilea război mondial îi revine, pe de o parte, lui Hitler, iar pe de altă parte, lui Chamberlain şi Daladier (folosesc din nou aceste nume în sens simbolic). Da, da, grava răspundere pentru toate nenorocirile pe care le-a adus omenirii cel de-al doilea război mondial cade asupra grupărilor politice aflate la putere în Anglia şi Franţa în cea de-a doua jumătate a deceniului 1930—1940; orbite de ură de clasă, ele au promovat politica de „îmblînzire" a agresorilor şi au scontat că Germania şi U.R.S.S. se vor încleşta într-un război care va duce la nimicirea lor reciprocă. Tocmai aceste grupări au întins Uniunii Sovietice o cursă, în care însă au căzut ele însele, căci prima lovitură a agresorilor hitlerişti în cel

de-al doilea război mondial s-a abătut nu asupra Moscovei, ci asupra Londrei și Parisului. Evenimentele au luat această întorsătură pentru că diplomația sovietică s-a dovedit mai înțeleaptă decît cea anglo-franceză. Pentru aceasta însă nu avem nici un motiv să ne cerem scuze.

*

Pentru a încheia narațiunea, trebuie să mai spun cîteva cuvinte despre finalul deplorabil al nefericitelor tratative tripartite din anul 1939.

La 22 august, a doua zi după ce guvernul sovietic luase hotărîrea definitivă de a accepta încheierea acordului cu Germania, generalul Doumenc a primit de la Paris o comunicare urgentă: guvernul francez consideră că, îndată ce va izbucni războiul între Polonia și Germania, trupelor sovietice trebuie să li se acorde dreptul de a intra pe teritoriul polonez. Guvernul francez consideră... Ce consideră însă în această privință guvernul polonez? Parisul păstra un mutism complet asupra acestei probleme extrem de importante. De la Varșovia însă continuau să sosească vești foarte nefavorabile.

Din documentele publicate de guvernul englez, cunoaștem în prezent că Seeds, referindu-se la instrucțiunile primite de generalul Doumenc la 22 august, a întrebat Londra: „Sînteți de acord?" Londra însă n-a răspuns nimic ambasadorului său de la Moscova. Pe telegrama lui Seeds se poate citi următoarea adnotare făcută de Strang (el se înapoiase la Londra la începutul lunii august): „Nu se putea răspunde la această telegramă, deoarece nu s-a luat nici o hotărîre"[1]. Iată pînă unde ajunsese sabotajul guvernului britanic!

Atunci noi nu cunoșteam încă toate aceste amănunte, dar înțelesesem esențialul, și anume că Londra nu voia să dea un răspuns la problema cardinală a tratativelor militare. Această atitudine era foarte semnificativă. De aceea, față de situația creată, conducătorul delegației sovietice a convocat la 21 august toate cele trei delegații și, după cum s-a amintit mai înainte, a propus ca ședințele să fie întrerupte[2], ceea ce nu constituia decît o formulă diplomatică, însemnînd că tratativele tripartite au eșuat.

[1] „DBFP", Third Series, vol. VII, p. 119.

[2] *Переговоры военных миссий СССР, Англии и Франции в Москве, в августе 1939 г.*, în *loc. cit.*, p. 156.

Misiunile militare ale Angliei şi Franţei, precum şi Seeds şi Naggiar, au înţeles prea bine sensul declaraţiei făcute de delegaţia sovietică. Şi cu toate că în cursul următoarelor trei-patru zile şefii misiunilor şi ambasadorii Angliei şi Franţei au mai avut întrevederi cu comisarii poporului pentru Apărare şi Afacerile Externe, aceasta nu mai putea schimba situaţia. Misiunilor militare nu le-a rămas altceva de făcut decît să-şi pregătească bagajele şi să plece acasă.

Într-un interviu publicat în presa sovietică la 27 august 1939, şeful delegaţiei militare a U.R.S.S. a caracterizat în felul următor cauzele eşecului tratativelor militare :

„Misiunea militară sovietică a considerat că U.R.S.S., neavînd frontieră comună cu agresorul, va putea acorda ajutor Franţei, Angliei, Poloniei numai cu condiţia ca trupele sale să treacă pe teritoriul polonez, întrucît nu există alte căi pentru ca trupele sovietice să intre în contact cu trupele agresorului...

În ciuda justeţei evidente a acestei poziţii, misiunile militare franceză şi engleză n-au fost de acord cu punctul de vedere al misiunii sovietice, iar guvernul polonez a declarat făţiş că n-are nevoie de ajutorul militar al U.R.S.S. şi nu-l va accepta...

Acesta este temeiul divergenţelor. Din această cauză s-au şi întrerupt tratativele".

Apoi, răspunzînd la întrebarea unui ziarist dacă este exactă ştirea transmisă de agenţia Reuter că guvernul sovietic ar fi întrerupt tratativele tripartite din cauză că a încheiat acordul cu Germania, şeful delegaţiei sovietice a spus : „Tratativele militare purtate cu Anglia şi Franţa s-au întrerupt nu din cauză că U.R.S.S. a încheiat pactul de neagresiune cu Germania, ci invers, U.R.S.S. a încheiat pactul de neagresiune cu Germania datorită, printre altele, împrejurării că tratativele militare duse cu Anglia şi Franţa ajunseseră în impas din cauza unor divergenţe de nebiruit" [1].

Cu această precizare s-a pus punctul pe „i", în toate problemele.

---

[1] „Pravda" din 27 august 1939.

Din cele relatate în paginile anterioare, rezultă o serie întreagă de concluzii, dintre care cele mai importante sînt următoarele :

1. În perioada antebelică, la care se referă aceste amintiri (1932—1939), Uniunea Sovietică a căutat în mod sincer și stăruitor ca relațiile sale cu Anglia să fie cît mai bune. Această atitudine era dictată, pe de o parte, de politica sa generală de pace și coexistență pașnică cu statele care au altă orînduire decît U.R.S.S., iar pe de altă parte, de un calcul politic concret, și anume de a crea împreună cu Anglia și Franța o barieră puternică împotriva agresiunii promovate de puterile fasciste din Europa, Germania și Italia.

2. Din păcate, bunele intenții ale Uniunii Sovietice n-au găsit un ecou corespunzător în Anglia. Este adevărat că în această țară existau multe cercuri (muncitori, grupuri importante ale intelectualității, unii reprezentanți mai lucizi ai burgheziei) care priveau cu simpatie ideea făuririi unei bariere tripartite împotriva agresiunii fasciste ce amenința totodată Anglia și pozițiile sale mondiale. Însă în această perioadă puterea de stat era deținută cu strășnicie de către cele mai reacționare pături ale burgheziei, orbite de ură de clasă împotriva U.R.S.S., pentru că întruchipa țara socialismului. Centrul politic conducător al acestor pături ultrareacționare ale burgheziei engleze era așa-zisa „clică de la Cliveden", care se întrunea în saloanele *lady*-ei Astor, iar conducătorul ei unanim recunoscut era Neville Chamberlain. Din cauza ostilității profunde pe care o nutrea față de Uniunea Sovietică, „clica de la Cliveden" se opunea cu hotărîre creării unei bariere tripartite pentru apărarea pozițiilor britanice împotriva agresorilor fasciști și îmbrățișase ideea, care i se părea „fericită", de a împinge Germania și U.R.S.S. într-un conflict, astfel încît, după ce ambele țări se vor fi măcinat într-un război istovitor, Anglia să poată impune Europei o pace care ar conveni intereselor britanice. Cîștigînd treptat teren, această concepție stupidă și criminală și-a

atins apogeul după 1937, cînd prim-ministru al Angliei a devenit Neville Chamberlain, iar ministru de Externe — lordul Halifax. Din această concepţie, după care se călăuzea „clica de la Cliveden", a derivat politica de „îmblînzire" a agresorilor, în primul rînd a lui Hitler, şi ca să asigure succesul acestei politici (care, de altfel, n-a fost realizat) Anglia şi Franţa, cu sprijinul anumitor cercuri din S.U.A., au sacrificat, pe rînd, în perioada 1938—1939, Austria, Spania şi Cehoslovacia.

3. În ciuda unor împrejurări atît de nefavorabile, Uniunea Sovietică şi-a continuat totuşi eforturile pentru consolidarea relaţiilor sale cu Anglia, iar în 1939 — pentru crearea unei bariere împotriva Germaniei şi Italiei sub forma unui pact tripartit de asistenţă mutuală, considerîndu-l drept cea mai bună garanţie împotriva agresiunii fasciste. Iniţiativa acestui pact aparţine, de fapt, Uniunii Sovietice. „Clica de la Cliveden", care avea o atitudine hotărît negativă faţă de astfel de planuri, a fost nevoită totuşi, sub presiunea exercitată de cercurile largi ale opiniei publice britanice şi de unele ţări ce nutreau temeri deosebite faţă de Hitler şi Mussolini, să manevreze şi, din timp în timp, să-şi dea aere că ar fi dispusă să accepte crearea unei bariere tripartite împotriva agresorilor. Această tactică perfidă a căpătat o deosebită amploare în anul 1939, după ce Hitler prefăcuse în bucăţi acordul de la München. În noua situaţie, Anglia şi Franţa au acordat garanţii unilaterale Poloniei, Romîniei şi Greciei în martie-aprilie 1939, pentru cazul unei agresiuni din partea statelor fasciste împotriva lor. De asemenea, guvernul Chamberlain (precum şi guvernul Daladier), neavînd încotro, a trebuit să ia parte la tratativele tripartite pentru încheierea unui pact de asistenţă mutuală cu U.R.S.S. Partea britanică a venit însă la tratative de nevoie, cu sufletul cernit, cu scopul de a înşela masele. De aceea, participarea ei s-a redus la sabotarea făţişă a negocierilor, aşa cum s-a arătat în paginile precedente, pe baza unui mare număr de exemple şi fapte. Chamberlain (şi Daladier) nu era preocupat cum să încheie mai repede pactul tripartit, ci cum să meşteşugească pretexte cît mai potrivite ca să împiedice înfăptuirea lui. O consecinţă inevitabilă a acestei linii de conduită a guvernului britanic (şi a celui francez) a fost faptul că în august 1939 tratativele tripartite au intrat definitiv în impas. S-a putut constata absolut limpede că, din cauza sabotajului pus la cale de Chamberlain şi Daladier, este imposibil să se

creeze o barieră tripartită realmente eficace împotriva agresorilor fasciști.

4. Întrucît, în ciuda voinței noastre, cea mai bună formă de luptă împotriva fasciștilor s-a dovedit irealizabilă, Uniunea Sovietică a fost nevoită să caute alte căi pentru a-și asigura (cel puțin temporar și relativ) securitatea. Marele Lenin ne-a dat în primele luni după Revoluția din Octombrie un exemplu genial de tactică abil folosită pe arena internațională. Căutînd să asigure statului sovietic, abia apărut pe lume, „răgazul" de care avea nevoie mai mult decît de orice, Lenin a propus la început tuturor țărilor beligerante să încheie o pace generală democratică, fără anexiuni și contribuții. El considera că aceasta este pentru țara sovietică cea mai potrivită modalitate de a obține „răgazul" dorit, care s-ar fi putut eventual transforma chiar într-o lungă perioadă de pace. Cînd s-a văzut însă că apelul guvernului sovietic a întîmpinat numai uși închise, Lenin a hotărît să încheie o pace separată cu coaliția germană. Aceasta a fost, după cum a denumit-o Lenin, o pace „rușinoasă", extrem de dezavantajoasă pentru Rusia Sovietică, dar ea îi oferea totuși un anumit „răgaz" și, așa cum au arătat evenimentele ulterioare, s-a dovedit întru totul justificată din punct de vedere istoric. Avînd în minte acest remarcabil exemplu politic, guvernul sovietic a hotărît în 1939 să-l urmeze. Desigur, situația generală și condițiile erau de astă dată întrucîtva schimbate față de acelea în urmă cu douăzeci și doi de ani (în primul rînd, în această perioadă puterea țării sovietice era neasemuit mai mare) ; cu toate acestea, situația internațională din 1939 cuprindea destule elemente care o apropiau de situația din 1917—1918. Trebuia zădărnicită cu orice preț crearea unui front capitalist unic îndreptat împotriva U.R.S.S. ; trebuia preîntîmpinat atacul plănuit de către puterile fasciste împotriva țării sovietice, sau cel puțin amînat pe un termen mai lung. Toate acestea erau dictate de sentimentul elementar de autoconservare, propriu oricărui stat, indiferent de orînduirea lui, precum și de alte considerente, cu semnificație mai largă. Trebuie ținut seama că în acea perioadă Uniunea Sovietică nu era pur și simplu una dintre marile puteri existente pe planeta noastră. Uniunea Sovietică reprezenta atunci ceva mult mai important : *ea era atunci singura țară, care întruchipa în lume patria socialismului și purta în sine embrionul viitorului comunist al întregii omeniri.* Pe umerii oamenilor sovietici din acea vreme,

şi mai ales pe umerii guvernului sovietic, cădea uriaşa răspundere a salvgardării integrităţii şi independenţei unei ţări a cărei însemnătate istorică era covîrşitoare. Această răspundere excepţională cerea un curaj, o suplete şi o fermitate excepţionale.

5. Pe la mijlocul lunii august 1939, guvernul sovietic a ajuns definitiv la concluzia că politica lui Chamberlain şi Daladier exclude posibilitatea semnării unui pact tripartit eficace şi a hotărît să schimbe orientarea politicii sale externe, să întrerupă tratativele cu Anglia şi Franţa, întrucît au devenit fără obiect, şi să încheie un acord cu Germania. Adversarii noştri de peste hotare au pus în circulaţie o legendă calomnioasă, care pretinde că în primăvara şi vara anului 1939 guvernul sovietic ar fi făcut un joc dublu : pe de o parte, a dus în mod public tratative cu Anglia şi Franţa pentru încheierea unui pact tripartit de asistenţă mutuală împotriva agresorilor, iar pe de altă parte, pe ascuns faţă de aceste două ţări, ar fi negociat în secret cu Germania un acord de prietenie şi, pînă la urmă, a preferat Germania „democraţiilor occidentale". Pentru a susţine aceste născociri răuvoitoare, Departamentul de stat al S.U.A. a editat în 1948 o culegere de documente diplomatice germane capturate de americani în Germania, selecţionate în cel mai tendenţios chip posibil. Analiza amănunţită a documentelor referitoare la perioada tratativelor tripartite, care s-a făcut în paginile anterioare, demonstrează însă, fără putinţă de tăgadă, totala netemeinicie a afirmaţiilor lansate de duşmanii U.R.S.S. Dimpotrivă, pînă la mijlocul lunii august, în ciuda faptului că guvernele Angliei şi Franţei sabotau într-un mod revoltător tratativele tripartite, U.R.S.S. a continuat să rămînă un partener loial al acestora la negocierile ce se desfăşurau, dejucînd toate încercările Germaniei (nu puţine la număr) de a provoca o breşă între U.R.S.S. şi „democraţiile occidentale". Cînd însă, pe la mijlocul lunii august 1939, guvernul sovietic a ajuns la concluzia că tratativele tripartite sînt iremediabil compromise, el a luat hotărîrea de a schimba orientarea politicii sale, şi a şi făcut-o. Procedînd astfel, conducerea sovietică s-a folosit de dreptul legitim al oricărui guvern de a-şi modifica orientarea politică dacă împrejurările îl silesc la aceasta. În cazul de faţă, schimbarea era cu atît mai justificată, cu cît fusese impusă guvernului sovietic de comportarea stupidă şi criminală a lui Chamberlain şi a lui Daladier.

6. Acordul sovieto-german din 23 august 1939 nu era, desigur, o întruchipare a perfecțiunii (de altfel, guvernul sovietic nici nu l-a considerat vreodată ca atare), dar, în orice caz, el a zădărnicit crearea unui front capitalist unic îndreptat împotriva U.R.S.S., a salvat de îngrozitoarea robie hitleristă treisprezece milioane de locuitori din partea apuseană a Ucrainei și Bielorusiei, a asigurat realizarea unității naționale a tuturor ucrainenilor și bieloruşilor în cadrul republicilor lor aflate în plin proces de dezvoltare socialistă și a strămutat frontierele sovietice cu cîteva sute de kilometri spre apus, ceea ce a avut o mare importanță strategică. După cum au demonstrat evenimentele ulterioare, acest acord a amînat cu aproape doi ani agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S., a ușurat simțitor apărarea principalelor centre ale țării și trecerea forțelor armate sovietice la contraofensiva victorioasă, a făcut posibilă zdrobirea Germaniei hitleriste și a creat premisele refacerii mai rapide a U.R.S.S. în cuprinsul granițelor sale actuale.

*

Aș vrea să reproduc aici, în încheiere, două citate din aprecierile făcute de doi oameni care aparțin celor două lagăre opuse.

La 27 noiembrie 1958, N. S. Hruşciov a adresat lui D. Eisenhower, pe atunci președinte al S.U.A., o notă amplă în care, printre altele, s-a referit la situația internațională din ajunul celui de-al doilea război mondial.

„Se știe că S.U.A., ca și Marea Britanie și Franța — spunea în această notă șeful guvernului sovietic —, n-au ajuns dintr-o dată la concluzia că este necesar ca ele să colaboreze cu Uniunea Sovietică pentru a contracara agresiunea hitleristă, cu toate că din partea guvernului sovietic s-a manifestat în permanență dorința de a realiza această colaborare. Un timp îndelungat au predominat în capitalele statelor occidentale tendințe potrivnice acestei colaborări...

Abia atunci cînd Germania fascistă, dînd peste cap calculele mioape ale inspiratorilor Münchenului, și-a îndreptat armele împotriva puterilor occidentale, cînd armata hitleristă și-a început marșul spre Occident, zdrobind Danemarca, Norvegia, Belgia și Olanda, și îngenunchind Franța, guvernele S.U.A. și Marii Britanii n-au mai avut altceva de făcut decît să-și recunoască greșelile și să adopte soluția de a organiza împreună cu Uniunea Sovietică rezistența împotriva

Germaniei, Italiei şi Japoniei. Dacă politica puterilor occidentale ar fi fost mai clarvăzătoare, această colaborare dintre Uniunea Sovietică, S.U.A., Marea Britanie şi Franţa s-ar fi putut statornici mult mai devreme, încă în primii ani după ce Hitler a acaparat puterea în Germania, *şi în acest caz n-ar mai fi avut loc nici ocuparea Franţei, nici Dunkerque* [1] *nici Pearl Harbour* [2] (sublinierea mea — *I.M.*) [3]. În acest caz ar fi putut fi salvate vieţile a milioane de oameni din Uniunea Sovietică, Polonia, Iugoslavia, Franţa, Anglia, Cehoslovacia, S.U.A., Grecia, Norvegia şi multe alte ţări, jertfiţi întru înfrînarea agresorilor.

Pe de altă parte, referindu-se la tratativele tripartite din anul 1939, W. Churchill scrie în memoriile sale:

„Nu încape îndoială, chiar în lumina perspectivei istorice, că Anglia şi Franţa ar fi trebuit să accepte propunerea ruşilor... Dar Chamberlain şi Ministerul de Externe erau parcă vrăjiţi de enigma sfinxului. Cînd evenimentele se succed cu atîta repeziciune şi într-un torent atît de masiv şi puternic, aşa cum s-a întîmplat atunci, cel mai potrivit este să se înainteze pas cu pas. Dacă în 1939 s-ar fi realizat o alianţă între Anglia, Franţa şi Rusia, ea ar fi provocat în Germania o profundă îngrijorare şi *nimeni nu poate demonstra că, în acest caz, războiul n-ar fi putut fi preîntîmpinat* (sublinierea mea — *I.M.*). Pasul următor s-ar fi putut face cînd superioritatea de forţe trecea de partea aliaţilor. Diplomaţia şi-ar fi recîştigat iniţiativa. Hitler nu şi-ar fi putut permite nici să se angajeze într-un război pe două fronturi, împotriva căruia s-a declarat întotdeauna cu vehemenţă, nici să rişte un eşec sigur. Păcat că n-a fost pus într-o situaţie atît de dificilă, care ar fi putut să-l coste viaţa... Dacă, de exemplu, atunci cînd a primit propunerea ruşilor, mister Chamberlain ar fi spus «da, să ne unim toţi trei şi să-i frîngem gîtul lui Hitler», sau ar fi făcut orice altă declaraţie cu acelaşi conţinut, parlamentul l-ar fi aprobat, Stalin l-ar fi înţeles şi istoria ar fi putut păşi pe un alt făgaş... În locul acestui

[1] Port în Franţa, pe litoralul Canalului Mînecii. În iunie 1940, trupele engleze, înfrînte de armatele hitleriste, au fugit pe aici în Anglia, părăsind aproape întreaga tehnică de luptă — *N. T.*

[2] Bază navală americană în insulele Hawai, colonie a S.U.A. În decembrie 1941, aviaţia şi flota japoneză au dezlănţuit un masiv atac prin surprindere asupra navelor americane concentrate acolo, provocînd flotei S.U.A. pierderi uriaşe. Acest atac a marcat izbucnirea războiului între S.U.A. şi Japonia. — *N. T.*

[3] „Pravda" din 28 noiembrie 1958.

răspuns (la propunerea sovietică — *I.M.*) a urmat o tăcere îndelungată, iar între timp se puneau la cale diverse jumătăţi de măsură şi compromisuri chiţibuşăreşti" [1].

Cu toate deosebirile dintre autorii textelor de mai sus (şi nu e de loc necesar să demonstrăm cît de mari sînt aceste deosebiri), amîndoi sînt unanimi în aprecierea că al doilea război mondial ar fi putut fi preîntîmpinat dacă U.R.S.S., Anglia, Franţa şi S.U.A. (sau cel puţin U.R.S.S., Anglia şi Franţa) ar fi ridicat, rapid, ferm şi cu hotărîre, o barieră eficace în calea agresiunii fasciste.

Cine a împiedicat ridicarea acestei bariere? Uniunea Sovietică? Nu, Uniunea Sovietică nu are nici o vină în această privinţă. Dimpotrivă, ea a făcut tot ce a fost omeneşte posibil pentru crearea unei bariere împotriva agresiunii. Faptele relatate în paginile precedente nu lasă nici o urmă de îndoială în acest sens. În realitate, crearea barierei tripartite a fost împiedicată în Anglia de „clica de la Cliveden", iar în Franţa de „cele două sute de familii". Iar dacă e să vorbim de persoanele care l-au ajutat pe Hitler, care întruchipau în cel mai înalt grad aceste forţe reacţionare şi au promovat în modul cel mai activ politica convenabilă acestora, trebuie să-i pomenim în primul rînd pe Neville Chamberlain şi pe Daladier. Este greu să supraapreciem întreaga gravitate a răspunderii pe care o poartă în faţa istoriei pentru dezlănţuirea celui de-al doilea război mondial şi pentru jertfele, pierderile şi suferinţele incalculabile pe care acesta le-a adus omenirii.

---

[1] W. Churchill, *op. cit.*, pp. 325—328.

Abe 188
Astahov G.A. 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182
Astor Nancy 49, 63, 64, 108, 191
Babarin 176, 177
Baldwin Stanley 45, 57, 58, 61
Barthou Louis 40, 43
Beaverbrook William Maxwell Aitken 36, 48, 49, 52, 53, 54
Beck Josef 102, 103
Beneş Eduard 47, 73, 78
Bevan Aneurin 52, 53
Birkenhead Frederick Winston 36
Bonnet Georges 76, 115, 120, 123
Briand Aristide 69
Bullitt William Christian 114, 115, 179
Burnett 153, 160
Butler Richard Austen 77
Cadogan Alexander 67, 100
Cecil Robert 58
Cézanne Paul 46
Chamberlain Austen 36, 62
Chamberlain Joseph 62
Chamberlain Neville 7, 23, 24, 36, 37, 48, 50, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 113, 114, 117, 118, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 135, 136, 137, 138, 145, 148, 149, 151, 152, 153, 168, 169, 181, 184, 187, 188, 191, 192, 194, 196, 197
Churchill Winston 36, 41, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 62, 64, 74, 75, 118, 119, 127, 135, 142, 170, 196, 197
Cooper Alfred Duff 82
Cranborne Robert 65
Cummings A. 31
Curzon George Natbaniel 14, 36
Daladier Edouard 7, 76, 78, 79, 80, 85, 97, 100, 114, 115, 117, 125, 130, 136, 137, 138, 142, 145, 168, 169, 174, 179, 184, 187, 188, 192, 194, 197
Dalton Hugh 152
De la Warr Herbrand Edward 77
Dirksen Herbert 80, 148, 149
Doumenc Joseph 153, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 185, 189
Drax Reginald Plunkett Ernle Erle 153, 154, 155, 156, 159, 160, 163, 164
Eden Anthony 36, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 65, 95, 108, 135, 152
Eisenhower Dwight 6, 195
Feiling Keith 98, 135
Filippov 172
Flandin Pierre Etienne 56
Förster Albert 141
Franco Francisco 60, 65, 87, 160
Gamelin Maurice-Gustave 161
Gauguin Paul 46
George al V-lea (de Windsor) 57
Göbbels Joseph 141
Göring Hermann 148
Gort John 153
Gottwald Klement 73
Greenwood Arthur 75, 153
Grenfell David 32
Halifax Edward Frederick, 36, 50, 63, 65, 66, 67, 68, 70, 74, 75, 76, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 88, 94, 99, 100, 102, 103, 104, 108, 112, 115, 116, 120, 121, 122, 123, 125, 132, 133, 134, 135, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 155, 170, 172, 192
Henderson Neville 116
Heywood 153, 160
Hicks Joinson 36
Hiranuma Kütiro 188
Hitler Adolf 5, 14, 32, 33, 36, 44, 45, 46, 51, 56, 58, 60, 62, 63, 64, 67, 68, 71, 72,

75, 78, 79, 80, 82, 84, 94, 95, 96, 97, 98, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 116, 117, 122, 125, 127, 133, 149, 152, 161, 162, 170, 174, 184, 186, 188, 192, 196
Hoare Samuel, ulterior lord *Templewood* 50, 57, 58, 59 60, 63, 93, 94
Hoffmann Max 167
Hösch von 22
Hruşciov Nikita Sergheevici 195
Hudson Robert 148, 150, 184
Ironside William Edmund 151
Kalinin Mihail Ivanovici 105
Kellogg Frank Billings 69
Kennedy Joseph 126, 127, 128
Kollontai Alexandra Mihailovna 112
Kuznețov Nikolai Gherasimovici 157, 160
Laval Pierre 47, 56, 59, 60
Léger Alexis 114
Lenin Vladimir Ilici 166, 167, 169, 193
Litvinov Maksim Maksimovici 13, 14, 15, 16, 18, 29, 41, 43, 46, 48, 55, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 96, 99, 100, 112, 117, 172, 173
Lloyd George David 15, 35, 36, 48, 52, 62, 63, 74, 105, 106, 119
Loktionov A.D. 157, 160
Lothian Philip Henry Kerr 49
Lyttelton Alfred 57
Mac Donald Ramsay 24, 37, 38, 57
Marlborough John Churchill, duce de 49
Matudaira Tsuneo 21
Molotov Veaceslav Mihailovici 116, 147, 174, 177
Monck John 23
Mussolini Benito 56, 57, 59, 63, 65, 79, 80, 83, 85, 101, 103, 105, 107, 109, 161, 192
Naggiar Paul Emile 73, 128, 138, 139, 190
Ovey Esmond 26, 27, 28, 29, 99
Oziorski A.V. 25
Payart Jean 73, 74, 76
Renoir Auguste 46
Ribbentrop Joachim, von 68, 177, 178, 180, 182, 183, 184, 185, 186
Röhm Ernst 33
Roosevelt Franklin Delano 105, 126
Runciman Walter 31, 72
Rydz-Smigly Eduard 151
Samuel Herbert 48
Schnurre 171, 172, 173, 176, 180, 182
Schulenburg Friedrich, von der 173, 174, 175, 177, 178, 182, 183, 184
Seeds William 96, 99, 117, 124, 128, 138, 147, 156, 158, 189, 190
Shaw Bernard 49
Simon John 18, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 32, 36, 37, 38, 39, 45, 46, 48, 49, 50, 56
Sinclair Archibald 48, 151
Smorodinov I. V. 157
Snowden Philip 38
Somerset Edith Mary, ducesă de 22
Stalin Iosif Visarionovici 46, 73, 102, 170, 182, 184, 185, 196
Stumm Braun von 172
Strang William 47, 132, 189
Surit I. Z. 114, 115, 117, 138
Suvich 56
Şaposnikov Boris Mihailovici 157, 160
Şmidt Otto Iulievici 34, 35
Thomas James 38
Tilea Viorel 96
Valin 153, 160
Vansittart Robert 32, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 49, 51, 57, 65, 66, 67, 71, 108
Vansittart, lady 39, 49, 71
Voroşilov Klement Efremovici 157, 158, 161, 163, 164, 185
Weizsäcker Ernst 174, 175
Willaume 153, 160
Wilson Horace 66, 67, 108, 135, 148, 149, 179, 184
Wilson Woodrow 114
Winterton Edward 82, 83
Wohlthat Helmuth 148, 149, 150, 179, 184
Wood Kingsley 63, 145

Cuprinsul

Cuvînt înainte 5
Pînă în 1939 9

Mandatul pe care mi l-a dat guvernul sovietic . . 11
Cum am fost primit în Anglia 19
Lupta pentru încheierea acordului comercial . . . 24
Un dezgheț de scurtă durată și cauzele lui . . . 32
Pași care au dus spre apropiere 38
Churchill și Beaverbrook 48
Atmosfera se răcește 54
Temperatura scade sub zero 61
Münchenul 71
Tertipul lui Chamberlain 85
În pragul anului 1939 87

În 1939 91

Cotropirea Cehoslovaciei și manevrele lui Chamberlain . 93
U.R.S.S. propune un pact de asistență mutuală . . . 109
Cele două proiecte ale pactului 124
Să se specifice sau nu? 131
Pactul și convenția militară 143
Pregătiri pentru tratative militare 150
Tratativele militare de la Moscova 157
Dilema guvernului sovietic 165
Eșecul tratativelor tripartite ne silește să încheiem un acord cu Germania 182

Încheiere 191
Indice de nume 198

Redactor responsabil de carte : I. Peker
Tehnoredactor : Ana Sabău

Dat la culeș 13.09.1963. Bun de tipar 23.10.1963. Tiraj 30.000+130. ex. broșate. Hîrtie semivelină de 65 g/m². A. 11.223/1963. Format 54×84/16. Coli editoriale 11,92. Coli tipar 12,50. Indici de clasificare zecimală : pentru bibliotecile mari 9(4)8, pentru bibliotecile mici 9.

Tiparul executat sub comanda nr. 30763 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1, București — R.P.R.